Förfogande lag-stiftningen

Betänkande avgivet av 1967 års rekvisitions- och förfogandeutredning (RFU)

1975:65
SOU

Ref

Förfogande lag-stiftningen

Betänkande avgivet av 1967 års rekvisitions- och förfogandeutredning (RFU)

1975:65

SOU

Statens offentliga utredningar
1975:65
Försvarsdepartementet

Förfogande-lagstiftningen

Betänkande avgivet av 1967 års rekvisitions- och förfogandeutredning (RFU)

Stockholm 1975

Omslag Johan Hillbom
ISBN 91-38-02468-3
Göteborgs Offsettryckeri AB
Stockholm 1975

Till Statsrådet och chefen för försvarsdepartementet

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 13 januari 1967 tillkallade chefen för försvarsdepartementet den 23 samma månad f. d. generaldirektören Ragnar Lundberg att som sakkunnig överse rekvisitions- och förfogandelagstiftningen m. m.

Genom beslut sistnämnda dag anmodade departementschefen numera rättschefen Carl-Ivar Skarstedt att såsom sekreterare biträda den sakkunnige. På därom gjord framställning entledigade departementschefen Skarstedt från ifrågavarande uppdrag vid utgången av juni 1971 samt uppdrog åt Skarstedt att vara expert och åt hovrättsassessorn Olof Forssberg att vara sekreterare i utredningen fr. o. m. den 1 juli 1971.

Utredningen har antagit benämningen 1967 års rekvisitions- och förfogandeutredning. Av praktiska skäl har under arbetets gång för utredningen använts den förkortade benämningen RFU.

På ett tidigt stadium av sitt arbete har utredningen från ett flertal totalförsvarsmyndigheter införskaffat yttranden med preliminära synpunkter på en blivande samordnad förfogandelagstiftning. På utredningens begäran har sedermera inom dessa myndigheter utsetts kontaktmän, med vilka utredningen i olika sammanhang samrått.

Utredningen har på given anledning den 30 maj 1967 – i avvaktan på en mera omfattande författningsreform eller i varje fall på bestämmelser som motsvarade 10 kap. 2 § i författningsutredningens förslag till regeringsform – framlagt förslag till ändrad lydelse av 74 § 1809 års regeringsform. Utredningen har därvid hemställt att förslaget skulle beaktas i samband med grundlagberedningens samma dag avgivna förslag till en partiell grundlagsreform. Utredningens förslag har emellertid inte föranlett någon lagändring.

Efter särskilda remisser har utredningen avgivit yttranden den 27 januari 1970 över expropriationsutredningens betänkande III (SOU 1969:50) med bilaga nr 3 till betänkandet (SOU 1969:51), den 30 september 1971 över PM med förslag till kommunal fullmaktslag m. m. (stencil H 1971:1) och

den 20 september 1972 över grundlagberedningens betänkande Ny regeringsform – Ny riksdagsordning (SOU 1972:15) beträffande 7 kap. 2 och 4–7 §§, 8 kap. 14 § samt 12 kap. 4 § förslaget till regeringsform.

Utredningen får härmed till fullgörande av sitt utredningsuppdrag överlämna bifogat betänkande.

Stockholm i september 1975.

Ragnar Lundberg

/Olof Forssberg

Innehåll

Förkortningar

1809 års RF	= den äldre, till utgången av år 1974 gällande regeringsformen
RF	= den nya, från ingången av år 1975 gällande regeringsformen
1954 års förfogandelag	= allmänna förfogandelagen (1954:279, ändrad senast 1975:700)
Förfogandelagen	= den av utredningen föreslagna förfogandelagen
1957 års förfogandekungörelse	= allmänna förfogandekungörelsen (1957:294)
Förfogandeförordningen	= den av utredningen föreslagna förfogandeförordningen
Planläggningskungörelsen	= kungörelsen (1952:825) om planläggning under fredstid för ianspråktagande av egendom vid krig eller krigsfara

Sammanfattning

Nu gällande bestämmelser om rekvisition och förfogande är splittrade på ett stort antal författningar. I flera sammanhang har framhållits att hela komplexet av bestämmelser, som avser inte bara försvarsmaktens utan också i åtskilliga hänseenden civila myndigheters verksamhet, borde bli föremål för en grundlig överarbetning. För att göra detta arbete tillsattes 1967 års rekvisitions- och förfogandeutredning. Enligt direktiven borde utredningen ha som utgångspunkt för sitt arbete, att det är önskvärt att samla nuvarande grundläggande stadganden om rekvisition och förfogande i en gemensam lag som ger en allmän ram beträffande arten och innehållet i de förordnanden som regeringen får meddela med stöd av lagen. Även tillämpningsföreskrifterna till en sådan lag borde koncentreras till en författning eller ett fåtal författningar.

Utredningsuppdraget har haft visst samband med arbetet på en ny regeringsform. I 74 § 1809 års RF fanns bestämmelser som rörde den militära rekvisitionsrätten. Förfoganderätten i övrigt har däremot inte haft underlag i uttryckliga bestämmelser i den äldre regeringsformen utan har byggt på lagstiftning, som tillkommit genom samfällt beslut av regering[1] och riksdag. Såsom rättsgrund för andra krisåtgärder har tidigare också åberopats 89 § 1809 års RF och särskilda fullmakter, som lämnats av riksdagen i annan form än lag.

Genom 13 kap. 6 § RF har nu skapats en gemensam konstitutionell grundval för förfogandelagstiftningen. Lagrummet avser de fall då riket befinner sig i krig eller krigsfara eller då det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig. Däremot omfattar lagrummet inte utomordentliga förhållanden som har annan orsak. S. k. fredskriser, dvs. lägen då allvarliga störningar inom försörjningsviktiga varuområden uppstått utan att det är krig eller krigsfara i vår nära omvärld – t. ex. oljekrisen vintern 1973–74 – faller således utanför lagrummets räckvidd. För att finna stöd för vissa bestämmelser exempelvis i allmänna ransoneringslagen och allmänna prisregleringslagen får man därför gå till 8 kap. regeringsformen. Detta kapitel behandlar lagar och andra föreskrifter från allmänna synpunkter, och där anges vissa möjligheter till bemyndigandelagstiftning för sådana fall då förutsättningarna enligt 13 kap. 6 § inte föreligger.

Utredningens förslag till förfogandelagstiftning utgår från bestämmelserna i 13 kap. 6 § RF. Utredningen har närmast sett som sin uppgift att, utan

[1] Se not 1 vid avsnittet 2.1.

att föreslå mera genomgripande sakliga ändringar, lägga fram förslag som syftar till en koncentration och förenkling av förevarande författningskomplex. En närmare redogörelse för utredningens uppdrag och arbetets gång lämnas i kap. 1.

Utredningen lämnar i kap. 2 en översikt över nuläget i fråga om förfogandelagstiftningen och i kap. 3 en redogörelse för tidigare rättsgrunder för krisåtgärder.

I kap. 4 belyses utvecklingen fram till en gemensam konstitutionell grundval för förfogandelagstiftningen.

Den tidigare behandlingen av frågan om gemensamma regler för rekvisition och förfogande sammanfattas i kap. 5.

Fördelar och nackdelar med en gemensam förfogandelagstiftning diskuteras i kap. 6. Olika alternativ för utformningen av en samlad lösning och därvid uppkommande gränsdragningsproblem granskas och övervägs. Härvid dras en skiljelinje mellan förfogandelagstiftningen och det komplex av bestämmelser som reglerar ransonering, prisreglering och närliggande frågor. I detta sammanhang erinras om den i annan ordning pågående översynen av allmänna ransoneringslagen.

I kap. 7 redogör utredningen för huvuddragen av den föreslagna lagstiftningen. Enligt förslaget skall de grundläggande reglerna i den nuvarande centrala lagstiftningen om rekvisition och förfogande samlas i en lag, som av utredningen benämns förfogandelagen. I samband därmed kan nu gällande rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och allmänna förfogandelagen upphävas samt huvuddelen av 8 kap. civilförsvarslagen – vilket reglerar förfoganderätten för civilförsvarets behov – anpassas till den nya lagstiftningen.

I 13 kap. 6 § andra stycket RF föreskrivs att i lag med bemyndigande som avses i paragrafen skall noga anges, under vilka förutsättningar bemyndigandet får utnyttjas. I anslutning härtill har de formella förutsättningarna för att förfogandelagen skall träda i tillämpning preciserats i lagens inledande paragrafer. Det ligger i sakens natur, att tillämpningsförutsättningarna bör anges enhetligt i en förfogandelag av den gemensamma natur som här är i fråga. Kommer Sverige i krig, avses lagens grundläggande regler automatiskt träda i tillämpning. I andra fall måste regeringen ge ett särskilt förordnande om tillämpning. Därvid skall även föreskrift lämnas om i vilken omfattning och från vilken tidpunkt lagen skall tillämpas. Förordnandet skall även underställas riksdagens prövning inom en månad.

Förordnande om tillämpning av lagen helt eller delvis får ges endast i tre undantagsfall:

1. När riket befinner sig i krigsfara.
2. När regeringen annars finner det nödvändigt med hänsyn till försvarsberedskapen.
3. När det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av krig eller av krigsfara vari Sverige har befunnit sig och det genom dessa förhållanden uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenheter av vikt för totalförsvaret.

Liksom fallet är enligt nu gällande lagstiftning skall enligt utredningens förslag beredskapslarm innebära förordnande om tillämpning av ett flertal

författningar, bland dem förfogandelagen.

Till den föreslagna förfogandelagen ansluter sig förslag till en tillämpningsförfattning, förfogandeförordningen, samt till vissa andra följdförfattningar. Ändringar i vissa nu gällande författningar blir också påkallade.

Ersättningsreglerna behandlas i kap. 8. I fråga om värderingsförfarandet föreslås en viss förenkling av instansordningen. Beträffande ersättningsgrunderna räknar utredningen inte med några mera väsentliga ändringar i gällande regler. Däremot föreslår utredningen en förenkling av de nu gällande relativt omständliga reglerna om den tidpunkt som skall vara avgörande vid bestämmandet av ersättning i anledning av förfogande.

Samhällets omställning från freds- till krigsförhållanden och en fortsatt verksamhet inom krigssamhället måste givetvis föregås av ett omfattande och ingående förberedelsearbete redan i fredstid. Hithörande frågor behandlas av utredningen i kap. 9. Totalförsvarsmyndigheternas behov av anskaffning under sådana förhållanden som avses i förfogandelagens grundläggande paragrafer kan tillgodoses genom uttagning eller genom planläggning. Genom uttagning sker ett förberedande urval av konkretiserad egendom, som redan är i bruk. Planläggning avser andra förnödenheter än dem som är föremål för uttagning. Uttagning regleras för närvarande genom uttagningskungörelsen, planläggning genom planläggningskungörelsen. Utredningen föreslår att bestämmelserna om uttagning och vad utredningen kallar krigsleveransplanläggning sammanförs till en förordning om förberedelser för krigsanskaffning. Utanför ramen för denna förordning skulle emellertid falla de allmänna reglerna om utnyttjande av näringslivets resurser för totalförsvarets, inberäknat folkförsörjningens, samlade behov. Härför gäller redan nu särskilda bestämmelser, som är föremål för översyn i annan ordning.

I kap. 10 behandlas frågan om företrädesrätten vid konkurrens mellan olika myndigheter. Utredningen har eftersträvat koncentration och förenkling av reglerna härom.

Utredningen har i kap. 11 angett sin uppfattning om hur de i författningskomplexet ingående bestämmelserna lämpligen bör fördelas på olika författningar samt på föreskrifter och anvisningar, som utfärdas av myndigheterna. Här redogörs även för behövliga följdändringar i vissa författningar.

Kap. 12 innehåller en relativt omfattande specialmotivering såväl till de av utredningen framlagda lagförslagen som till tillämpnings- och följdförfattningarna.

För att underlätta jämförelsen mellan föreslagna och nu gällande bestämmelser har utredningen upprättat översikter i tabellform, vilka bifogas betänkandet såsom bilagorna 1–4.

Författningsförslag

Förslag till
Förfogandelag

Härigenom föreskrives följande.

Inledande bestämmelser

1 § Kommer riket i krig, träder 4–7 §§ i tillämpning.

2 § Befinner sig riket i krigsfara eller finner regeringen eljest det nödvändigt med hänsyn till försvarsberedskapen får regeringen föreskriva att 4–7 §§ helt eller delvis skall tillämpas från tidpunkt som regeringen bestämmer. Detsamma gäller om det råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig och det genom dessa förhållanden uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenheter av vikt för totalförsvaret.

Föreskrifter enligt första stycket underställes riksdagens prövning inom en månad från utfärdandet. Sker ej underställning, gäller icke föreskrifterna.

3 § Är riket ej längre i krig eller upphör de förhållanden som påkallat föreskrift enligt 2 §, beslutar regeringen att föreskriften icke vidare skall tillämpas från tidpunkt som regeringen bestämmer.

4 § Regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer får för statens eller annans räkning förfoga över egendom som äges eller innehas av annan än staten, om totalförsvarets ofrånkomliga behov icke utan olägenhet kan tillgodoses på annat sätt.

Om förfogande för civilförsvarets behov föreskrives dock i civilförsvarslagen (1960:74).

5 § Om ej annat särskilt föreskrives i lag, utgår vid förfogande ersättning av statsmedel enligt de grunder som anges i 28–35 §§.

6 § Med förfogande enligt 4 § förstås också rätt att kräva att

1. ägare eller innehavare av fastighet, anläggning, förnödenhet, transportmedel eller annan egendom i erforderlig omfattning utövar den verk-

samhet och utför de tjänster som har samband med produktion av vissa slags förnödenheter eller med iståndsättande eller användning av egendomen inom ramen för hans normala verksamhet eller med transport,

2. var och en även i annat fall än som avses under 1 i mån av förmåga lämnar handräckning för att skyndsamt tillgodose försvarsmaktens tillfälliga behov av vägvisare, budbärare, arbetsmanskap eller sjukvårdspersonal.

7 § Kan förfogande över viss egendom antagas bli behövligt, får myndighet som äger rätt att besluta om förfogande i avvaktan på beslutet förbjuda ägare eller innehavare av sådan egendom att överlåta, förbruka, skada, gömma undan eller förflytta egendomen (dispositionsförbud). Meddelas ej beslut om förfogande inom 30 dagar från det dispositionsförbudet meddelades, skall förbudet upphöra att gälla på begäran av ägaren eller innehavaren. Om särskilda skäl föreligger, kan regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer förlänga tiden med högst 30 dagar.

8 § Genom denna lag inskränkes ej den rätt att tvångsvis taga i anspråk egendom eller tjänster som följer av annan lagstiftning.

Särskilda bestämmelser om förfogande

9 § Vid beslut om förfogande skall tillses att den vars rätt beröres av beslutet icke lider större förfång än som är nödvändigt med hänsyn till omständigheterna. Egendom som oundgängligen behövs för någons näring får icke utan tvingande skäl tagas i anspråk.

10 § Har ägare eller innehavare av byggnad eller del av byggnad som blir föremål för förfogande enligt denna lag stadigvarande bostad i byggnaden eller skall han eller någon i hans familj i händelse av utrymning inkvarteras i orten, har han och familjen rätt till erforderligt bostadsutrymme i byggnaden. Om detta skulle medföra allvarliga hinder för byggnadens avsedda användning, skall bostadsutrymme om möjligt anvisas i annan byggnad inom samma eller närbelägen ort.

11 § Markområde, byggnad, utrymme och industriell anläggning samt sådana transportmedel som ej stadigvarande behövs för det med förfogandet avsedda ändamålet tages i anspråk med nyttjanderätt. Egendom som kan antagas bli förbrukad eller förstörd eller väsentligt minska i värde tages i anspråk med äganderätt. Annan egendom tages i anspråk med nyttjanderätt, om ej myndighet som meddelar beslutet om förfogande finner lämpligt och ägaren medger att egendomen tages i anspråk med äganderätt.

12 § Ägare eller innehavare av egendom som tages i anspråk med nyttjanderätt är skyldig att tåla eller vidtaga ändring eller förflyttning av inredning eller utrustning som hör till egendomen samt att i övrigt tåla de åtgärder beträffande egendomen vilka myndighet som meddelar beslutet om förfogande finner erforderliga.

13 § Beslut om förfogande kan avse alla eller vissa ägare eller innehavare

av egendom av angivet slag.

Beslutet skall gälla mot ägare eller innehavare när han fått underrättelse om beslutet eller, om egendomen producerats, införts till riket eller inom riket överförts till visst område efter det han mottagit sådan underrättelse, från den senare tidpunkten. Beslut om förfogande för försvarsmaktens behov blir dock gällande utan att underrättelse skett, om det kan befaras att genomförandet av beslutet annars skulle avsevärt försvåras.

14 § Ägare eller innehavare av egendom som avses med beslut om förfogande eller dispositionsförbud är skyldig att upplägga, förvara och vårda egendomen. Tid och plats för att avlämna egendomen bestämmes av regeringen eller myndighet som regeringen utser.

Hinder att fullgöra skyldighet enligt första stycket skall utan dröjsmål anmälas till länsstyrelsen eller till myndighet som meddelat föreskriften.

15 § Egendom, som enligt denna lag skall tagas i anspråk med äganderätt eller som producerats för statens eller annans räkning, övergår i ny ägo när den avlämnats eller eljest tagits i besittning för den nye ägarens räkning.

16 § Mot beslut om förfogande för försvarsmaktens behov får talan ej föras.

Har beslut om förfogande i annat fall än som avses i första stycket meddelats av annan myndighet än regeringen, får talan mot beslutet föras hos regeringen genom besvär. Om ej annat föreskrives i beslutet, länder det dock omedelbart till efterrättelse.

17 § Under fredstid skall förfogande enligt denna lag förberedas enligt de grunder och av de myndigheter som regeringen bestämmer.

Värderingsnämnder

18 § För handläggning av ärenden om ersättning enligt denna lag finns riksvärderingsnämnden samt lokala värderingsnämnder till det antal och med de verksamhetsområden som föreskrives av regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer.

19 § Riksvärderingsnämnden består av ordförande samt fyra andra ledamöter.

Ledamot skall vara myndig svensk medborgare. Ordföranden och ytterligare en ledamot skall vara lagkunniga och erfarna i domarvärv.

För varje ledamot finns en eller flera ersättare. Bestämmelserna om ledamot gäller även ersättare.

20 § Regeringen förordnar ledamöter och ersättare i riksvärderingsnämnden för viss tid.

21 § Innan ledamot eller ersättare börjar tjänstgöra i riksvärderingsnämnden, skall han ha avlagt domared.

22 § Bestämmelserna i 4 kap. rättegångsbalken om jäv mot domare äger motsvarande tillämpning på den som tjänstgör som ledamot i riksvärderingsnämnden.

23 § Riksvärderingsnämnden är beslutför när ordföranden och minst tre andra ledamöter är närvarande.

Som nämndens beslut gäller den mening varom de flesta ledamöterna förenar sig eller, vid lika röstetal, den mening som ordföranden biträder.

Yppas vid omröstning flera än två meningar, skall bestämmelserna i 16 kap. rättegångsbalken om omröstning i överrätt gälla i tillämpliga delar.

24 § Regeringen kan föreskriva att i riksvärderingsnämnden skall finnas flera avdelningar. På sådan avdelning äger 19–23 §§ motsvarande tillämpning.

25 § Lokal värderingsnämnd består av ordförande och två andra ledamöter. Ledamöterna utses för viss tid av regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer.

Ledamot skall vara myndig svensk medborgare.

För varje ledamot finns en eller flera ersättare. Bestämmelserna om ledamot gäller även ersättare.

26 § För att lokal värderingsnämnd skall vara beslutför fordras att samtliga ledamöter är närvarande.

Som nämndens beslut gäller den mening varom de flesta ledamöterna förenar sig.

27 § Statens rätt bevakas inför riksvärderingsnämnden av ombud som regeringen utser och inför lokal värderingsnämnd av ombud som utses av regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer.

Ersättningsgrunder

28 § Riksvärderingsnämnden eller lokal värderingsnämnd som riksvärderingsnämnden bestämmer kan efter samråd med statens pris- och kartellnämnd på förhand föreskriva att visst pris skall gälla för egendom, åtgärd eller tjänst, som omfattas av förfogande enligt denna lag. Prissättningen kan gälla för hela landet eller del av landet.

Visst pris som föreskrivits av lokal värderingsnämnd skall underställas riksvärderingsnämndens prövning.

Som visst pris anses även pris som gäller enligt allmänna prisregleringslagen (1956:236), dock icke för annat område eller i vidare mån än det gäller enligt nämnda lag.

29 § Har visst pris fastställts enligt 28 §, skall ersättning utgå efter detta pris, om ej riksvärderingsnämnden efter prövning i varje enskilt fall på grund av särskilda omständigheter finner priset vara obilligt och bestämmer ersättningen till annat belopp.

30 § Har visst pris ej fastställts för egendom, åtgärd eller tjänst som omfattas av förfogande enligt denna lag, skall ersättning utgå enligt de grunder som anges i 31–33 §§.

31 § Beträffande egendom som tages i anspråk med äganderätt utgår skälig ersättning för nödvändiga kostnader vid produktion eller återanskaffning eller, om egendomen tages i anspråk hos återförsäljare, vid återanskaffning och återförsäljning av sådan egendom.

32 § Beträffande egendom som tages i anspråk med nyttjanderätt utgår skälig ersättning för nyttjandet och för kostnader i samband med åtgärd som avses i 12 § samt för skada på eller avsevärd försämring av egendomen.

33 § För tjänst eller handräckning som avses i 6 § utgår skälig ersättning enligt de normer som gäller i fråga om ersättning för frivilligt arbete av motsvarande slag. Skälig ersättning utgår också för transport av ianspråktagen egendom till och från mottagaren och för omhändertagande av egendom enligt 14 §.

34 § Har beslut om förfogande meddelats beträffande viss egendom och möter ej genom ägarens eller innehavarens förvållande hinder att taga egendomen i besittning för mottagarens räkning, står mottagaren faran för att egendomen av våda förstöres, försämras eller minskas.

35 § Upphör dispositionsförbud enligt 7 § att gälla utan att beslut om förfogande har meddelats, utgår skälig ersättning för skada eller olägenhet som förbudet medfört.

Handläggning av ersättningsärenden

36 § Ersättning som utgår efter visst pris bestämmes av den myndighet som beslutat om förfogande eller av myndighet som regeringen bestämmer.

Ersättning som ej utgår efter visst pris fastställes av lokal värderingsnämnd. Om särskilda skäl föreligger, kan riksvärderingsnämnden efter ansökan av part omedelbart upptaga fråga om sådan ersättning.

Har nyttjanderätt till egendom upplåtits genom frivillig överenskommelse i stället för förfogande och lider egendomen skada eller avsevärd försämring, vartill hänsyn ej tagits vid överenskommelsen, får upplåtaren begära att ersättningsfrågan prövas enligt andra stycket.

37 § Talan mot beslut av myndighet eller lokal värderingsnämnd enligt 36 § föres hos riksvärderingsnämnden genom besvär. Vill någon med stöd av 29 § göra anspråk på ersättning utöver visst pris som fastställts enligt 28 §, skall han inom besvärstiden göra ansökan därom hos riksvärderingsnämnden.

38 § Mot riksvärderingsnämndens beslut enligt denna lag om ersättning får talan ej föras.

39 § Om utbetalning av ersättning enligt denna lag föreskriver regeringen.

40 § Har någon till säkerhet för fordran panträtt i egendom som tages i anspråk med äganderätt enligt denna lag, är han före ägaren berättigad att utfå sin fordran ur ersättningen för egendomen, även om fordringen ej är förfallen till betalning. Detta gäller också den som har rätt att hålla kvar egendomen till säkerhet för förfallen fordran samt säljaren vid avbetalningsköp.

41 § Ersättning för egendom som är utmätt skall utges till utmätningsmannen, om borgenären begär det. Avser ersättningen egendom som är satt i kvarstad eller ligger under skingringsförbud skall, om part begär det, ersättningen utges till överexekutor för insättande i bankinrättning enligt bestämmelserna i utsökningslagen.

Uppgiftsskyldighet m. m.

42 § I den mån det behövs för att genomföra förfogande över egendom som avses i 4 § första stycket skall var och en på anfordran av myndighet som får besluta om förfogande lämna uppgift om den mängd av egendomen som han innehar eller som han har producerat eller iståndsatt.

Ägare eller innehavare av egendom, beträffande vilken förberedelser för förfogande enligt 17 § kommer i fråga är skyldig att lämna för sådant ändamål erforderliga uppgifter om egendomen samt att tillhandahålla den för besiktning.

Uppgiftsskyldighet skall fullgöras utan ersättning, om ej regeringen bestämmer annat.

43 § För kontroll av att uppgift som lämnats enligt 42 § första stycket är riktig och fullständig skall uppgiftsskyldig på begäran av länsstyrelse eller polismyndighet eller av annan myndighet som regeringen bestämmer tillhandahålla myndigheten handelsböcker och andra affärshandlingar.

44 § För det i 43 § angivna syftet får undersökning göras av kontor, fabrik, butik, serverings- och lagerlokal, ladugård eller annat utrymme eller förvaringsställe som den uppgiftsskyldige förfogar över samt av hans handelsböcker och andra affärshandlingar. Vid sådan undersökning skall bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken om husrannsakan gälla i tillämpliga delar. Myndighet som avses i 43 § utövar därvid den befogenhet som vid husrannsakan tillkommer undersökningsledaren, åklagaren eller rätten.

45 § Har någon underlåtit att fullgöra skyldighet enligt 42 eller 43 §, får länsstyrelsen eller annan myndighet som regeringen bestämmer förelägga den försumlige att fullgöra skyldigheten vid vite eller, i fråga om besiktning, vid äventyr att åtgärden eljest utföres på hans bekostnad.

Vite utdömes av länsstyrelsen, som också får förordna om handräckning av polismyndighet för att genomföra besiktning och taga ut kostnaden härför av den försumlige.

Mot beslut om föreläggande av vite får talan ej föras annat än i samband med talan mot beslut om utdömande av vitet.

Talan mot beslut om utdömande av vite eller om handräckning föres hos kammarrätt genom besvär. Beslut om handräckning länder omedelbart till efterrättelse, om ej annat föreskrives i beslutet.

46 § Vad som inhämtats med stöd av 42–44 §§ eller vid förberedelser som eljest avses i 17 § får ej obehörigen yppas.

Ansvarsbestämmelser m. m.

47 § Till böter eller fängelse i högst ett år dömes, om ej gärningen är belagd med straff i brottsbalken, den som uppsåtligen eller av oaktsamhet

1. ej iakttager föreskrift som meddelats enligt 4, 6, 7 eller 12 §,
2. underlåter att fullgöra skyldighet som åligger honom enligt 14 eller 42 §,
3. underlåter att efterkomma begäran enligt 43 §,
4. vid fullgörande av skyldighet enligt 42 § lämnar oriktig uppgift, om uppgiften innebär fara i bevishänseende.

Har flera medverkat till gärning som avses i första stycket äger 23 kap. 4 och 5 §§ brottsbalken motsvarande tillämpning.

48 § Företagare ansvarar för gärning som avses i 47 §, om gärningen begås i hans rörelse och han har haft eller bort ha vetskap om gärningen.

49 § Egendom som mottagits i samband med brott som avses i 47 § eller undanhållits genom sådant brott skall förklaras förverkad, om det ej är uppenbart obilligt. Äger gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet ytterligare mängd av den egendom som brottet avsett kan även denna mängd förklaras förverkad. Annan egendom som omfattas av föreskrift om förfogande eller dispositionsförbud och som äges av gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet kan också förklaras förverkad, om särskilda skäl föreligger.

I stället för egendom som avses i första stycket kan dess värde förklaras förverkat.

50 § Har beslag lagts på egendom, som kan antagas bli förverkad, och är den underkastad förskämning eller snar förstörelse eller annan nedgång i värde, får den genast försäljas. Sådan försäljning skall alltid ske om ägaren begär det. Uppskattas egendomens värde till femhundra kronor eller högre belopp och har ej försäljning påkallats av ägaren, skall dock tillstånd till försäljningen sökas hos rätten, om omständigheterna medger detta. Rätten får utan att höra ägaren meddela beslut om egendomens försäljning.

Särskilda bestämmelser

51 § Vägrar eller försummar någon att behörigen eller i rätt tid tillhandahålla egendom, som omfattas av beslut om förfogande enligt 4 och 9–13 §§, skall polismyndighet lämna det biträde som behövs. Om dröjsmål kan medföra

fara och polismyndighet icke är tillgänglig, tillkommer samma rätt den myndighet som utövat förfoganderätten.

52 § Beslut enligt 4, 6 eller 7 § denna lag är utan verkan efter den tidpunkt, då tillämpningen av dessa paragrafer upphör i det hänseende som föreskriften avser, om ej annat följer av 53 §. I fråga om ersättning, som någon enligt denna lag är berättigad till vid nämnda tid eller för upplåtelse som gäller därefter, skall lagens bestämmelser fortfarande äga tillämpning.

53 § Har fastighet tagits i anspråk genom förfogande, skall upplåtelse, om särskilda skäl föreligger, gälla under bestämd tid, dock högst fem år. Vad nu sagts om fastighet skall också tillämpas på gruva eller på byggnad, utrymme eller anläggning som ej är tillbehör till fast egendom.

Denna lag träder i kraft den

Genom lagen upphäves rekvisitionslagen (1942:583), beredskapsförfogandelagen (1942:584) och allmänna förfogandelagen (1954:279).

Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i denna lag, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.

Förslag till
Lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74)

Härigenom föreskrives i fråga om civilförsvarslagen (1960:74)[1]
dels att 51, 62 och 68–74 §§ skall ha nedan angivna lydelse,
dels att 75 och 76 §§ skall upphöra att gälla.[2]

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
51 §	
Har jämlikt 8 § verkskydd tagits i anspråk för uppgifter som ej röra den anläggning eller byggnad, för vilken det är avsett, skall skälig ersättning utgå av statsmedel dels för vad som utgivits till verkskyddspersonalen enligt 47 § tredje stycket, dels för skada å materiel eller annan egendom, därest skadan ej är ringa.	
Anspråk på ersättning prövas i den ordning som är stadgad *beträffande rekvisition för försvarsmaktens behov.*	Anspråk på ersättning prövas i den ordning som är stadgad *i förfoganderlagen ( ).*
62 §	
Den som med stöd av 57 § första stycket c) eller e) eller 61 § ålagts att	

[1] Lagen omtryckt 1975:712.

[2] Bestämmelser i avseenden som f. n. regleras i 69–72, 74 och 76 §§ återfinns i 9–12, 40, 41 och 51 §§ förslaget till förfogandelag.

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

vidtaga eller tåla åtgärd, som avses i nämnda lagrum, är berättigad till skälig ersättning av statsmedel för kostnad eller skada, som åsamkats honom. Vid ersättningens bestämmande skall hänsyn tagas till den nytta, åtgärden kan medföra för honom. Är kostnaden eller skadan ringa, utgår icke ersättning.

Anspråk på ersättning prövas i den ordning som är stadgad *beträffande rekvisition för försvarsmaktens behov.*

Anspråk på ersättning prövas i den ordning som är stadgad *i förfoganderätt ( ).*

68 § (första stycket)

Civilförsvarschef och chef för undsättningskår inom civilförsvaret ävensom länsstyrelse äga under civilförsvarsberedskap taga i anspråk markområden, byggnader, utrymmen, livsmedel, transportmedel, utrustningspersedlar, materiel och annan egendom, som innehaves av annan än staten, därest det finnes erforderligt för att statlig civilförsvarsuppgift skall kunna fullgöras och överenskommelse om egendomens avstående ej kan träffas tillräckligt skyndsamt. Civilförsvarschef och länsstyrelse äga härvid endast taga i anspråk sådan egendom, som finnes inom deras verksamhetsområde; dock må efter länsstyrelsens medgivande civilförsvarschef taga motorfordon, släpfordon och motorredskap i anspråk, även om de finnas inom annat till länet hörande civilförsvarsområde.

68 §

I fråga om förfoganderätt för fullgörande av statlig civilförsvarsuppgift gäller förfoganderätten ( ), om ej annat följer av andra och tredje styckena samt 65, 66, 69–74 och 81–83 §§.

Sådan rätt föreligger endast under civilförsvarsberedskap och tillkommer då civilförsvarschef, chef för undsättningskår samt länsstyrelse.

Civilförsvarschef och länsstyrelse få endast taga i anspråk egendom som finnes inom deras verksamhetsområde. Motorfordon, släpfordon och motorredskap utom området, vilka uttagits för civilförsvarets behov enligt förordningen ( ) om förberedelser för krigsanskaffning, få dock, när särskilda skäl föreligga, tagas i anspråk av länsstyrelse och efter länsstyrelsens medgivande av civilförsvarschef.

68 § (andra stycket)

Ianspråktagande enligt första stycket av byggnad eller del därav för inkvartering av vårdbehövande i särskild förläggning ävensom ianspråktagande av utrustning, som erfordras för sådan förläggning, må bestå intill två veckor från det att driften av förläggningen upphört att vara en civilförsvarsuppgift.

69 §

Förfogande enligt 68 § över byggnad eller del därav för inkvartering av vårdbehövande i särskild förläggning ävensom ianspråktagande av utrustning, som erfordras för sådan förläggning, må bestå intill två veckor från det att driften av förläggningen upphört att vara en civilförsvarsuppgift.

68 § (tredje stycket)

I den mån det prövas nödigt för fullgörande av kommuns skyldigheter enligt 40 § 1 mom. b) och c) att

70 §

I den mån det prövas nödigt för fullgörande av kommuns skyldigheter enligt 40 § 1 mom. b) och c) att

Nuvarande lydelse

egendom tages i anspråk för kommuns räkning, skall *vad i första stycket sägs* äga motsvarande tillämpning såvitt gäller egendom, som finnes inom kommunen. Vad sålunda stadgats skall i fråga om utförande av byggnadsanordning gälla jämväl under tid, då civilförsvarsberedskap icke råder; *förfoganderätten* må härvid dock endast utövas av länsstyrelsen.

Föreslagen lydelse

egendom tages i anspråk för kommuns räkning, skall *68 §* äga motsvarande tillämpning såvitt gäller egendom som finnes inom kommunen. Vad sålunda stadgats skall i fråga om utförande av byggnadsanordning gälla jämväl under den tid, då civilförsvarsberedskap icke råder. *Förfoganderätten* må härvid dock endast utövas av länsstyrelsen.

69 §

Då egendom tages i anspråk, skall såvitt möjligt hänsyn tagas till ägarens eller innehavarens tillgång på egendom, varom fråga är, och behov därav för sin näring. Vad som oundgängligen erfordras för någons näring må ej utan tvingande skäl tagas i anspråk.

70 §

1 mom. Har ägare eller innehavare av byggnad som tages i anspråk stadigvarande bostad i byggnaden, skall på anfordran nödigt bostadsutrymme där anvisas honom och hans familj.

2 mom. Den som äger eller har nyttjanderätt till byggnad eller del av byggnad, vilken tages i anspråk för inkvartering av utrymmande befolkningsgrupp, skall, om han tillhör denna grupp och önskar taga bostad i byggnaden, få nödigt bostadsutrymme anvisat åt sig i denna. Detsamma skall gälla om äganderätten eller nyttjanderätten tillkommer någon i den utrymmandes familj.

Därest tillämpning av vad nu sagts skulle medföra allvarligt hinder för byggnadens planenliga användning, skall bostadsutrymme i stället anvisas inom annan byggnad i samma civilförsvarsområde.

71 §

Markområde, byggnader och utrymmen, så ock transportmedel, vilka

Nuvarande lydelse

icke stadigvarande erfordras för civilförsvarets behov, tagas i anspråk med nyttjanderätt. Egendom, som kan antagas bliva förbrukad eller förstörd eller komma att väsentligt minska i värde, tages i anspråk med äganderätt. Annan egendom tages i anspråk med nyttjanderätt, såvida icke den som utövar förfoganderätten finner lämpligt eller ägaren påfordrar, att egendomen övertages med äganderätt.

72 §

Ägare eller innehavare av egendom, som tagits i anspråk med nyttjanderätt är skyldig att, i den mån det påfordras, tåla eller vidtaga ändring eller förflyttning av inredning eller utrustning, som hör till egendomen, samt att i övrigt tåla de åtgärder beträffande egendomen, vilka den som utövar förfoganderätten finner erforderliga.

75 §

I den mån det prövas oundgängligt för att annan civilförsvarsuppgift än som avses i *68 §* skall kunna fullgöras, äger civilförsvarsmyndighet, i enlighet med vad regeringen närmare förordnar därom, under civilförsvarsberedskap taga i anspråk egendom, som innehaves av annan än staten. Härvid skola bestämmelserna i *68–74 §§* lända till efterrättelse i tillämpliga delar.

73 § (första stycket)

Har under civilförsvarsberedskap egendom tagits i anspråk jämlikt 68 § eller åtgärd vidtagits jämlikt 72 §, är egendomens ägare eller innehavare berättigad till ersättning enligt de grunder, som äro stadgade i fråga om rekvisition för försvarsmaktens behov. Anspråk på ersättning skall prövas i den ordning, som gäller för ersätt-

Föreslagen lydelse

71 §

I den mån det prövas oundgängligt för att annan civilförsvarsuppgift än som avses i *68–70 §§* skall kunna fullgöras, äger civilförsvarsmyndighet, i enlighet med vad regeringen närmare förordnar därom, under civilförsvarsberedskap taga i anspråk egendom, som innehaves av annan än staten. Härvid skola bestämmelserna i *68–70 §§ och i förfogandelagen* ( ) lända till efterrättelse i tillämpliga delar.

72 §

Även om egendom, som *med förfoganderätt* tages i anspråk *för civilförsvarets räkning*, är avsedd att tillhandahållas endast vid särskilda tillfällen, må ersättningen bestämmas en gång för alla. *Inskränkning sker dock härigenom icke* i rätten till ersättning för skada, som ej förutsetts.

Nuvarande lydelse

ningsanspråk i anledning av sådan rekvisition med iakttagande av att efter taxa utgående ersättning fastställes till beloppet av den, som utövar förfoganderätten. Även om egendom, som tages i anspråk, är avsedd att tillhandahållas endast vid särskilda tillfällen, må ersättningen bestämmas en gång för alla, *dock att inskränkning icke härigenom sker* i rätten till ersättning för skada, som ej förutsetts.

73 § (andra stycket)

Har under tid, då civilförsvarsberedskap icke råder, egendom tagits i anspråk *jämlikt 68 § tredje stycket andra punkten eller åtgärd vidtagits jämlikt 72 §,* bestämmes *ersättning* med tillämpning av expropriationslagen (1972:719).

73 § (tredje stycket)

Ersättning gäldas, om egendomen tagits i anspråk för kommuns räkning, *av kommunen och eljest av staten. Vid* fortsatt ianspråktagande enligt *68 § andra stycket gäldas ersättningen* av staten.

74 §

Har någon till säkerhet för fordran panträtt i egendom, som tagits i anspråk med äganderätt, äger han framför ägaren rätt att utfå sin fordran ur ersättningsbeloppet, även om fordringen ej är förfallen till betalning. Detsamma skall ock gälla den, som har rätt att kvarhålla egendomen till säkerhet för förfallen fordran.

Ersättningsbelopp för egendom, som är utmätt, skall utgivas till utmätningsmannen, om borgenären yrkar det. Avser beloppet egendom, som satts i kvarstad eller under skingrings-

Föreslagen lydelse

73 §

Ersättning för egendom, som tagits i anspråk *enligt 70 § andra punkten,* bestämmes med tillämpning av expropriationslagen (1972:719). *Detta gäller även i det fall att i anslutning till ianspråktagandet åtgärd vidtagits enligt 12 § förfogandelagen ( ).*

74 §

I fråga om betalning av ersättning gälla bestämmelserna i förfogandelagen ( ). Om egendomen tagits i anspråk för kommuns räkning, *betalas dock ersättningen av kommunen utom vid* fortsatt ianspråktagande enligt *69 § då ersättningen betalas* av staten.

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

förbud, skall det, om part så begär, utgivas till överexekutor, som har att förfara därmed på sätt är stadgat i 186 § utsökningslagen.

76 §

Vägrar eller försummar någon att behörigen eller i rätt tid tillhandahålla egendom, som tagits i anspråk med förfoganderätt enligt denna lag, äger polismyndighet uttaga egendomen. Kan dröjsmål medföra våda och är polismyndighet icke att tillgå, tillkommer samma rätt den som utövat förfoganderätten.

Denna lag träder i kraft den

Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i denna lag, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.

Förslag till
Lag om ändring i lagen (1940:358) med vissa bestämmelser till skydd för försvaret m. m.

Härigenom föreskrives i fråga om lagen (1940:358) med vissa bestämmelser till skydd för försvaret m. m.[1]

dels att i 1–3, 8, 10, 10 a och 11 §§ ordet "Konungen" i olika böjningsformer skall bytas ut mot "regeringen" i motsvarande form,

dels att i 1 § ordet "krigsmaktens" skall bytas ut mot "försvarsmaktens",

dels att 4 § skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

4 §

Länsstyrelsen äger ålägga den som driver industriell eller annan verksamhet av väsentlig betydelse för försvaret eller folkförsörjningen att vidtaga särskilda skyddsåtgärder inom anläggning för driften, såsom anordnande av bevakning, inhägnad, maskinskydd eller reservförråd, om sådan åtgärd med hänsyn till fara för spioneri eller sabotage eller för skada genom fientlig verksamhet finnes påkallad för att förhindra obehörig insyn eller för att

[1] Lagen omtryckt 1960:75. Senaste lydelse av 10 a § 1971:571.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
säkerställa driften. I den mån driften avses skola fortgå även då platsen omedelbart hotas av fientligt anfall, må länsstyrelsen tillika förordna att härav betingade särskilda anordningar för personalens skydd skola vidtagas. Om särskilda skäl äro därtill, må länsstyrelsen ålägga jämväl anläggningens ägare att vidtaga åtgärd, som avses i första stycket. Den som ålagts vidtaga åtgärd, som avses i denna paragraf, är berättigad till skälig ersättning av statsmedel för kostnad eller skada, som åsamkats honom härigenom. Vid ersättningens bestämmande skall hänsyn tagas till den nytta, som åtgärden kan medföra för honom. Är kostnaden eller skadan ringa, utgår icke ersättning.	
Anspråk på ersättning prövas i den ordning, som är stadgad *beträffande rekvisition för krigsmaktens behov.*	Anspråk på ersättning prövas i den ordning, som är stadgad *i förfogandelagen ( ).*
Denna lag träder i kraft den	

Förslag till
Lag om ändring i krigssjukvårdslagen (1953:688)

Härigenom föreskrives i fråga om krigssjukvårdslagen (1953:688)[1]

dels att i 3–7, 8, 9, 9a, 10 och 12 §§ ordet "Konungen" skall bytas ut mot "regeringen",

dels att i 1, 2 och 4 §§ ordet "krigsmakten" i olika böjningsformer skall bytas ut mot "försvarsmakten" i motsvarande form,

dels att 7 a § skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	7 a §
Då 3 § tillämpas skall, utan hinder av vad i *allmänna förfogandelagen* finnes stadgat om förutsättningarna för lagens tillämpning, nämnda lag i erforderliga delar gälla för att tillgodose det allmänt civila medicinalväsendets och det civila veterinärväsendets behov.	Då 3 § tillämpas skall, utan hinder av vad i *förfogandelagen ( )* finnes stadgat om förutsättningarna för lagens tillämpning, nämnda lag i erforderliga delar gälla för att tillgodose det allmänt civila medicinalväsendets och det civila veterinärväsendets behov.
Denna lag träder i kraft den	

[1] Lagen omtryckt 1966:52.

Förslag till
Lag om ändring i lagen (1961:655) om undanförsel och förstöring

Härigenom föreskrives i fråga om lagen (1961:655) om undanförsel och förstöring

dels att i 1, 5, 9, 10 och 11 §§ ordet "Konungen" skall bytas ut mot "regeringen",

dels att i 10 § ordet "krigsmaktens" skall bytas ut mot "försvarsmaktens",

dels att 4 och 7 §§ skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
4 §	
För transport av egendom, som dess ägare eller innehavare verkställt till fullgörande av beslut om undanförsel, så ock för medverkan vid förberedande åtgärder eller biträde vid undanförselns genomförande utgår ersättning av statsmedel i den mån särskilda omständigheter ej annat föranleda. Har kostnad eljest åsamkats ägaren eller innehavaren till följd av undanförsel och står kostnaden i uppenbart missförhållande till den nytta åtgärden kan hava medfört för honom, är han för sådan kostnad berättigad till skälig ersättning av statsmedel.	
Har egendom undanförts genom myndighets försorg, är ägaren eller innehavaren pliktig att återgälda myndigheten kostnaden härför i den mån han enligt vad i första stycket sägs skolat svara för kostnaden, därest han själv verkställt transporten. Vad nu sagts skall äga motsvarande tillämpning i fråga om kostnad, som myndighet haft för vård av undanförd egendom.	
Anspråk på ersättning enligt första stycket prövas i den ordning som är stadgad *beträffande rekvisition för krigsmaktens behov.*	Anspråk på ersättning enligt första stycket prövas i den ordning som är stadgad *i förfogandelagen ( ).*
7 §	
Har beslut om undanförsel eller förstöring meddelats, äger myndighet, som *Konungen* bestämmer, taga i anspråk markområden, byggnader, utrymmen, transportmedel och materiel ävensom vad eljest må finnas erforderligt för fullgörande av uppgift enligt denna lag, och skall därvid vad i *allmänna förfogandelagen* stadgas äga tillämpning.	Har beslut om undanförsel eller förstöring meddelats, äger myndighet, som *regeringen* bestämmer, taga i anspråk markområden, byggnader, utrymmen, transportmedel och materiel ävensom vad eljest må finnas erforderligt för fullgörande av uppgift enligt denna lag, och skall därvid vad i *förfogandelagen ( )* stadgas äga tillämpning.

Denna lag träder i kraft den

Förslag till Förfogandeförordning

Härigenom föreskrives följande.

Myndigheter som får besluta om förfogande

1 § Beslut om förfogande för försvarsmaktens behov får meddelas av de myndigheter som anges i bilaga till denna förordning, om ej annat följer av 3 eller 4 §.

Kan beslut om förfogande ej inhämtas från myndighet som avses i första stycket eller kan beslut i sådan ordning ej avvaktas, får chef för bataljon eller enhet av motsvarande storlek meddela sådant beslut i den mån det oundgängligen erfordras för tjänstens behöriga fullgörande.

2 § Beslut om förfogande för det övriga totalförsvarets behov meddelas i fråga om transportmedel av sjöfartsverket, luftfartsverket, transportnämnden, annan central statlig myndighet för vars behov uttagning av transportmedel skett eller vederbörande länsstyrelse samt i fråga om annan egendom av de myndigheter som regeringen bestämmer i särskild ordning. I fråga om de myndigheter som får besluta om förfogande för civilförsvarets behov finns dock bestämmelser i civilförsvarslagen (1960:74) och civilförsvarskungörelsen (1960:377).

3 § Beslut om förfogande uteslutande för försvarsmaktens behov över järnvägsanläggning, elkraftanläggning, teleanläggning, luftfartsanläggning eller sjöfartsanläggning med tillhörande personal, utrustning och förråd får meddelas endast av överbefälhavaren, chefen för försvarsstaben och, enligt överbefälhavarens bestämmande, chef för sektion inom försvarsstaben. Sådant beslut får också meddelas i fråga om järnvägs-, elkraft- eller sjöfartsanläggning av militärbefälhavare, i fråga om teleanläggning av chefen för marinen och chefen för flygvapnet samt i fråga om luftfartsanläggning av chefen för flygvapnet, sektorchef och försvarets materielverk.

Innan beslut enligt första stycket meddelas, skall samråd äga rum med den centrala myndighet som beröres av beslutet.

Med anläggning som avses i första stycket förstås anläggning av sådan art som närmare anges i kungörelserna (1970:644–647 och 649) om undanförsel och förstöring av vissa slags anläggningar.

4 § Beslut om förfogande för försvarsmaktens behov över markområde och byggnad som erfordras för sådant befästningsarbete eller liknande arbete som ej är av tillfällig natur får meddelas endast av fortifikationsförvaltningen, chef för fördelning, brigad och etappgrupp, militärbefälhavare, försvarsområdesbefälhavare, chef för kustartilleriförsvar, marint bevakningsområde och marin operationsbas samt sektorchef.

Företrädesrätt till egendom

5 § Beslut om förfogande över egendom, som genom uttagning eller på annat sätt förberetts för förfogande, får ej avse annat än det avsedda ändamålet, om ej regeringen bestämmer annat eller medgivande lämnas av den, för vars behov egendomen är avsedd, eller den myndighet som beslutat om uttagningen eller vidtagit annan förberedande åtgärd.

6 § Gör flera myndigheter anspråk på egendom, som ej är förberedd för förfogande, avgöres frågan om företrädesrätt i samråd mellan myndigheterna. Kan enighet ej nås hänskjutes ärendet till regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer. Kan beslut i sådan ordning ej inhämtas eller avvaktas, äger militär myndighet företrädesrätt till egendomen i den mån den oundgängligen erfordras för tjänstens behöriga fullgörande.

Förfogande över viss egendom

7 § Beslut om förfogande över utrustning, kläder och materiel som någon behöver för att skydda sig, sin familj, sin egendom eller sina anställda mot fientlig verksamhet får meddelas endast efter tillstånd av länsstyrelsen.

Förfogandebesluts innehåll m. m.

8 § Av beslut om förfogande skall framgå

1. dagen för beslutet och vem som fattat beslutet,
2. den för vars behov förfogandet sker,
3. egendom, åtgärd eller tjänst som beslutet avser,
4. ägaren eller innehavaren av egendomen eller annan som beröres av beslutet,
5. huruvida egendomen tages i anspråk med äganderätt eller nyttjanderätt,
6. i fall då förfogandet avser annat än ianspråktagande med äganderätt den tid som förfogandet beräknas omfatta,
7. övriga omständigheter som kan vara av betydelse för att beslutet skall kunna genomföras,
8. tid för eventuell besiktning,
9. den ersättning på grund av beslutet som utgår efter visst pris och förfarandet vid framställande av anspråk på annan ersättning,
10. besvärshänvisning om beslutet innehåller uppgift om ersättning efter visst pris.

9 § Om ärendet är så brådskande att det ej finns tid att utforma skriftligt beslut, får ärendet avgöras muntligen. Beslutet skall dock om möjligt bekräftas skriftligen. Avskrift av skriftligt beslut skall sändas till länsstyrelsen i det län där egendomen finns eller där den som beröres av beslutet är bosatt.

10 § Den som mottagit den egendom, åtgärd eller tjänst som beslut om förfogande avser skall utfärda kvitto om mottagandet. Är mottagaren ej

samma myndighet som meddelat beslutet, skall avskrift eller kopia av kvittot sändas till denna myndighet. Har beslutet meddelats av chef för bataljon eller annan enhet som avses i 1 § andra stycket, skall avskrift eller kopia av kvittot också sändas till närmast överordnade militära myndighet som enligt 1 § första stycket får meddela sådant beslut.

11 § Avser beslut om förfogande all egendom av visst slag inom ett område eller viss del av sådan egendom, skall den myndighet som meddelat beslutet med beaktande av 13 § andra stycket andra punkten förfogandelagen ( ) se till att beslutet på lämpligt sätt kommer till allmänhetens kännedom.

12 § Myndighet som avses i 1 och 2 §§ skall föra förteckning över ärenden angående beslut om förfogande. Ärendena skall upptagas i nummerföljd. För varje ärende skall antecknas beslut och annan åtgärd. Avskrift eller kopia av beslut eller annan handling i ärendet skall förses med ärendets nummer och föras samman i en akt. När akten eller handling ur denna lämnas till annan myndighet, skall detta antecknas.

Visst pris

13 § Har riksvärderingsnämnden eller lokal värderingsnämnd bestämt att visst pris skall gälla för egendom, åtgärd eller tjänst, skall underrättelse därom sändas till vederbörande länsstyrelser och centrala förvaltningsmyndigheter. Länsstyrelsen skall underrätta lokal värderingsnämnd om pris som bestämts av riksvärderingsnämnden.

14 § Regeringen bestämmer om och när visst pris skall kungöras offentligen. Pris som skall gälla för hela landet eller för visst område inom två eller flera län kungöres genom införande i Svensk författningssamling. Annat pris kungöres genom införande i länskungörelserna.

Visst pris gäller från den tidpunkt som anges vid kungörandet eller, om kungörande ej sker, från den tidpunkt som riksvärderingsnämnden bestämmer.

Besiktning

15 § När ersättning på grund av beslut om förfogande ej utgår efter visst pris, skall besiktning äga rum, om ej lokal värderingsnämnd i särskilda fall bestämmer annat. Besiktning skall också äga rum om dispositionsförbud enligt 7 § förfogandelagen ( ) upphör att gälla utan att beslut om förfogande har meddelats. Över besiktning skall föras protokoll. I protokollet skall anges egendomens beskaffenhet och värde vid avlämnandet och i förekommande fall återlämnandet, kostnad för tjänst eller handräckning som avses i 6 § förfogandelagen, kostnad för åtgärd som avses i 12 § förfogandelagen, kostnad för skada eller olägenhet som dispositionsförbud medfört samt förändring i egendomens värde på grund av ifrågavarande tjänst, åtgärd eller förbud.

16 § Besiktning skall om möjligt förrättas av två gode män och eljest genom försorg av den myndighet som meddelat beslutet om förfogande. Sistnämnda myndighet utser en god man och egendomens ägare eller innehavare den andre gode mannen. Om ägaren och innehavaren ej kan enas om vem som skall utse god man, utses denne av den lokala värderingsnämnden. Gode männen får i mån av behov anlita experter och sakkunniga.

17 § Protokoll över besiktning tillställes egendomens ägare eller innehavare, den som mottagit egendomen och länsstyrelsen.

Vissa bestämmelser om lokala värderingsnämnder

18 § Antalet lokala värderingsnämnder i varje län och nämndernas verksamhetsområden fastställes av länsstyrelsen efter samråd med vederbörande militärbefälhavare.

Regeringen kan förordna att för visst slag av egendom skall finnas lokal värderingsnämnd med större verksamhetsområde än ett län.

19 § Ledamöter i lokal värderingsnämnd och statens ombud i sådan nämnd utses av länsstyrelsen efter samråd med vederbörande militärbefälhavare. Ledamöter i lokal värderingsnämnd med större verksamhetsområde än ett län och statens ombud i sådan nämnd utses dock av regeringen.

20 § Ledamot i lokal värderingsnämnd skall ha allmän erfarenhet i ersättnings- och värderingsfrågor.

Ledamot i lokal värderingsnämnd för visst slag av egendom skall ha särskild sakkunskap i fråga om sådan egendom och ha ingående erfarenhet av värdering av egendomen.

21 § Ledamot i lokal värderingsnämnd skall ha fyllt nitton men ej sjuttio år och får ej vara i konkurstillstånd.

Uppdrag att vara ledamot i lokal värderingsnämnd får ej annan undandraga sig än den som fyllt sextio år eller haft sådant uppdrag under tre år eller har förhinder på grund av sin tjänst.

22 § Skall ersättning bestämmas av lokal värderingsnämnd, sänder länsstyrelsen beslutet om förfogande, besiktningsprotokoll och övriga handlingar till vederbörande nämnd samt bestämmer tid och plats för sammanträde då ärendet skall avgöras. Länsstyrelsen underrättar enskilda sakägare och statens ombud om tiden och platsen för sammanträdet samt om sakägares och ombuds rätt att begära muntlig förhandling i ärendet.

Betalning av ersättning

23 § Sedan myndighets eller lokal värderingsnämnds beslut om ersättning vunnit laga kraft mot staten, skall i förra fallet myndigheten och i senare fallet länsstyrelsen utanordna det fastställda ersättningsbeloppet, om ej annat följer av 28 §.

24 § Ersättningsbelopp som fastställts av riksvärderingsnämnden utanordnas av länsstyrelsen i den mån ersättning ej redan betalats enligt 23 § eller om ej annat följer av 28 §.

25 § Tages egendom i anspråk med nyttjanderätt och utgår ersättning ej på vissa tider, skall den myndighet som bestämmer ersättningen på ansökan av enskild sakägare pröva om och i vilken omfattning förskott på ersättningen skall lämnas.

Särskilda bestämmelser

26 § Den som avlämnar egendom som avses med beslut om förfogande skall avge förklaring huruvida annan innehar rättighet till egendomen samt, om så är fallet, rättighetens art och innehavare. Sådan förklaring lämnas skriftligen till länsstyrelsen eller avges inför lokal värderingsnämnd.

27 § Får värderingsnämnd i annat fall än som avses i 26 § kännedom om att annan än den som avlämnat egendomen innehar rättighet till denna, skall nämnden underrätta länsstyrelsen om förhållandet. I förekommande fall skall länsstyrelsen, om det kan ske utan oskäligt dröjsmål, anskaffa gravationsbevis angående egendomen.

28 § I fråga om betalning av ersättning för egendom som avses i 40 eller 41 § förfogandelagen ( ) gäller bestämmelserna i dessa lagrum. Är rättigheten av annat slag än som avses i 40 § förfogandelagen, skall ersättningen innehållas, om ej den som avlämnar egendomen och den som innehar rättigheten enas om att ersättningen får betalas till någon av dem. Har sådan överenskommelse ej träffats inom 30 dagar från dagen för beslutet om ersättning, skall ersättningen nedsättas hos överexekutor.

29 § Den som inställer sig vid annan myndighet än värderingsnämnd med anledning av förfogande har rätt till ersättning för inställelsen enligt de grunder som gäller för ersättning av allmänna medel till vittnen vid allmän domstol.

30 § Ersättning som länsstyrelse betalat med anledning av beslut om förfogande för försvarsmaktens behov har länsstyrelsen rätt att genom försvarets civilförvaltning få tillbaka av vederbörande centrala förvaltningsmyndighet.

31 § Inskränkes järnvägs, kanals eller annan trafikanläggnings möjligheter att betjäna allmänheten på grund av beslut om förfogande, skall den som innehar anläggningen underrätta länsstyrelsen om förhållandet.

Tillämpningsföreskrifter

32 § Försvarets civilförvaltning meddelar efter samråd med försvarets materielverk, civilförsvarsstyrelsen och överstyrelsen för ekonomiskt försvar när-

mare föreskrifter om betalning och redovisning av medel som skall utges av staten enligt förfogandelagen eller bestämmelse som utfärdats med stöd av lagen.

De övriga föreskrifter som behövs för tillämpningen av denna förordning meddelas

1. i fråga om förfogande för försvarsmaktens behov av försvarets materielverk eller – beträffande fastigheter – fortifikationsförvaltningen, i båda fallen i samråd med civilförsvarsstyrelsen och överstyrelsen för ekonomiskt försvar samt

2. i fråga om förfogande för det övriga totalförsvarets behov av överstyrelsen för ekonomiskt försvar och transportnämnden i samråd med försvarets materielverk och civilförsvarsstyrelsen.

Denna förordning träder i kraft den

Genom förordningen upphäves

1. rekvisitionsförordningen (1942:586),

2. kungörelsen (1945:325) angående provisoriska begränsningar i rätten att göra rekvisition,

3. allmänna förfogandekungörelsen (1957:294),

4. kungörelsen (1951:551) med vissa bestämmelser om utnyttjande av landets transportmedel under krig eller krigsfara m. m.,

5. kungörelsen (1951:552) med vissa bestämmelser om förfogande över fastigheter under krig eller krigsfara.

Förekommer i lag eller annan författning hänvisning till föreskrift som ersatts genom bestämmelse i denna förordning, tillämpas i stället den nya bestämmelsen.

Bilaga

Myndigheter inom försvarsmakten som får besluta om förfogande

1. Överbefälhavaren, chefen för försvarsstaben och, enligt överbefälhavarens bestämmande, chef för sektion inom staben samt chef för högkvartersdel och chef för enhet som lyder under högkvarteret,

2. militärbefälhavare, chefen för Gotlands militärkommando och försvarsområdesbefälhavare,

3. chefen för armén, rikshemsvärnschefen samt chef för fördelning, säkerhetsområde, stridsgrupp, brigad och regemente,

4. chefen för marinen samt chef för kustartilleriförsvar, marint bevakningsområde, marin operationsbas, kustartillerigrupp och fartygsförband,

5. chefen för flygvapnet, chefen för första flygeskadern, flygstridsledare, sektorchef, basbataljonschef och divisionschef,

6. transportledare, stationsofficer och hamnchef,

7. efter bemyndigande av myndighet som avses under 2–5 sådan stabschef, sektionschef, tjänstegrenschef, förvaltningschef och kommendant i stab som är underställd någon av dessa myndigheter,

8. mobiliseringsmyndighet i fråga om uttagen egendom som är avsedd för mobiliserande förband eller enhet samt myndighet under vilken förbandet eller enheten lyder,

9. försvarets civilförvaltning, försvarets sjukvårdsstyrelse, fortifikationsförvaltningen och försvarets materielverk.

Förslag till Förordning med instruktion för riksvärderingsnämnden

Härigenom föreskrives följande.

Uppgifter

1 § Bestämmelser om riksvärderingsnämndens uppgifter finns i förfogandelagen ( ) och förfogandeförordningen ( ).

Nämnden skall inom sitt verksamhetsområde med uppmärksamhet följa förhållandena inom landet. Nämnden skall hos regeringen föreslå de författningsändringar eller andra åtgärder som är påkallade eller i övrigt lämpliga.

2 § Nämnden skall varje år före den 1 september avge berättelse till chefen för försvarsdepartementet om verksamheten under det senaste budgetåret.

3 § Nämnden får meddela lokala värderingsnämnder direktiv och anvisningar för handläggning av ersättningsärenden.

4 § Nämnden skall på begäran tillhandagå andra myndigheter med de upplysningar och det biträde som den kan lämna. Av andra myndigheter äger nämnden erhålla de upplysningar och det biträde som fordras för dess verksamhet och kan lämnas av myndigheterna.

Organisation

5 § Bestämmelser om nämndens sammansättning finns i förfogandelagen ( ).

6 § Hos nämnden finns en sekreterare.

I mån av behov och tillgång på medel får nämnden anlita experter och sakkunniga samt arbetsbiträde.

Ärendenas handläggning

7 § Ärende avgöres av nämnden i plenum. Bestämmelser om beslutförhet och omröstning till beslut finns i förfogandelagen ( ).

I arbetsordning eller genom särskilt beslut får nämnden överlämna åt ordföranden eller sekreteraren att avgöra annat ärende än sådant som avses

i 18 § förfogandelagen, om ärendet icke är av sådan beskaffenhet att prövningen bör ankomma på nämnden i plenum.

8 § Nämnden sammanträder så ofta ordföranden finner det behövligt eller när någon av nämndens övriga ledamöter begär det. Enskilda sakägare och statens ombud skall underrättas om tid och plats för sammanträde med nämnden.

9 § Sammanträde med nämnden hålles i Stockholm, om särskilda skäl ej föranleder att det hålles på annan ort.

10 § Ärende avgöres i den mån det erfordras efter föredragning som ankommer på sekreteraren eller på särskilt förordnad föredragande. I arbetsordning eller genom särskilt beslut får medges att ärende som handlägges enligt 7 § andra stycket avgöres utan föredragning.

Ordföranden får själv övertaga beredning och föredragning av ärende.

11 § I ärende skall hållas muntlig förhandling med enskild sakägare och statens ombud, om någon av dem begär det samt förhandlingen ej är obehövlig och ej heller särskilda skäl talar mot det. Vid muntlig förhandling får höras annan som kan antagas lämna upplysningar av betydelse.

Till muntlig förhandling skall kallas enskild sakägare, statens ombud och annan som skall höras vid förhandlingen.

Enskild sakägare och annan som skall höras vid förhandlingen har rätt till ersättning för inställelsen enligt de grunder som gäller för ersättning av allmänna medel till vittnen vid allmän domstol.

12 § Vid nämndens sammanträden föres protokoll. Protokoll vid muntlig förhandling skall innehålla kort redogörelse för förhandlingens gång och för den utredning som förebringas vid förhandlingen. I protokollet skall också antecknas vad som förekommer vid förhandlingen i fråga om yrkanden, medgivanden, bestridanden, invändningar och vitsordanden.

Protokollet justeras av ordföranden.

13 § Om någon som närvarit vid den slutliga handläggningen av ärende eller föredraganden har skiljaktig mening, skall denna antecknas.

14 § Ordföranden eller sekreteraren får infordra förklaring, upplysning eller yttrande i ärende hos nämnden.

15 § Om innehållet i nämndens beslut i ersättningsärende skall enskild sakägare och statens ombud samt länsstyrelsen underrättas.

Tjänstetillsättning

16 § Nämndens ledamöter och ersättare för dem förordnas för högst tre år.

17 § Sekreterare och annan personal hos nämnden antages av nämnden.

Övriga bestämmelser

18 § Hos nämnden föres diarier över ärenden och inkommande handlingar.

19 § Ordföranden skall övervaka att nämndens arbete bedrives i föreskriven ordning och med största möjliga skyndsamhet.

20 § I skrivelse till regeringen eller chef för departement skall anges vem som fattat det beslut som skrivelsen avser eller i övrigt närvarit vid den slutliga handläggningen av ärendet och vem som varit föredragande. Har skiljaktig mening förekommit i ärendet, skall den anges i skrivelsen eller framgå av protokollsutdrag som bifogas.

Denna förordning träder i kraft den

Förslag till
Förordning med instruktion för lokal värderingsnämnd

Härigenom föreskrives följande.

Uppgifter

1 § Bestämmelser om lokal värderingsnämnds uppgifter finns i förfogandelagen ( ) och förfogandeförordningen ( ).

Nämnden skall inom sitt verksamhetsområde med uppmärksamhet följa förhållandena inom landet.

2 § Nämnden skall följa de direktiv och anvisningar för handläggning av ersättningsärenden som riksvärderingsnämnden meddelar.

3 § Nämnden skall på begäran tillhandagå andra myndigheter med de upplysningar och det biträde som den kan lämna. Av andra myndigheter äger nämnden erhålla de upplysningar och det biträde som fordras för dess verksamhet och kan lämnas av myndigheterna.

Organisation

4 § Bestämmelser om nämndens sammansättning finns i förfogandelagen ( ) och förfogandeförordningen ( ).

5 § Hos nämnden finns en sekreterare.

I mån av behov och tillgång på medel får nämnden anlita experter och sakkunniga samt arbetsbiträde.

Det åligger central förvaltningsmyndighet att föreslå nämnden sakkunniga inom myndighetens verksamhetsområde. Förteckning över lämpliga sak-

kunniga skall finnas tillgänglig hos länsstyrelsen och genom länsstyrelsens försorg revideras vartannat år.

Ärendenas handläggning

6 § Ärende avgöres av nämnden i plenum. Bestämmelser om beslutförhet och omröstning till beslut finns i förfogandelagen ( ).

I arbetsordning eller genom särskilt beslut får nämnden överlämna åt ordföranden eller sekreteraren att avgöra annat ärende än som avses i 18 § förfogandelagen, om ärendet icke är av sådan beskaffenhet att prövningen bör ankomma på nämnden i plenum.

7 § Vid nämnden föres statens talan av ombud som förordnas av länsstyrelsen. I nämnd med större verksamhetsområde än ett län utses dock ombudet av regeringen på förslag av försvarets materielverk och överstyrelsen för ekonomiskt försvar.

8 § Nämnden sammanträder så ofta länsstyrelsen eller ordföranden finner det behövligt.

9 § Ärende avgöres i den mån det erfordras efter föredragning som ankommer på sekreteraren eller på särskilt förordnad föredragande. I arbetsordning eller genom särskilt beslut får medges att ärende som handlägges enligt 6 § andra stycket avgöres utan föredragning.

Ordföranden får själv övertaga beredning och föredragning av ärende.

10 § I ärende skall hållas muntlig förhandling med enskild sakägare och statens ombud, om någon av dem begär det samt förhandlingen ej är obehövlig och ej heller särskilda skäl talar mot det. Vid muntlig förhandling får höras annan som kan antagas lämna upplysningar av betydelse.

Till muntlig förhandling skall kallas enskild sakägare, statens ombud och annan som skall höras vid förhandlingen.

Enskild sakägare och annan som skall höras vid förhandlingen har rätt till ersättning för inställelsen enligt de grunder som gäller för ersättning av allmänna medel till vittnen vid allmän domstol.

11 § Vid nämndens sammanträden föres protokoll. Protokoll vid muntlig förhandling skall innehålla redogörelse för förhandlingens gång och för den utredning som förebringas vid förhandlingen, allt i den mån detta kan antagas vara av betydelse i målet. I protokollet skall också antecknas vad som förekommer vid förhandlingen i fråga om yrkanden, medgivanden, bestridanden, invändningar och vitsordanden.

Protokollet justeras av ordföranden.

12 § Om någon som närvarit vid den slutliga handläggningen av ärende eller föredraganden har skiljaktig mening, skall denna antecknas.

13 § Ordföranden eller sekreteraren får infordra förklaring, upplysning eller yttrande i ärende hos nämnden.

14 § Om innehållet i nämndens beslut i ersättningsärende skall enskild sakägare och statens ombud samt länsstyrelsen underrättas.

Tjänstetillsättning

15 § Nämndens ledamöter och ersättare för dem förordnas för högst tre år.

16 § Sekreterare och annan personal hos nämnden antages av länsstyrelsen.

Övriga bestämmelser

17 § Hos nämnden föres diarier över ärenden och inkommande handlingar.

18 § Ordföranden skall övervaka att nämndens arbete bedrives i föreskriven ordning och med största möjliga skyndsamhet.

19 § I skrivelse till regeringen eller chef för departement skall anges vem som fattat det beslut som skrivelsen avser eller i övrigt närvarit vid den slutliga handläggningen av ärendet och vem som varit föredragande. Har skiljaktig mening förekommit i ärendet, skall den anges i skrivelsen eller framgå av protokollsutdrag som bifogas.

Denna förordning träder i kraft den

Förslag till Förordning om ändring i beredskapskungörelsen (1960:515)

Härigenom föreskrives i fråga om beredskapskungörelsen (1960:515)[1]

dels att i 1, 3, 7, 10, 14 och 15 §§ orden "Kungl. Maj:t" skall bytas ut mot "regeringen",

dels att i 3 och 14 §§ ordet "krigsmakten" skall bytas ut mot "försvarsmakten",

dels att 9 § 1 och 2 mom. samt 13 § skall ha nedan angivna lydelse,

dels att 9 § 3 mom. skall upphöra att gälla.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	9 §
1 mom.[2] Beredskapslarm innebär – i den mån *Kungl. Maj:t* icke bestämmer annat beträffande viss eller vissa författningar – förordnande om tillämpning av följande författningar:	*1 mom.* Beredskapslarm innebär – i den mån *regeringen* icke bestämmer annat beträffande viss eller vissa författningar – förordnande om *omedelbar* tillämpning av följande författningar *i deras helhet:*

[1] Senaste lydelse av 10 § 1961:460 14 § 1970:364.

[2] Senaste lydelse 1973:866.

Nuvarande lydelse

lagen den 22 juni 1939 (nr 299) om förbud i vissa fall mot överlåtelse eller upplåtelse av fartyg m. m.,

lagen den 21 mars 1940 (nr 176) med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg,

lagen den 13 mars 1942 (nr 87) med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m.,

lagen den 30 maj 1952 (nr 269) om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten,

krigssjukvårdslagen den 27 november 1953 (nr 688),

allmänna förfogandelagen den 26 maj 1954 (nr 279),

allmänna ransoneringslagen den 26 maj 1954 (nr 280),

allmänna prisregleringslagen den 1 juni 1956 (nr 236),

lagen den 26 april 1957 (nr 132) med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m.,

lagen den 20 december 1957 (nr 684) om betalningsväsendet under krigsförhållanden,

förordningen den 20 december 1957 (nr 686) om taxeringsväsendet under krigsförhållanden m. m.,

lagen den 10 april 1959 (nr 73) med vissa bestämmelser om inländsk försäkringsrörelse vid krig m. m.

lagen den 10 april 1959 (nr 74) med vissa bestämmelser om utländsk försäkringsrörelse här i riket vid krig m. m.,

allmänna tjänstepliktslagen den 17 april 1959 (nr 83),

lagen den 26 februari 1960 (nr 22) om statlig krigsförsäkring,

lagen den 14 december 1962 (nr 627) om vissa åtgärder för utnyttjande av vattenkraft vid krig m. m.,

krigshandelslagen den 28 februari 1964 (nr 19),

Föreslagen lydelse

lagen den 22 juni 1939 (nr 299) om förbud i vissa fall mot överlåtelse eller upplåtelse av fartyg m. m.,

lagen den 21 mars 1940 (nr 176) med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg.

lagen den 13 mars 1942 (nr 87) med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m.,

lagen den 30 maj 1952 (nr 269) om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten,

krigssjukvårdslagen den 27 november 1953 (nr 688),

allmänna ransoneringslagen den 26 maj 1954 (nr 280),

allmänna prisregleringslagen den 1 juni 1956 (nr 236),

lagen den 26 april 1957 (nr 132) med särskilda bestämmelser angående domstolarna och rättegången vid krig eller krigsfara m. m.,

lagen den 20 december 1957 (nr 684) om betalningsväsendet under krigsförhållanden,

förordningen den 20 december 1957 (nr 686) om taxeringsväsendet under krigsförhållanden m. m.,

lagen den 10 april 1959 (nr 73) med vissa bestämmelser om inländsk försäkringsrörelse vid krig m. m.

lagen den 10 april 1959 (nr 74) med vissa bestämmelser om utländsk försäkringsrörelse här i riket vid krig m. m.,

allmänna tjänstepliktslagen den 17 april 1959 (nr 83),

lagen den 26 februari 1960 (nr 22) om statlig krigsförsäkring,

lagen den 14 december 1962 (nr 627) om vissa åtgärder för utnyttjande av vattenkraft vid krig m. m.,

krigshandelslagen den 28 februari 1964 (nr 19),

Nuvarande lydelse

lagen den 20 mars 1964 (nr 47) om krigshjälp,

lagen den 20 mars 1964 (nr 64) om skyldighet att upplåta inkvarteringsbostad i krig m. m.,

lagen (1973:861) om lokal kristidsförvaltning.

2 mom.[3] Beredskapslarm medför – i den mån *Kungl. Maj:t* icke bestämmer annat beträffande viss eller vissa *kungörelser* – att följande *kungörelser* träda i omedelbar tillämpning:

kungörelsen den 3 mars 1939 (nr 73) angående enskildas innehav av brevduvor vid krig eller krigsfara m. m.,[4]

kungörelsen den 2 april 1943 (nr 137) om tillämpning av lagen den 13 mars 1942 (nr 87) med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m.,

gränsövervakningskungörelsen den 20 oktober 1944 (nr 728),

kungörelsen den 22 juni 1951 (nr 551) med vissa bestämmelser om utnyttjande av landets transportmedel under krig eller krigsfara m. m.,

kungörelsen den 22 juni 1951 (nr 552) med vissa bestämmelser om förfogande över fastigheter under krig eller krigsfara,

kungörelsen den 16 januari 1953 (nr 21) angående tillämpning av lagen den 30 maj 1952 (nr 269) om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten, m. m.,

krigssjukvårdskungörelsen den 17 juni 1955 (nr 442),

kungörelsen den 21 december 1956 (nr 612) med tillämpningsföreskrifter till allmänna prisregleringslagen den 1 juni 1956 (nr 236),

kungörelsen den 31 maj 1957 (nr 236) med vissa bestämmelser i anledning av lagen den 22 juni 1939

Föreslagen lydelse

lagen den 20 mars 1964 (nr 47) om krigshjälp,

lagen den 20 mars 1964 (nr 64) om skyldighet att upplåta inkvartersbostad i krig m. m.,

lagen (1973:861) om lokal kristidsförvaltning.

förfogandelagen ( ).

2 mom. Beredskapslarm medför – i den mån *regeringen* icke bestämmer annat beträffande viss eller vissa *författningar* – att följande *författningar* träda i omedelbar tillämpning:

kungörelsen den 2 april 1943 (nr 137) om tillämpning av lagen den 13 mars 1942 (nr 87) med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m.,

gränsövervakningskungörelsen den 20 oktober 1944 (nr 728).

kungörelsen den 16 januari 1953 (nr 21) angående tillämpning av lagen den 30 maj 1952 (nr 269) om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten, m. m.,

krigssjukvårdskungörelsen den 17 juni 1955 (nr 442),

kungörelsen den 21 december 1956 (nr 612) med tillämpningsföreskrifter till allmänna prisregleringslagen den 1 juni 1956 (nr 236),

kungörelsen den 31 maj 1957 (nr 236) med vissa bestämmelser i anledning av lagen den 22 juni 1939

[3] Senaste lydelse 1973:866.

[4] Denna kungörelse upphävd genom 1974:84.

Nuvarande lydelse

(nr 299) om förbud i vissa fall mot överlåtelse eller upplåtelse av fartyg m. m.,

allmänna förfogandekungörelsen den 6 juni 1957 (nr 294),

kungörelsen den 24 januari 1958 (nr 27) angående användning inom marinen av tullverkets kustbevakning under beredskapstillstånd eller krigstillstånd,

kungörelsen den 24 april 1959 (nr 177) angående byggnads- och reparationsberedskapen,

kungörelsen den 3 juni 1960 (nr 516) med tillämpningsföreskrifter till lagen den 21 mars 1940 (nr 176) med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg,

krigsveterinärkungörelsen den 16 december 1966 (nr 768),

kungörelsen (1973:206) om motorreparationstjänsten,

kungörelsen (1973:863) om kristidsnämnder.

Beredskapslarm medför vidare att krigsinstruktionen för länsstyrelserna den 12 januari 1962 (nr 4) och 4–14 §§ instruktionen den 5 juni 1970 (nr 363) för civilbefälhavare träda i omedelbar tillämpning.

Föreslagen lydelse

(nr 299) om förbud i vissa fall mot överlåtelse eller upplåtelse av fartyg m. m.,

kungörelsen den 24 januari 1958 (nr 27) angående användning inom marinen av tullverkets kustbevakning under beredskapstillstånd eller krigstillstånd,

kungörelsen den 24 april 1959 (nr 177) angående byggnads-och reparationsberedskapen,

kungörelsen den 3 juni 1960 (nr 516) med tillämpningsföreskrifter till lagen den 21 mars 1940 (nr 176) med vissa bestämmelser om fraktfart med svenska fartyg,

krigsveterinärkungörelsen den 16 december 1966 (nr 768),

kungörelsen (1973:206) om motorreparationstjänsten,

kungörelsen (1973:863) om kristidsnämnder.

förfogandeförordningen ( ).

Beredskapslarm medför vidare att krigsinstruktionen för länsstyrelserna den 12 januari 1962 (nr 4) och 4–14 §§ instruktionen den 5 juni 1970 (nr 363) för civilbefälhavare träda i omedelbar tillämpning.

13 §[5]

Beredskapslarm innebär order till personal, som är krigsplacerad vid *krigsmakten,* civilförsvaret eller det allmänt civila medicinalväsendet eller eljest är tjänstgöringsskyldig inom det totala försvarets krigsorganisation, att ofördröjligen inställa sig till tjänstgöring enligt anvisningar i krigsplaceringsorder eller motsvarande handlingar.

Beredskapslarm innebär tillika order, att *fartyg, motorfordon, hästar, hundar och annan* egendom, som uttagits i fredstid *enligt uttagnings-*

Beredskapslarm innebär order till personal, som är krigsplacerad vid *försvarsmakten,* civilförsvaret eller det allmänt civila medicinalväsendet eller eljest är tjänstgöringsskyldig inom det totala försvarets krigsorganisation, att ofördröjligen inställa sig till tjänstgöring enligt anvisningar i krigsplaceringsorder eller motsvarande handlingar.

Beredskapslarm innebär tillika order, att egendom, som uttagits i fredstid *med stöd av förordningen ( ) om förberedelser för krigs-*

[5] Senaste lydelse 1964:416.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
kungörelsen den 29 mars 1963 (nr 110), ofördröjligen *skola* tillhandahållas i enlighet med tidigare lämnade uttagningsbesked.	*anskaffning,* ofördröjligen *skall* tillhandahållas i enlighet med tidigare lämnade uttagningsbesked.

Denna förordning träder i kraft den

Förslag till
Förordning om förberedelser för krigsanskaffning

Härigenom föreskrives följande.

Inledande bestämmelser

1 § Med krigsanskaffning avses anskaffning under förhållanden som avses i 1 eller 2 § förfogandelagen ( ) från annan än staten av egendom och tjänster som totalförsvarsmyndigheterna behöver för att kunna fullgöra sina uppgifter.

Krigsanskaffning sker efter överenskommelse eller genom förfogande.

2 § Krigsanskaffning förberedes i fred genom uttagning eller krigsleveransplanläggning.

3 § Myndighet för vars behov krigsanskaffning förberedes kallas behovsmyndighet.

4 § Till grund för uttagning och krigsleveransplanläggning ligger för försvarsmakten mobiliserings- och krigsförvaltningsplaner samt för totalförsvaret i övrigt planer som fastställes av vederbörande behovsmyndighet.

5 § Genom uttagning sker urval av fastigheter, fartyg, luftfartyg, motordrivna fartyg samt hundar som erfordras under förhållanden som avses i 1 eller 2 § förfogandelagen ( ).

Med fastighet förstås markområde, byggnad eller del av byggnad och annat utrymme.

Med motordrivet fordon förstås – utöver vad som framgår av 3 § fordonskungörelsen (1972:595) – släpfordon till sådant fordon samt maskin eller arbetsredskap som drives med motor eller tryckluft men som ej är motorredskap.

Fartyg utgör antingen skepp eller båt. Med skepp avses fartyg, vars skrov har en största längd av minst tolv meter och en största bredd av minst fyra meter. Annat fartyg kallas båt.

6 § Genom krigsleveransplanläggning sker förberedelser för att industrier och andra företag under förhållanden som avses i 1 eller 2 § förfogandelagen ( ) skall kunna tillhandahålla annan egendom än som anges i 5 § denna förordning samt tjänster.

7 § Om egendom som avses i denna förordning innehas av någon på grund av avbetalningsköp, gäller förordningens bestämmelser om ägare i stället innehavaren, fastän äganderätten ännu ej gått över på honom.

8 § I beslut om uttagning eller krigsleveransplanläggning anges för vilken tid beslutet gäller.

9 § Myndighet som prövar fråga om uttagning eller krigsleveransplanläggning skall i erforderlig utsträckning samråda med övriga berörda statliga eller kommunala myndigheter samt söka jämka samman stridiga intressen genom förhandlingar.

10 § Har myndighet beslutat om uttagning eller krigsleveransplanläggning eller om ändring eller upphävande av sådan åtgärd, skall myndigheten utan dröjsmål underrätta ägaren eller innehavaren av egendom som omfattas av åtgärden om beslutet och om hans skyldigheter på grund därav.

11 § Har egendom som avses med beslut om uttagning eller krigsleveransplanläggning skingrats, förstörts eller lidit skada som hindrar eller äventyrar dess användbarhet för avsett ändamål eller har den eljest i större mån förändrats eller har den helt eller delvis övergått till ny ägare eller innehavare, skall myndighet som meddelat beslutet utan dröjsmål underrättas om förhållandet, om ej myndigheten bestämmer annat.

Anmälan enligt första stycket göres av ägare eller innehavare som enligt 10 § underrättats om uttagning eller krigsleveransplanläggning.

Uttagning

Allmänna bestämmelser

12 § Med uttagningsmyndighet förstås myndighet som beslutar om uttagning.

13 § Uttagningsmyndighet är för fastigheter länsstyrelsen i det län där fastigheten ligger, för fartyg fartygsuttagningskommissionen, för luftfartyg luftfartsverket samt för motordrivna fordon och för hundar försvarets materielverk.

14 § Behovsmyndighet vid uttagning är vederbörande centrala förvaltningsmyndighet.

I den mån regeringen bestämmer att uttagning skall ske för att tillgodose kommuns, företags eller organisations behov gäller förordningens bestämmelser om behovsmyndighet i tillämpliga delar också för kommunen, företaget eller organisationen.

15 § Riktlinjer för uttagning meddelas av överbefälhavaren, civilförsvarsstyrelsen, transportnämnden och överstyrelsen för ekonomiskt försvar i samråd. Riktlinjerna skall bland annat ange fördelning av egendom på olika behov för vilka uttagning bör ske. Innan riktlinjer meddelas för uttagning av jordbrukstraktorer, skall yttrande inhämtas från lantbruksstyrelsen och statens jordbruksnämnd.

16 § Uttagningsmyndighet får förordna om besiktning av egendom som kan komma i fråga för uttagning eller som uttagits, dock ej av fartyg. Om rätt för behovsmyndighet eller militärbefälhavare att förordna om besiktning finns bestämmelser i 23 och 31 §§.

Det åligger ägare av egendom som skall besiktigas att hålla egendomen tillgänglig på tid och plats som myndigheten bestämmer. Därvid skall tillses att besiktningen föranleder minsta möjliga olägenhet och tidsutdräkt för ägaren.

17 § Ägare eller innehavare av egendom som kan komma i fråga för uttagning skall lämna de uppgifter om egendomen som uttagnings- eller behovsmyndigheten begär.

18 § Uttagningsmyndighet skall föra register över uttagen egendom och egendomens ägare.

I den mån det behövs skall dessutom finnas förteckningar över egendom som är lämplig för uttagning men som ej uttagits.

Uttagningsmyndigheten skall underrätta behovsmyndighet då egendom upptages i eller avföres ur register som avses i första stycket.

Uttagning av fastigheter

19 § Till grund för uttagning av fastigheter ligger uppgifter som finns i fastighetsregister hos centralnämnden för fastighetsdata eller hos länsstyrelsen i det län där fastigheten ligger.

20 § Myndighet som har behov av att under förhållanden som avses i 1 eller 2 § förfogandelagen ( ) utnyttja annan än staten tillhörig fastighet skall ansöka om tillstånd till uttagning av sådan fastighet hos länsstyrelsen i det län där fastigheten ligger. Sker ändring i fråga om behovet, skall myndigheten utan dröjsmål underrätta länsstyrelsen.

Uttagning av fartyg

21 § Beslut om uttagning av skepp och av motorbåtar som har en maskinstyrka över 60 hästkrafter och som är att hänföra till bogsermotorbåtar eller yrkesmässigt brukas för fiske får meddelas endast efter tillstånd av regeringen.

Utöver planer som avses i 4 § skall till grund för uttagning av fartyg enligt första stycket läggas behovsmyndighets beskrivning av de fartyg som myndigheten behöver. Om det kan ske, skall beträffande varje fartyg i be-

skrivningen anges avsett ändamål, tid under vilken fartyget beräknas komma att behövas och de förhållanden i övrigt som kan inverka på uttagningen.

22 § Utöver planer enligt 4 § skall till grund för uttagning av andra båtar än som avses i 21 § läggas förslag, som upprättas för försvarsmakten av militärbefälhavare och för totalförsvaret i övrigt av vederbörande behovsmyndighet.

Förslag av civil behovsmyndighet skall i fråga om båt med hemortsrätt inom visst militärområde lämnas i samråd med militärbefälhavaren.

23 § Behovsmyndighet eller, i fall som avses i 22 §, militärbefälhavare får förordna om besiktning av fartyg som kan komma i fråga för uttagning eller som har uttagits för myndighetens räkning.

Vid besiktning enligt första stycket skall företrädare för uttagningsmyndigheten och för det fartygsinspektionsdistrikt, där besiktningen skall äga rum, beredas tillfälle att närvara.

24 § Ägare av uttaget fartyg är skyldig att lämna behovsmyndigheten uppgifter om personal som är anställd på fartyget.

Uttagning av luftfartyg

25 § Utöver gällande riktlinjer och planer ligger till grund för uttagning av luftfartyg

1. av överbefälhavaren, luftfartsverket och transportnämnden i samråd på förslag av uttagningsmyndigheten upprättad förteckning över de slag av luftfartyg som är lämpliga för uttagning,

2. av uttagningsmyndigheten efter hörande av behovsmyndigheterna upprättad förteckning över de fabrikat, typer, årsmodeller m. m. av luftfartyg som är lämpliga för uttagning,

3. de uppgifter som enligt särskilda bestämmelser skall lämnas till uttagningsmyndigheten eller som denna infordrar.

26 § Myndighet som har behov av att under krig eller krigsfara utnyttja annat än eget luftfartyg skall begära uttagning av sådant luftfartyg hos luftfartsverket.

Uttagning av motordrivna fordon

27 § Utöver gällande riktlinjer och planer ligger till grund för uttagning av motordrivna fordon

1. av överbefälhavaren, transportnämnden och överstyrelsen för ekonomiskt försvar i samråd på förslag av uttagningsmyndigheten upprättad förteckning över de slag av motorredskap samt motor- eller tryckluftdrivna maskiner eller arbetsredskap, som ej är motorredskap, vilka är lämpliga för uttagning,

2. av uttagningsmyndigheten efter hörande av behovsmyndigheterna upprättad förteckning över de fabrikat, årsmodeller m. m. av övriga mo-

tordrivna fordon som är lämpliga för uttagning,

3. de uppgifter som enligt särskilda bestämmelser skall lämnas till uttagningsmyndigheten eller som denna infordrar från central bilregistreringsmyndighet eller länsstyrelse.

28 § I fråga om uttagning av motordrivna fordon för civila behov fastställes planer enligt 4 § av transportnämnden och överstyrelsen för ekonomiskt försvar i samråd efter hörande av behovsmyndigheterna.

29 § Uttagningsmyndigheten skall underrätta central bilregistreringsmyndighet, när motordrivna fordon upptages i eller avföres ur register som avses i 18 §.

30 § Uttagningsmyndighetens besiktning av motordrivna fordon sker i samband med registrerings- eller typbesiktning enligt fordonskungörelsen (1972:595) och i den utsträckning som statens trafiksäkerhetsverk bestämmer på förslag av uttagningsmyndigheten.

31 § Behovsmyndighet får förordna om besiktning av uttaget motordrivet fordon, om det är nödvändigt för att bedöma fordonets fortsatta lämplighet för avsett ändamål.

32 § Länsstyrelse får efter samråd med lantbruksnämnden hos uttagningsmyndigheten påkalla de ändringar i uttagningen av traktorer som bedöms erforderliga med hänsyn till jordbruksnäringens intressen.

33 § Har central bilregistreringsmyndighet lämnat uppgift till uttagningsmyndigheten om uttaget motordrivet fordon, skall registreringsmyndigheten underrätta uttagningsmyndigheten när ändring inträffar i fråga om fordonet.

Uttagning av hundar

34 § För uttagning av hundar indelas landet i uttagningsområden. Efter samråd med chefen för armén och övriga berörda myndigheter beslutar uttagningsmyndigheten om indelningen och fastställer inom vilka områden uttagning skall ske.

35 § Riksstambokförda hundar, som uttagningsmyndigheten bedömer vara av särskilt värde för aveln, får ej uttagas. Detsamma gäller hundar som disponeras av polisväsendet och ledarhundar för blinda. Ej heller får uttagas hundar som är yngre än 18 månader eller äldre än 8 år.

36 § Till grund för uttagning av hundar gäller, utöver fastställda riktlinjer och planer, de uppgifter som finns i hundskatteregistret. Kommunerna skall på begäran av uttagningsmyndigheten och enligt dennas närmare anvisningar årligen före den 1 april lämna utdrag ur hundskatteregistret.

37 § Besiktning av hund förrättas av besiktningsman som uttagningsmyn-

digheten utser för varje uttagningsområde. Besiktningsman skall vara väl förtrogen med brukshundstjänst.

Besiktningsmannen skall upprätta besiktningsbevis med uppgift bl. a. om hundens värde. Värdering skall ske enligt grunder som uttagningsmyndigheten fastställer efter hörande av riksvärderingsnämnden.

Krigsleveransplanläggning

38 § Behovsmyndighet verkställer krigsleveransplanläggning efter tillstånd och under överinseende av överstyrelsen för ekonomiskt försvar eller i fråga om livsmedel, fodermedel, utsäde och fettråvaror statens jordbruksnämnd eller i fråga om läkemedel och sjukvårdsmateriel socialstyrelsen.

Överstyrelsen, jordbruksnämnden eller socialstyrelsen får uppdraga åt länsstyrelsen i det län där egendomen finns eller annan myndighet att meddela tillstånd enligt första stycket.

Ansökan om tillstånd får ej inges av myndighet inom försvarsmakten utan medgivande av överbefälhavaren eller myndighet som denne bestämmer.

39 § Inom varje län medverkar länsstyrelsen vid krigsleveransplanläggningen i den utsträckning och enligt de anvisningar som överstyrelsen för ekonomiskt försvar respektive statens jordbruksnämnd eller socialstyrelsen meddelar i samråd med berörda myndigheter.

40 § Anser sig länsstyrelse ej kunna bifalla ansökan om tillstånd till krigsleveransplanläggning, skall handlingarna överlämnas till överstyrelsen för ekonomiskt försvar respektive statens jordbruksnämnd eller socialstyrelsen som beslutar i ärendet.

41 § Berör tillståndsärende försvarsmakten, skall den myndighet som lämnar tillstånd samråda med överbefälhavaren eller myndighet som denne bestämmer. Kan samförstånd ej nås, skall ärendet underställas regeringens prövning.

42 § Myndighet som erhållit tillstånd till krigsleveransplanläggning skall i samverkan med det företag eller annan som berörs därav vidtaga de förberedande åtgärder som behövs för att anskaffa och använda egendomen. Sker ändring i fråga om behovet av planläggning, skall myndigheten utan dröjsmål underrätta den myndighet som meddelat tillståndet.

Övriga bestämmelser

43 § Om tystnadsplikt i vissa fall vid förberedelser för krigsanskaffning föreskrives i 46 § förfogandelagen ( ).

44 § Mot beslut om uttagning eller krigsleveransplanläggning får talan ej föras.

45 § Anvisningar för tillämpningen av denna förordning meddelas

1. i fråga om uttagning av fastigheter av överstyrelsen för ekonomiskt försvar och i fråga om annan uttagning av uttagningsmyndigheterna efter samråd med behovsmyndigheterna samt beträffande fartyg även med sjöfartsverket och beträffande motordrivna fordon även med transportnämnden och överstyrelsen för ekonomiskt försvar samt

2. i fråga om krigsleveransplanläggning av överstyrelsen för ekonomiskt försvar eller, i fråga om livsmedel, fodermedel, utsäde och fettråvaror, av statens jordbruksnämnd eller, i fråga om läkemedel och sjukvårdsmateriel, av socialstyrelsen, allt efter samråd med berörda myndigheter, samt i den mån tillämpningen uteslutande avser förfarandet hos militära myndigheter av överbefälhavaren.

Denna förordning träder i kraft den då kungörelsen (1952:825) om planläggning under fredstid för ianspråktagande av egendom vid krig eller krigsfara och uttagningskungörelsen (1963:110) skall upphöra att gälla.

Sistnämnda kungörelse gäller dock fortfarande i fråga om uttagning av hästar intill dess regeringen beslutar annat.

Egendom som vid tiden för ikraftträdandet omfattas av uttagning eller planläggning med stöd av förut gällande författningar skall tills vidare anses som omfattad av uttagning eller krigsleveransplanläggning enligt den nya förordningen.

1 Inledning

1.1 Utredningsuppdraget

Direktiven för utredningsarbetet innefattas i ett anförande till statsrådsprotokollet den 13 januari 1967 av dåvarande chefen för försvarsdepartementet, statsrådet Andersson. Därvid anfördes i huvudsak följande.

De grundläggande bestämmelserna om den militära rekvisitionsrätten finns i 74 § regeringsformen[1]. Förutsättningen för att begagna rekvisition är mobilisering. Den närmare regleringen av rekvisitionsförfarandet framgår av rekvisitionslagen den 30 juni 1942 (nr 583). Rekvisitionslagen ger militära myndigheter rätt att, om de grundlagsenliga förutsättningarna är uppfyllda, mot ersättning av statsmedel ta i anspråk förnödenheter och tjänstbarheter som behövs för att fylla sådana krigsmaktens oundgängliga behov som inte kan tillgodoses på annat sätt med tillräcklig skyndsamhet. Tillämpningsbestämmelser till rekvisitionslagen finns i rekvisitionsförordningen den 30 juni 1942 (nr 586). - - - - - - - - - - Nära anknuten till rekvisitionslagen är beredskapsförfogandelagen den 30 juni 1942 (nr 584). Beredskapsförfogandelagen gör däremot möjligt att i ett beredskapsläge innan mobilisering anbefalls tvångsanskaffa vissa förnödenheter för krigsmaktens behov.

Vid sidan av rekvisitionsinstitutet gäller den civila förfoganderätten som till sin principiella innebörd överensstämmer med rekvisitionsrätten men är oberoende av de villkor och begränsningar som grundlagsenligt gäller för rekvisition. Syftet med allmänna förfogandelagen den 26 maj 1954 (nr 279) är att vid krig eller krigsfara eller under andra utomordentliga förhållanden möjliggöra åtgärder som kan vara nödvändiga för att tillgodose totalförsvarets behov av viktiga förnödenheter och för att åstadkomma en ändamålsenlig hushållning med dessa. Tillämpningsbestämmelser till allmänna förfogandelagen finns i allmänna förfogandekungörelsen den 6 juni 1957 (nr 294). Med stöd av förfogandelagen har utfärdats kungörelsen den 22 juni 1951 (nr 551) med vissa bestämmelser om utnyttjande av landets transportmedel under krig eller krigsfara m. m. samt kungörelsen samma dag (nr 552) med vissa bestämmelser om förfogande över fastigheter under krig eller krigsfara. Särskilda bestämmelser om förfoganderätt för civilförsvarets behov finns i 8 kap. civilförsvarslagen den 22 april 1960 (nr 74). Tillämpningsföreskrifter till civilförsvarslagen är meddelade i civilförsvarskungörelsen den 27 maj 1960 (nr 377). Slutligen har vissa speciella föreskrifter om förfoganderätt för polisverksamheten meddelats i lagen den 17 juni 1932 (nr 242) om skyldighet i vissa fall att tillhandahålla förnödenheter m. m. för ordningsmaktens behov.

I lagen den 20 mars 1964 (nr 64) om skyldighet att upplåta inkvarteringsbostad i krig m. m. föreskrivs skyldighet för ägare eller innehavare av byggnad eller del därav att upplåta inkvarteringsbostad under krig eller efter Kungl. Maj:ts förordnande vid krigsfara. Rättsgrunden för den skyldighet som lagen behandlar är visserligen

[1] 1809 års regeringsform avses.

inte förfoganderätt men skyldigheten ger samma resultat som ianspråktagande med förfoganderätt.

Bestämmelser om planläggning i fred för rekvisition och förfogande finns i flera författningar. Enligt uttagningskungörelsen den 29 mars 1963 (nr 110) skall i fred verkställas förberedande urval (uttagning) av kommuner eller enskilda tillhöriga förnödenheter som under krig eller krigsfara erfordras för krigsmakten och civilförsvaret m. m. Planläggningen för att ta i anspråk andra förnödenheter än som avses i uttagningskungörelsen regleras genom kungörelsen den 30 december 1952 (nr 825) om planläggning under fredstid för ianspråktagande av egendom vid krig eller krigsfara. Viss uppgiftsskyldighet har i uttagningskungörelsen ålagts ägare av förnödenhet. Uppgiftsskyldighet av liknande slag kan också åläggas med stöd av lagen den 26 juni 1948 (nr 390) om skyldighet för näringsidkare m. fl. att biträda vid planläggningen av rikets ekonomiska försvarsberedskap. Slutligen finns en kungörelse den 1 juni 1951 (nr 367) om skyldighet för näringsidkare att till statens handels- och industrikommission (numera kommerskollegium) avlämna vissa uppgifter om produktionsförhållanden m. m.

I betänkande den 20 juni 1952 (SOU 1952:24) med förslag till allmän förfogandelag m. m. framhölls bl. a., att ordningen med bestämmelser om förfoganderätt givna i flera olika författningar i praktiken kunde medföra olägenheter. Det fick antas att svårigheterna skulle bli mindre om bestämmelserna infördes exempelvis i en huvudförfattning och en tillämpningsförfattning. Åtskilliga av de myndigheter och sammanslutningar som yttrade sig över betänkandet betonade angelägenheten av att sammanföra de olika bestämmelserna inom förfoganderättens område i en författning och hemställde att frågan blev föremål för särskild utredning. Föredragande departementschefen ansåg i prop. 1954:20 med förslag till allmän förfogandelag det vara synnerligen önskvärt att den rådande splittringen på förfoganderättens område undanröjdes. Ett sammanförande av hithörande bestämmelser krävde emellertid ingående utredningar och överväganden. På grund härav och då det var angeläget att revisionen av den allmänna förfogandelagstiftningen inte fördröjdes ytterligare borde sammanslagningen få anstå. Vad departementschefen uttalat lämnades utan erinran av riksdagen (L2U 19; rskr 186).

Försvarets civilförvaltning anförde i skrivelse den 16 februari 1962 till Kungl. Maj:t, att hela komplexet av bestämmelser rörande rekvisition och förfogande borde bli föremål för en grundlig överarbetning. Eftersom en sådan översyn inte lät sig göra inom civilförvaltningen och då bestämmelserna avsåg inte bara krigsmaktens utan också i åtskilliga hänseenden civila myndigheters verksamhet, ansåg civilförvaltningen överarbetningen böra ske genom särskilda sakkunniga. Civilförvaltningen hemställde att Kungl. Maj:t ville låta föranstalta om den förordade översynen. I utlåtande över civilförvaltningens skrivelse ansåg även överbefälhavaren olägligt, att bestämmelserna om rekvisition och förfogande var splittrade i ett stort antal författningar. Överbefälhavaren delade civilförvaltningens uppfattning att en översyn borde komma till stånd.

Författningsutredningen har i betänkandet "Sveriges statsskick" del 2 Motiv (SOU 1963:17) förordat en utredning med uppgift att ta ställning till frågan om gemensamma regler beträffande rekvisition och förfogande på det militära och civila området.

Utredningen bör nu komma till stånd och anförtros åt en särskilt tillkallad sakkunnig. Utredningsmannen bör ha som utgångspunkt för sitt arbete att det är önskvärt att samla nuvarande grundläggande stadganden om rekvisition och förfogande i en gemensam lag som ger en allmän ram beträffande arten och innehållet i de förordnanden som Kungl. Maj:t får meddela med stöd av lagen. Även tillämpningsföreskrifterna till en sådan lag bör koncentreras till en författning eller ett par författningar. Utredningsmannen bör i samband därmed beakta behovet av en enkel och enhetlig behandling av frågor om företrädesrätt till egendom och tjänster som i rekvisitions-och förfogandesammanhang är föremål för konkurrens mellan olika

totalförsvarsmyndigheter. Utredningsmannen bör vara oförhindrad att behandla andra särskilda frågor om samordning av rekvisitions- och förfogandefrågor mellan olika delar av totalförsvaret, om han under arbetets gång finner anledning därtill. Värderings- och ersättningsförfarandet bör också prövas.

Utredningsuppdraget har visst samband med det nu pågående arbetet på en ny regeringsform. I 74 § regeringsformen finns f. n. bestämmelser som rör den militära rekvisitionsrätten. Sannolikt behöver detta grundlagsstadgande ändras för att man skall kunna få en enhetlig lagstiftning om rekvisition och förfogande för totalförsvarets behov. Hinder bör inte möta att göra sådan ändring utan att avvakta den totala grundlagsreformen. Denna fråga bör emellertid behandlas i samråd med grundlagberedningen.

1.2 Utredningsarbetet

Utredningen har till en början på begäran erhållit preliminära synpunkter på rekvisitions- och förfogandeförfattningarnas framtida utformning m. m. från överbefälhavaren, försvarets civilförvaltning, fortifikationsförvaltningen, dåvarande försvarets intendenturverk, dåvarande armé- och marinförvaltningarna, civilförsvarsstyrelsen, rikspolisstyrelsen och dåvarande överstyrelsen för ekonomisk försvarsberedskap.

Vidare har på utredningens begäran kontaktmän utsetts inom ett flertal myndigheter, nämligen försvarsstaben, försvarets civilförvaltning, fortifikationsförvaltningen, de olika huvudavdelningarna inom försvarets materielverk, civilförsvarsstyrelsen, rikspolisstyrelsen, statens jordbruksnämnd och överstyrelsen för ekonomiskt försvar. Utredningen har vidare haft kontakter med företrädare för riksvärderingsnämnden, fartygsuttagningskommissionen, luftfartsverket samt statens pris- och kartellnämnd.

Under arbetets gång har utkast till nya bestämmelser jämte vissa kommentarer i flera omgångar utsänts till kontaktmännen m. fl. för granskning under hand. Muntliga överläggningar har också ägt rum. Med ledning av de synpunkter som sålunda på olika sätt framkommit har utredningen upprepade gånger överarbetat sina utkast.

Utredningen har närmast sett som sin uppgift att, utan att föreslå mera genomgripande sakliga ändringar, lägga fram förslag som syftar till en koncentration och förenkling av förevarande författningskomplex.

2 Översikt över nuläget

2.1 Allmänna synpunkter

Det har sedan länge stått klart, att ett samhälles omställning från fred- till krigsförhållanden och en fortsatt verksamhet inom krigssamhället kräver en reglering genom lagar och andra författningar, som antagits redan i fred. En sådan förhandsreglering ger myndigheter, företag och enskilda tid att överblicka ett kommande krisläge samt att planlägga och förbereda de åtgärder som kan bli nödvändiga. Omställningen måste kunna ske snabbt och effektivt men samtidigt smidigt. Tillgängliga resurser måste utan dröjsmål kunna disponeras om till områden, där behovet är störst. I många fall är det också nödvändigt, att åtgärderna inte blir kända i förväg. För att en sådan omställning skall kunna ske måste regeringen och myndigheterna ha befogenheter att i den utsträckning som påkallas av omständigheterna i en föreliggande situation ingripa såväl i näringsliv och annan samhällsverksamhet som i enskilda medborgares rättigheter på ett annat och mera kännbart sätt än under normala förhållanden. Friktioner kan inte undvikas, men självfallet får ingreppen inte göras alltför drastiskt och okontrollerat. Även om riksdagens inflytande på hithörande frågor måste säkerställas, skulle det emellertid uppenbarligen vara förenat med allvarliga olägenheter att avvakta riksdagens beslut i varje särskilt fall. Ingreppen måste ske inom gränser, som dragits upp främst i de s. k. fullmaktslagarna. Dessa utgör grunden för vår administrativa försvarsberedskap. En kortfattad översikt över de viktigaste delarna av rekvisitions- och förfogandelagstiftningen har lämnats redan i inledningen (se 1.1). Till författningskomplexet hör också ett stort antal tillämpningsföreskrifter, utfärdade dels av regeringen[1] i form av förordningar och kungörelser, dels av centrala myndigheter i form av anvisningar, instruktioner m. m., samt författningar om förberedelser i fred för krigsanskaffning. Här kan också erinras om *lagen* (1960:513) *om beredskapstillstånd,* enligt vilken regeringen i krigsfara för stärkande av rikets försvarsberedskap kan förordna om beredskapstillstånd. Är riket i omedelbar krigsfara får förordnande om beredskapstillstånd eller skärpning därav tillkännages genom beredskapslarm. Inleds stridshandlingar mot svenskt territorium och kan förbindelserna med riksstyrelsen inte upprätthållas, kan även civilbefälhavare eller länsstyrelse under vissa förutsättningar meddela sådant förordnande, vilket då tillkännages genom beredskapslarm.

[1] I anslutning till föreskriften i 7 § första stycket övergångsbestämmelserna till den nya regeringsformen har utredningen genomgående och således även vid återgivande av äldre bestämmelser om konungen eller Kungl. Maj:t använt beteckningen regeringen. Undantag har dock gjorts i fall när den tidigare beteckningen ingår i en författnings rubrik eller i ett citat eller när konungen personligen åsyftas.

Enligt *beredskapskungörelsen* (1960:515, ändrad senast 1973:866) innebär beredskapslarm – i den mån regeringen inte bestämmer annat beträffande viss eller vissa författningar – förordnande om tillämpning av en rad författningar, bland dem flertalet av de i det följande omnämnda fullmaktslagarna. Beredskapslarm medför också under samma förutsättning att en rad tillämpningskungörelser träder i omedelbar tillämpning. I fråga om den militära rekvisitionsrätten gäller med hänsyn till dess hittillsvarande grundlagsansknytning något avvikande regler (se härom under avsnittet 2.2.2).

2.2 Tillgodoseende av olika behov

2.2.1 *Gränsdragningsfrågor*

I den nuvarande fullmaktslagstiftningen har inte gjorts någon genomgående klar gränsdragning mellan de olika slag av behov som skall tillgodoses. Flera gränser har dragits inom författningskomplexet men på olika grunder. Vissa författningar är begränsade till militära behov, medan andra omfattar både militära och civila behov. En gräns har dragits mellan å ena sidan såväl försvarets allmänna behov som civilbefolkningens och produktionens behov samt å andra sidan försvarsmaktens[1] mera tillfälliga och lokala behov, med vilka dock även försvarsmaktens planenliga mobiliseringsanskaffning förts samman. Det har även ifrågasatts att ha en särskild lagstiftning för krig och krigsfara samt en annan för utomordentliga, av krig föranledda förhållanden (se SOU 1952:24 s. 33). Slutligen har en skiljelinje dragits mellan å ena sidan bestämmelser som reglerar förfoganderätten och därmed sammanhängande spörsmål, å andra sidan bestämmelser om ransonering och närliggande frågor. Härtill kommer att regler om förfoganderätt – delvis likartade, delvis skiftande – finns spridda i ett flertal lagar av både allmän och mera speciell natur jämte därtill hörande tillämpningsförfattningar.

Resultatet av den utveckling som ägt rum har blivit en långtgående uppspaltning inom det författningskomplex, som reglerar rätten till tvångsåtgärder vid en omställning av samhället från fred till krig eller andra krislägen.

2.2.2 *Den militära rekvisitionsrätten*

Den militära rekvisitionsrätten har sedan länge haft sin grund i *74 § 1809 års regeringsform*. Enligt detta lagrum har regeringen tillagts särskilda befogenheter från den dag då – enligt beslut av regeringen och sedan riksdagen, om session ej pågår, blivit inkallad – rikets försvarsmakt eller någon del därav ställs på krigsfot. Detta gäller oavsett om åtgärden vidtagits för upprätthållande av rikets neutralitet, om den vid krig mellan främmande makter skulle hotas eller kränkas av någon bland de krigförande, eller för avvärjande av ett befarat eller börjat angrepp. Befogenheterna har gällt till dess försvarsmakten återgår till fredsfot. Under angivna förhållanden har det tillkommit regeringen att i den ordning, på det sätt och på de villkor samt med den skyldighet för staten till ersättning, som bestämts i särskild

[1] I anslutning till lagen (1974:615) om beteckningen försvarsmakten har denna beteckning i det följande genomgående – dock ej i författnings rubrik eller i citat – använts i stället för den tidigare gängse beteckningen krigsmakten.

av regeringen och riksdagen samfällt stiftad lag, låta av kommuner eller enskilda rekvirera förnödenheter och tjänstbarheter, som kan finnas i orten och som erfordras för att fylla sådana försvarsmaktens oundgängliga behov som inte med tillräcklig skyndsamhet kan tillgodoses på annat sätt.

Med stöd av detta grundlagsstadgande och med direkt hänvisning härtill har *rekvisitionslagen* (1942:583, ändrad senast 1971:610) utfärdats. Denna lag avser i första hand försvarsmaktens mera tillfälliga och lokala behov men i andra hand också försvarsmaktens omfattande och samtidigt koncentrerade mobiliseringsanskaffning enligt uppgjorda planer (se prop. 1942:201 s. 21). Lagen är subsidiär såtillvida, att vederbörande militära myndighet är skyldig att i första hand söka anskaffa vad som erfordras genom frivilligt avtal, t. ex. köp eller hyresavtal. Kan behovet med tillräcklig skyndsamhet tillgodoses genom sådant avtal, föreligger inte rekvisitionsrätt. Härvid kan dock endast sådana avtal beaktas som innebär för staten rimliga villkor. I fråga om den planenliga mobiliseringsanskaffningen torde emellertid förutsättas, att mobiliseringsbehovet av de förnödenheter som utgör föremål för uttagning i fredstid skall fyllas tvångsvis och att det därför i regel inte kan tillgodoses på annat sätt med tillräcklig skyndsamhet. Det kan dock inträffa, att exempelvis ett lager färdiga motorfordon ställs till omedelbar disposition genom frivilligt avtal (prop. 1942:201 s. 38 och 39).

De slag av förnödenheter och tjänstbarheter som får tas i anspråk enligt rekvisitionslagen räknas i detalj upp i lagen. Efter lagens antagande har emellertid tillkommit åtskillig teknisk materiel, som inte täcks av uppräkningen.

Det bör framhållas, att rekvisitionslagstiftningen tidigare omfattade tre särskilda lagar, nämligen – förutom rekvisitionslagen 1938:87 – även fartygsuttagningslagen 1926:66 samt häst- och fordonsanskaffningslagen 1934:84. Till var och en av dessa lagar hörde en tillämpningsförfattning. Först vid 1942 års revision av rekvisitionslagstiftningen sammanfördes de tre lagarna till en, samtidigt som element ur tillämpningsförfattningarna likaledes arbetades samman, varvid emellertid reglerna om uttagning i fredstid särskildes från dem som avsåg krigsanskaffningen.

Tillämpningsbestämmelser till 1942 års rekvisitionslag har meddelats i *rekvisitionsförordningen* (1942:586, omtryckt 1951:255, ändrad senast 1964:690).

Beredskapsförfogandelagen (1942:584, ändrad senast 1946:65) täcker i stort sett samma område som rekvisitionslagen men är tillämplig i ett tidigare skede. Den är inte bunden av de villkor och begränsningar som grundlagsenligt har gällt för rekvisition. Dess ändamål är i första hand att under ett beredskapstillstånd, innan försvarsmakten ännu ställts på krigsfot, möjliggöra tvångsanskaffning av vissa förnödenheter för försvarsmaktens behov (se prop. 1942:201 s. 66). Lagen kan emellertid tillämpas även vid avveckling av tidigare anbefalld beredskap. Lagen ansluter sig nära till rekvisitionsreglerna. De olika krav som kan ställas med stöd av beredskapsförfogandelagen har närmare angivits i denna. Rätten att förfoga över egendom är emellertid enligt sistnämnda lag inte lika vidsträckt som enligt rekvisitionslagen.

Beredskapsförfogandelagen, som kan sättas i tillämpning genom beslut av regeringen, torde ha haft sin största betydelse under den tid, då man

av vissa skäl i största möjliga utsträckning ville undvika att fatta formella beslut om mobilisering.

En av de myndigheter som till utredningen framfört vissa preliminära synpunkter på utredningsuppdraget, nämligen fortifikationsförvaltningen, har särskilt fäst uppmärksamheten på de komplikationer som vid planläggningsarbetet uppstod på grund av utformningen av 74 § i 1809 års RF, nämligen att rekvisitionsrätten inte kunde begagnas förrän riksdagen – om session inte pågick – blivit inkallad samt att rekvisition endast kunde tillgripas för krigsorganiserade delar av försvarsmakten. Kravet på riksdagssession eller riksdagskallelse har bl. a. medfört, att automatikreglerna i beredskapskungörelsen försetts med ett förbehåll (9 § 3 mom.) som innebär att vid beredskapslarm beredskapsförfogandelagen blir tillämplig i rekvisitionsförfattningarnas ställe, då nyssnämnda krav inte uppfyllts. Det har framhållits, att redan detta förhållande åskådliggör svårigheterna att komma till rätta med anknytningen till den tidigare grundlagen. Vid beredskapslarm krigsorganiseras försvarsmakten i sin helhet (3 § andra stycket beredskapskungörelsen) och beredskapsförfogandelagen gäller ju i princip inte för krigsorganiserade enheter (jfr dock undantaget i lagens 6 §).

Mot utformningen av beredskapsförfogandelagen har invänts bl. a., att det förfarande som föreskrivs i lagen är omständligt och inte tillgodoser kravet på snabbhet samt att befogenheterna inte är tillräckligt vidsträckta. Från fortifikationsförvaltningens sida har särskilt påpekats, att t. ex. markanskaffning enligt lagen förutsätter att varje markområde som kommer i fråga konkret anges i regeringens förordnande, vilket medför betydande omgång, samt att byggnader aldrig enligt lagen kan tas i anspråk med äganderätt.

2.2.3 *Den allmänna förfoganderätten*

1954 års förfogandelag är tillämplig för hela totalförsvaret. Dess räckvidd är emellertid begränsad till åtgärder som är nödvändiga för att tillgodose rent försörjningspolitiska intressen, dvs. åtgärder för att trygga civilbefolkningens försörjning och försvarets allmänna behov. Denna begränsning bör ses mot bakgrunden av att bestämmelserna om avstående av förnödenheter och om beslag i den tidigare förfogandelagen av år 1939 i några fall användes i prisreglerings- eller priskontrollsyfte, i valutapolitiskt eller sysselsättningspolitiskt syfte eller för att möjliggöra uttagande av clearingavgifter som inte varit behövliga från försörjningssynpunkt. Här har således en åtstramning skett så att 1954 års förfogandelag begränsats till ett fåtal för riket eller befolkningen livsviktiga intressen (se prop. 1954:20 s. 49). I 2 § gällande lag anges som huvudregel att föreskrift enligt 3–9 §§ får meddelas för att tillgodose behov av förnödenhet som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen. Därjämte kan föreskrift meddelas om upplåtelse av egendom eller del därav jämte inredning eller utrustning och om ändring eller förflyttning av inredningen eller utrustningen, allt för att bereda tjänstelokal åt offentlig myndighet eller för annat liknande ändamål. Vidare kan föreskrift om transporter för statens räkning meddelas för annat

ändamål av betydelse för det allmänna än nyss är sagt.

Lagen är avsedd att tillämpas i krig eller vid krigsfara vari riket befinner sig men även vid knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenheter av den art som omfattas av nyssnämnda huvudregel. I sistnämnda fall skall emellertid knappheten eller faran för knapphet ha uppkommit till följd av krig vari riket befunnit sig eller krig mellan främmande makter eller annan utom riket inträffad utomordentlig händelse. Även en annan begränsning finns emellertid för detta fall. Förordnande om tillämpning av lagen får därvid meddelas endast för att tillgodose behovet av sådan förnödenhet beträffande vilken knapphet eller betydande fara för knapphet har uppstått till följd av händelse som nyss angivits (2 § tredje stycket).

I 1952 års betänkande med förslag till allmän förfogandelag m. m. (SOU 1952:24) behandlades bl. a. ett spörsmål av lagteknisk natur, nämligen huruvida de befogenheter, som enligt förslaget skulle tillkomma Kungl. Maj:t, borde tas upp i en och samma lag eller delas upp på särskilda lagar. Ett sammanförande av olika befogenheter till en och samma lag borde, framhölls det, ske endast om i någon större omfattning likalydande bestämmelser kunde gälla för de olika fallen. I betänkandet betonades emellertid att bestämmelserna om förfoganderätt avsevärt skilde sig från de bestämmelser som avsåg ransoneringsåtgärder av olika slag. Främst med hänsyn härtill bedömdes det lämpligt att dela upp bestämmelserna på två lagar. Av dessa skulle den ena reglera förfoganderätten och därmed sammanhängande spörsmål och den andra behandla överlåtelse och användning av varor, andra inskränkningar i näringsfriheten samt uttagande av clearing- och prisutjämningsavgifter. Föredragande departementschefen anslöt sig till denna mening (prop. 1954:20 s. 69) och riksdagen gjorde ingen erinran mot förslaget.

Närmare bestämmelser angående tillämpning av 1954 års förfogandelag har meddelats i *1957 års förfogandekungörelse* (1957:294).

Med stöd av 1954 års förfogandelag har vidare utfärdats *kungörelsen* (1951:551) *med vissa bestämmelser om utnyttjande av landets transportmedel under krig eller krigsfara m. m.* och *kungörelsen* (1951:552) *med vissa bestämmelser om förfogande över fastigheter under krig eller krigsfara.*

2.2.4 *Särskilda förfogandebestämmelser i vissa författningar*

Lagbestämmelser om förfoganderätt för civilförsvarets behov har samlats i *8 kap. civilförsvarslagen* (1960:74, omtryckt 1975:712). I 68 § ges huvudregeln, att civilförsvarschef och chef för undsättningskår inom civilförsvaret samt länsstyrelse under civilförsvarsberedskap får ta i anspråk viss närmare angiven egendom, som innehas av annan än staten, om det är erforderligt för att statlig civilförsvarsuppgift skall kunna fullgöras och överenskommelse om egendomens avstående inte kan träffas tillräckligt skyndsamt. Befogenheterna för civilförsvarschef och länsstyrelse är dock lokalt begränsade enligt vissa detaljregler. Kommun har en begränsad förfoganderätt beträffande egendom, som finns inom kommunen.

8 kap. civilförsvarslagen innehåller ett flertal bestämmelser, som svarar mot reglerna i rekvisitions- och förfogandelagarna, men i kapitlet ingår också en del bestämmelser som är specifika för civilförsvaret. Enligt lagens ordalydelse innebär ett förfogande att egendom tas i anspråk. Det är således

inte möjligt att med stöd av civilförsvarslagen exempelvis ålägga en enskild att tillverka eller bereda och tillhandahålla vissa produkter. Genom kombination av förfoganderätt över t. ex. motorfordon och civilförsvarsplikt enligt 12 § 1 mom. civilförsvarslagen torde dock en enskild fordonsägare kunna åläggas att utföra transporter.

Beträffande tillämpningen av civilförsvarslagen gäller särskilda bestämmelser, som bl. a. omfattar närmare regler om förfoganderätt för civilförsvarets behov. Dessa regler återfinns i 9 kap. *civilförsvarskungörelsen* (1960:377, ändrad senast 1975:551).

Inom verksamhetsområdet för kommunal beredskap m. m. gäller *lagen* (1964:64) *om skyldighet att upplåta inkvarteringsbostad i krig m. m.*, som under något olika förutsättningar kan träda i tillämpning i krig eller vid krigsfara vari riket befinner sig eller om bostäder förstörts i större omfattning under krig vari riket befinner sig. Enligt 2 § lagen är ägare eller innehavare av byggnad eller del därav vid tillämpning av lagen skyldig att för inkvartering upplåta bostad, som civilförsvarsmyndighet eller i lagen om kommunal beredskap angiven beredskapsnämnd anvisat för sådant ändamål. Om ägare eller innehavare av byggnad eller del därav vägrar att upplåta inkvarteringsbostad enligt 2 § och inkvartering inte kan komma till stånd med tillämpning av civilförsvarets förfoganderätt, äger beredskapsnämnden enligt 3 § förelägga ägaren eller innehavaren att upplåta inkvarteringsbostaden, eventuellt med utsättande av vite för underlåtenhet att rätta sig efter föreläggandet. I sista hand kan länsstyrelsen förordna om handräckning.

Enligt *krigssjukvårdslagen* (1953:688, omtryckt 1966:52, ändrad senast 1971:1112) skall den allmänt civila hälso- och sjukvården samt den civila veterinärverksamheten i krig eller vid krigsfara vari riket befinner sig eller när det påkallas av andra utomordentliga förhållanden enligt särskilda bestämmelser av regeringen omorganiseras så att nämnda verksamhetsgrenar motsvarar de fordringar som i ett sådant läge ställs på dem. Då lagen under sådana förhållanden tillämpas skall allmänna förfogandelagen i erforderliga delar gälla för att tillgodose det allmänt civila medicinalväsendets och det civila veterinärväsendets behov och detta utan hinder av vad i 1954 års förfogandelag finns föreskrivet om förutsättningarna för sistnämnda lags tillämpning.

Inom försörjningsväsendet gäller *lagen* (1961:655) *om undanförsel och förstöring* (ändrad senast 1964:217). Enligt denna lag får regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer vid krig eller krigsfara, vari riket befinner sig, besluta att egendom av betydelse för försvaret eller folkförsörjningen eller eljest för det allmänna skall föras från den plats där den finns till annan förvaringsplats (undanförsel). Sådant beslut får också avse förflyttning av viss industriell eller annan verksamhet av betydelse som nyss sagts. Syftet med åtgärden är att förhindra att sådan egendom eller verksamhet genom krigshandlingar förstörs eller på annat sätt går förlorad eller att nå en från beredskapssynpunkt mer ändamålsenlig geografisk fördelning av egendomen eller verksamheten.

Påkallas i annat fall av utomordentliga förhållanden undanförsel för nyss angivna ändamål får regeringen besluta om detta med riksdagens samtycke.

Föreligger trängande fara för att egendom av sådan beskaffenhet, att fiendens innehav därav skulle underlätta hans krigsansträngningar väsentligt,

skall falla i fiendens hand och möter hinder mot undanförsel av egendomen, får enligt 5 § regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer föreskriva, att egendomen skall förstöras eller eljest sättas ur brukbart skick (förstöring).

Har beslut om undanförsel eller förstöring meddelats, gäller enligt 7 § att myndighet som regeringen bestämmer får ta i anspråk markområden, byggnader, utrymmen, transportmedel och materiel samt vad som i övrigt kan finnas erforderligt för fullgörande av uppgift enligt lagen. Därvid skall bestämmelserna i 1954 års förfogandelag tillämpas.

Med stöd av lagen om undanförsel och förstöring har regeringen utfärdat dels *kungörelsen* (1961:656) *om undanförsel och förstöring* (ändrad senast 1970:643), dels särskilda *kungörelser* (1970:644–650) *om undanförsel och förstöring av järnvägs-, elkraft-, tele-, luftfarts-, väg- och sjöfartsanläggning* samt *av egendom som tillhör eller innehaves av statlig myndighet m. fl.* I 12 § förstnämnda kungörelse stadgas, att rätt att förordna om ianspråktagande enligt 7 § lagen tillkommer länsstyrelse samt att föreskrifterna i 1957 års förfogandekungörelse i tillämpliga delar skall lända till efterrättelse vid tillämpning av nyssnämnda lagrum. I övriga kungörelser hänvisas till 12 § kungörelsen 1961:656.

En särställning intar *lagen* (1932:242) *om skyldighet i vissa fall att tillhandahålla förnödenheter m. m. för ordningsmaktens behov.* Denna lag gäller även i fredstid, men för dess tillämpning förutsätts, att polisstyrka sammandras för ordningens upprätthållande. Länsstyrelsen får i sådant fall, om det påkallas av särskilda skäl, förordna att ägare och innehavare av förnödenheter, transportmedel, rum för personal, hästar och fordon ävensom materialier och annat, som är oundgängligen behövligt för polisverksamhetens uppehållande och inte med tillräcklig skyndsamhet kan anskaffas på annat sätt, skall vara skyldiga att på anfordran av polischefen i orten eller annat av länsstyrelsen bestämt polisbefäl mot full ersättning tillhandahålla vad sålunda erfordras. Vid meddelande av sådant förordnande skall anges den ort och den tid, för vilken förordnandet gäller.

2.2.5 *Författningar om ransonering m. m.*

Såsom framgår av den tidigare redogörelsen (2.2.1 och 2.2.3) har allmänna förfogandelagens räckvidd begränsats till åtgärder som är nödvändiga för att tillgodose rent försörjningspolitiska intressen. En gränsdragning har skett mot det komplex av bestämmelser som reglerar ransonering, prisreglering och närliggande frågor.

Till sistnämnda komplex hör *allmänna ransoneringslagen* (1954:280, ändrad senast 1975:701). Förutsättningarna för att denna lag skall tillämpas är desamma som gäller i fråga om allmänna förfogandelagen. En särskild regel finns dock i ransoneringslagen för brådskande fall. För att möjliggöra en av förhållandena påkallad hushållning med förnödenhet, som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen får regeringen enligt lagen meddela vissa slags föreskrifter om reglering av handel m. m. För att utjämna priserna på förnödenheter av samma eller likartat slag eller för att tillgodose behov

av vissa förnödenheter får regeringen besluta om särskilda avgifter och bidrag (clearingavgift, clearingbidrag, prisutjämningsavgift). Lagen innehåller även bestämmelser om inlösen i vissa fall av förråd av viss förnödenhet, om ransoneringsbevis och om uppgiftsskyldighet m. m.

Beträffande en numera igångsatt översyn av allmänna ransoneringslagen får utredningen hänvisa till 6.3.4.

Bestämmelser om prisreglering har givits i *allmänna prisregleringslagen* (1956:236, ändrad senast 1973:301). Denna lag kan träda i tillämpning, förutom i krig eller vid krigsfara vari riket befinner sig, även när av annan orsak uppkommit fara för allvarlig prisstegring inom riket på viktigare varu- eller tjänsteområde. I anslutning till lagen har utfärdats *kungörelsen* (1956:612) *med tillämpningsföreskrifter till allmänna prisregleringslagen den 1 juni 1956 (nr 236).*

Till den grupp av bestämmelser som här berörts hör åtskilliga andra författningar, av vilka ett flertal aktualiserats i samband med energikrisen vid årsskiftet 1973/74. Här kan nämnas *oljekrislagen* (1975:197), som trätt i kraft den 1 juni 1975. Lagen sammanhänger med Sveriges anslutning till avtalet om ett internationellt energiprogram (IEP). Bestämmelserna i denna lag anknyter nära till formuleringarna i utredningens förslag till förfogandelag.

2.2.6 *Författningar om förberedelser för krigsanskaffning*

Med krigsanskaffning avser utredningen anskaffning – under förhållanden som anges i de inledande bestämmelserna till allmänna förfogandelagen – från annan än staten av egendom och tjänster som totalförsvarsmyndigheterna behöver för att kunna fullgöra sina uppgifter. Krigsanskaffning sker efter överenskommelse eller genom förfogande och kan således men behöver inte nödvändigtvis innebära tvångsmässig anskaffning av förnödenheter under krig eller krigsfara eller sådana utomordentliga förhållanden som anges i lagen.

Krigsanskaffning förbereds i fred genom uttagning av vissa särskilda slag av förnödenheter och planläggning beträffande andra slag av förnödenheter.

Bestämmelserna om uttagning var tidigare uppdelade på en civil och en militär uttagningsförordning men fördes år 1963 samman till en enda författning, *uttagningskungörelsen* (1963:110, ändrad senast 1971:1144). I enlighet med bestämmelserna i denna skall i fred verkställas förberedande urval (uttagning) av kommuner eller enskilda tillhöriga förnödenheter, vilka under krig eller krigsfara erfordras för försvarsmakten och civilförsvaret samt för de civila ändamål i övrigt, beträffande vilka regeringen föreskriver att uttagning skall äga rum. Följande förnödenheter får uttagas, nämligen fartyg, motordrivna fordon, släpfordon till motorfordon och traktorer samt till motorredskap icke hänförliga motor- eller tryckluftdrivna maskiner eller arbetsredskap, hästar samt hundar.

Myndighet som verkställer uttagning (uttagningsmyndighet) är beträffande fartyg fartygsuttagningskommissionen samt beträffande hästar, hundar och motordrivna fordon försvarets materielverk. Myndighet för vars behov uttagning sker (behovsmyndighet) är vid uttagning för försvarsmakten vederbörlig försvarsgrenschef och vid uttagning för civila statliga ändamål vederbörlig central myndighet. Behovsmyndighet får uppdra åt regional

myndighet att fullgöra uppgifter, som enligt denna kungörelse ankommer på behovsmyndigheten. I den mån regeringen bestämmer att uttagning enligt kungörelsen skall äga rum för att tillgodose kommuns, företags eller organisations behov av förnödenheter under krig eller krigsfara skall kungörelsens föreskrifter om behovsmyndighet i tillämpliga delar avse kommunen, företaget eller organisationen.

Riktlinjer för uttagning meddelas av överbefälhavaren, civilförsvarsstyrelsen, transportnämnden och överstyrelsen för ekonomiskt försvar i samråd. Riktlinjerna skall bl. a. ange fördelning av viktigare förnödenheter på olika behov, för vilka uttagning får ske. Vid uttagning skall tillses att sådana behov av förnödenheter under krig eller krigsfara som inte skall täckas genom uttagning i största möjliga utsträckning beaktas.

Till grund för uttagning skall läggas gällande mobiliseringsplaner eller motsvarande planer rörande uttagningsbehovet inbegripet erforderlig uttagningsreserv.

Planer, som skall ligga till grund för uttagning för civila ändamål, fastställs – med vissa undantag – av vederbörlig behovsmyndighet.

Uttagning skall ske under hänsynstagande i främsta rummet till förnödenhetens lämplighet för det ändamål som avses med uttagningen. Uttagningsmyndigheten skall vid uttagning i erforderlig utsträckning samråda med behovsmyndigheterna samt med övriga berörda myndigheter och kommuner.

Planläggning regleras i *planläggningskungörelsen*. Bestämmelserna i denna kungörelse äger inte tillämpning på förnödenheter som avses i uttagningskungörelsen. Överstyrelsen för Svenska röda korset likställs i kungörelsen med militär myndighet.

Under fredstid skall ske planläggning för utnyttjande eller ianspråktagande vid krig eller krigsfara genom rekvisition, förfogande eller anskaffning på annat sätt av fastigheter och andra förnödenheter, vilka erfordras för försvarsmaktens, civilförsvarets, den civila hälso- och sjukvårdens eller det ekonomiska försvarets behov eller för annat behov eller ändamål som avses i 1954 års förfogandelag.

Planläggning som avses i kungörelsen sker under överinseende av överstyrelsen för ekonomiskt försvar. Inom varje län verkställs planläggningen av länsstyrelsen. Finner annan myndighet att inom dess verksamhetsområde viss förnödenhet bör omfattas av planläggning, har myndigheten att inhämta tillstånd därtill, i vissa fall hos länsstyrelsen och i andra fall hos överstyrelsen eller annan av överstyrelsen angiven myndighet. Innan framställning om tillstånd för militär myndighet att planlägga ianspråktagande av egendom överlämnas, skall ärendet prövas i den ordning överbefälhavaren bestämmer. Härvid skall tillses, att inte flera militära myndigheter tänker ta samma egendom i anspråk.

När inte särskilda skäl föranleder till annat, får tillstånd till planläggning meddelas endast om de förnödenheter som avses bli tagna i anspråk oundgängligen erfordras för att tillgodose det behov som skall täckas. Vid prövningen skall samhällslivets krav och enskildas behov skäligen beaktas. Myndighet som erhållit tillstånd till planläggning har att vidtaga erforderliga förberedande åtgärder för att anskaffa eller utnyttja egendomen vid krig eller krigsfara.

Vid prövning av fråga om tillstånd till planläggning skall länsstyrelsen i första hand söka jämka samman stridiga intressen genom förhandlingar. Är länsstyrelsen, t. ex. av den anledningen att ansökan om tillstånd till planläggning beträffande samma förnödenhet gjorts av flera, tveksam om eller för vem ansökan bör bifallas, skall länsstyrelsen överlämna ärendet till överstyrelsen. Berör ärende som är anhängigt hos överstyrelsen militär myndighet, skall överstyrelsen samråda med överbefälhavaren. Kan enighet inte nås, skall ärendet underställas regeringens prövning.

Närmare bestämmelser och anvisningar rörande tillämpningen av planläggningskungörelsen meddelas av överbefälhavaren, i den mån tillämpningen uteslutande avser förfarandet hos militära myndigheter, samt i övrigt av överstyrelsen i samråd med överbefälhavaren, civilförsvarsstyrelsen, sjukvårdsberedskapsnämnden (numera socialstyrelsen) och statens jordbruksnämnd.

Försörjningen med förnödenheter och tjänster i krig och vid avspärrning förutsätter givetvis fredstida beredskapsåtgärder inom en rad olika funktioner. Några av de viktigaste är livsmedelsförsörjningen, industriproduktionen inklusive råvaruförsörjningen härför, energiförsörjningen – främst med drivmedel och flytande bränslen – samt transportverksamheten.

Även om ansvaret för dessa beredskapsåtgärder i första hand ligger på berörda statliga myndigheter, har statsmakterna i särskilda författningar ålagt även enskilda näringsidkare och kommuner visst ansvar för sådana åtgärder bl. a. på försörjningsområdet. Bland dessa märks *lagen* (1948:390) *om skyldighet för näringsidkare m. fl. att biträda vid planläggningen av rikets ekonomiska försvarsberedskap* (ändrad senast 1975:693), *tillämpningskungörelse* (1948:391, ändrad senast 1967:699), *kungörelse* (1951:367) *om skyldighet för näringsidkare att till statens handels- och industrikommission* (numera kommerskollegium) *avlämna vissa uppgifter om produktionsförhållanden m. m.*, *förordningen* (1957:343) *om oljelagring m. m.* (ändrad senast 1975:708) med *tillämpningskungörelse* (1957:345, ändrad senast 1971:1001) och *lagen* (1964:63) *om kommunal beredskap* (ändrad senast 1971:1168) med *kommunala beredskapskungörelsen* (1964:722, ändrad senast 1971:379). Sistnämnda två författningar är av betydelse inte bara för försörjningssektorn utan också för en rad andra sektorer.

I detta sammanhang bör också nämnas *Kungl. Maj:ts brev* (folkhushållningsdepartementet) *den 24 mars 1949 angående riksnämndens för ekonomisk försvarsberedskap* (numera överstyrelsen för ekonomiskt försvar) *planering för tillgodoseendet av särskilda behov i krig m. m.* och *Kungl. Maj:ts brev* (inrikesdepartementet) *den 20 juli 1951 angående fastställande av allmänna riktlinjer för länsstyrelsernas verksamhet för den ekonomiska försvarsberedskapen.*

2.3 Fullmaktskonstruktionen i gällande beredskapslagar

Grundläggande för den administrativa försvarsberedskapen är fullmaktslagarna. Dessa är uppbyggda efter ett system, där olika inslag återkommer med växlande styrka. Systemet är emellertid relativt svårt att överblicka och det brister avsevärt i enhetlighet. I allmänhet gäller lagarna automatiskt,

om landet kommer i krig. Vid krigsfara och under vissa andra utomordentliga förhållanden måste emellertid ett förordnande av regeringen tillkomma. I vissa fall krävs också riksdagens samtycke, på förhand eller i efterhand.

Med hänsyn till sin konstruktion kan olika huvudgrupper särskiljas bland fullmaktslagarna.

1. En sådan huvudgrupp omfattar lagar som automatiskt tillämpas i krig och som vid krigsfara eller under andra utomordentliga förhållanden kan sättas i tillämpning efter särskilt förordnande av regeringen. I denna grupp finns de flesta fullmaktslagarna. Inom gruppen föreligger dock skillnader i vissa avseenden. Vissa lagar karakteriseras av att regeringens förordnande vid krigsfara skall underställas riksdagen i efterhand – inom en månad – för prövning om förordnandet skall bestå, och att sådant förordnande vid andra utomordentliga förhållanden får ges endast med riksdagens på förhand lämnade samtycke. Exempel på sådana lagar är 1954 års förfogandelag och allmänna tjänstepliktslagen (1959:83, ändrad senast 1971:884).

Andra lagar inom denna huvudgrupp skiljer sig från de nyssnämnda på det sättet, att regeringen inte i förväg behöver inhämta riksdagens samtycke vid utomordentliga förhållandena. Härvid liksom vid krigsfara räcker det med underställning i efterhand. Som exempel kan här nämnas allmänna prisregleringslagen.

En mellanställning mellan de båda här nämnda undergrupperna intar allmänna ransoneringslagen. Huvudregeln i denna är visserligen att förordnande om tillämpning vid utomordentliga förhållanden får ges endast med riksdagens samtycke. Såvitt angår lagens 2 §, som rör reglering av handel m. m., får emellertid regeringen även utan samtycke av riksdagen meddela sådant förordnande, om riksdagens beslut inte kan avvaktas utan synnerlig olägenhet. Förordnandet skall i så fall underställas riksdagen inom en månad eller, om riksdagssession inte pågår, inom en månad från början av nästkommande session.

En särställning intar valutalagen (1939:350, ändrad senast 1973:294). Också denna lag träder automatiskt i tillämpning, om riket kommer i krig. Vid krigsfara får regeringen emellertid först efter hörande av fullmäktige i riksbanken förordna om tillämpning och förordnandet skall underställas riksdagen inom en månad. I andra fall får regeringen på framställning av bankofullmäktige meddela förordnande, i regel med riksdagens samtycke men i brådskande fall och inom en begränsad ram även utan sådant, varvid gäller en bestämmelse motsvarande den som ges beträffande 2 § ransoneringslagen för samma situation.

Ytterligare en variant i fråga om fullmaktskonstruktionen finns inom den nu behandlade huvudgruppen. Sålunda gäller lagen (1952:269) om skyldighet för civilförsvarspliktig att tjänstgöra vid krigsmakten automatiskt i krig och kan under beredskapstillstånd sättas i tillämpning av regeringen men skall då inom en månad underställas riksdagen. Annan möjlighet att sätta lagen i tillämpning föreligger inte.

2. En annan huvudgrupp omfattar lagar, som även vid krig förutsätter särskilt förordnande av regeringen för att träda i tillämpning. Denna konstruktion var tidigare vanlig beträffande fullmaktslagarna men har ansetts mindre lämplig från beredskapssynpunkt. Till denna grupp hör moratorielagen (1940:300). I denna lag förutsätts vidare hörande av fullmäktige i

riksbanken och i riksgäldskontoret. Förordnande om tillämpning av lagen gäller inte längre än till dess 30 dagar förflutit från det nästa riksdag sammanträtt. Förordnande kan också meddelas med riksdagens samtycke.

3. Slutligen finns en huvudgrupp av lagar som för sin tillämpning är beroende av särskilda förhållanden. Hit kan hänföras två lagar, som syftar till att tillgodose försvarsmaktens behov av förnödenheter och tjänster m. m. Den ena lagen är rekvisitionslagen, som knutits till 74 § 1809 års RF. Förutsättningarna för tillämpning är dels riksdagskallelse, om session inte redan pågår, dels förordnande av regeringen att rikets försvarsmakt eller någon del därav ställs på krigsfot. Den andra lagen är beredskapsförfogandelagen, som ger rätt till förfogande i fall då inte någon del av försvarsmakten är ställd på krigsfot. För tillämpning av beredskapsförfogandelagen räcker att försvarsmakten eller del därav tas i anspråk för ändamål som anges i 28 § 1 mom. värnpliktslagen (1941:967, 28 § ändrad senast 1975:555) eller för avveckling av tidigare anbefalld beredskap. Beträffande svårigheterna att lösa frågan om rekvisitions- och beredskapsförfogandelagarnas grundlagsanknytning hänvisar utredningen till vad som anförts under 2.2.2.

Såsom närmare utvecklats under 2.1 innebär beredskapslarm förordnande om tillämpning av en rad fullmaktslagar och andra författningar.

3 Tidigare rättsgrunder för krisåtgärder

Såsom framgår av den i det föregående lämnade redogörelsen har rekvisitionslagstiftningen av gammalt haft sin statsrättsliga grund i 74 § 1809 års RF. Rekvisitionsrätten har till förutsättningar och innehåll varit strängt begränsad av detta grundlagsbud.

Beredskapsförfogandelagen, som i vissa avseenden kompletterar rekvisitionslagen, har inte samma fasta grund. Halvar G. F. Sundberg har uttalat (Förvaltningsrättslig Tidskrift 1945 s. 332) att denna lag enligt hans mening avser en tillämpning av rekvisitionslagstiftningen i sådana fall, då konstitutionella förutsättningar härför brister.

Beträffande statliga regleringar av näringslivet ur statsrättslig synpunkt anfördes i betänkandet med förslag till allmän förfogandelag och allmän ransoneringslag (SOU 1952:24 s. 41) att rättsgrund för dittills vidtagna krisåtgärder hade varit dels regeringens befogenheter enligt 89 § 1809 års RF, dels genom samfällt beslut av regering och riksdag tillkommen lagstiftning, dels särskilda av riksdagen i annan form lämnade fullmakter. En viktig grupp inom krislagstiftningen representeras av fullmaktslagarna, som under vissa angivna förutsättningar ger regeringen mer eller mindre vittgående befogenheter i olika avseenden. I fråga om dessa lagar erinrades i betänkandet, att regeringen stundom lämnat där givna generella fullmakter outnyttjade och i stället föredragit att föranstalta om särskild lagstiftning för speciella ändamål, liggande inom ramen för fullmakterna. Dessa fall kunde betraktas som exempel på att regeringen ansett sig inte böra utnyttja fullmakterna i viktiga eller ömtåliga frågor, där riksdagens mening utan olägenhet kunnat inhämtas. Med den särskilda fullmaktsgivningen för krisändamål annorledes än genom lagstiftning avsågs i betänkandet vissa uttalanden och beslut av riksdagen, vilka direkt eller indirekt innefattat bemyndigande för regeringen att vidtaga regleringsanordningar. Frågan om innebörden och omfattningen av regeringens administrativa befogenheter enligt 89 § 1809 års RF belystes närmare i betänkandet (Bilaga nr 3 och kap. VIII). Det kan i detta sammanhang också hänvisas till en tidskriftsartikel av Nils Herlitz, innefattande "Några reflexioner i anledning av krisförfattningarna" (Förvaltningsrättslig Tidskrift 1939 s. 233), i vilken uttalats bl. a., att den ganska rotfasta övertygelsen om regeringens rätt att utfärda export- och importförbud egentligen vilade på ganska bräcklig grund. I en uppsats av Ragnar Sundén om "Krispolitiken och de konstitutionella fullmakterna" (Förvaltningsrättslig Tidskrift 1939 s. 271) har dessa spörsmål ytterligare belysts.

Sundberg har i sin artikel i Förvaltningsrättslig Tidskrift 1945 (s. 330) framhållit att förfoganderätten till sin principiella innebörd överensstämmer med rekvisitionsrätten men att förfoganderätten är oberoende av de villkor och begränsningar, som grundlagsenligt gäller för rekvisitionsrätten. Enligt Sundbergs mening är förfoganderätten inte något annat än en utvidgad rekvisitionsrätt. Sundberg har anfört, att man inte torde undgå slutsatsen, att förfoganderätten är en skapelse utan stöd i (den tidigare) grundlagen och att den kan förenas med allmänna statsrättsliga grundsatser endast i den mån den konstrueras som expropriationsrätt, dvs. utgör ett led i den allmänna hushållningen och medför full ersättning för liden förlust och skada.

I en annan uppsats har Sundberg (Förvaltningsrättslig Tidskrift 1949 s. 53) diskuterat fullmaktslagarnas tillämpningsförutsättningar. Dessa har också behandlats i en uppsats av Sture Gyllö om "Administrativ beredskap" (Svensk Intendenturtidskrift 1962 nr 10).

4 En gemensam konstitutionell grundval för förfogandelagstiftningen

4.1 Författningsutredningens förslag

Frågan om att åstadkomma en gemensam grundval för förfogandelagstiftningen har på senare år varit aktuell vid flera tillfällen.

Författningsutredningen (SOU 1963:17 s. 475) har vid behandlingen av de i 10 kap. av dess förslag till regeringsform upptagna särskilda bestämmelserna för krig och andra utomordentliga förhållanden uttalat bl. a. följande:

Under 7 kap. 1 § har utredningen framhållit, att fullmaktslagarna i vissa lägen är oundgängligen nödvändiga och att därför i förevarande kapitel bör intagas bestämmelser, som möjliggör stiftandet av sådana lagar. De "fullmakter", varom här är fråga, bör konstrueras som bemyndiganden från riksdagen till regeringen. I grundlagen bör allmänt angivas de "situationer", för vilka bemyndiganden av detta slag är avsedda att gälla. Dessa situationer torde lämpligen, i överensstämmelse med vad som stadgas enligt flertalet nuvarande fullmaktslagar, beskrivas med orden "krig", "krigsfara" samt "andra utomordentliga förhållanden". Bemyndigande bör innebära en rätt att i visst ämne meddela föreskrifter, vilka eljest skolat givas i lag eller med stöd av lag. Bemyndigandet bör kunna givas endast genom lag.

I sådan lag bör noggrant angivas, under vilka förutsättningar lagen må tillämpas. Den allmänna förutsättningen blir den i grundlagen angivna: det skall råda krig eller krigsfara eller andra utomordentliga förhållanden. Denna allmänna förutsättning bör, om så befinnes lämpligt, i lagen kunna begränsas. Den bör även kunna specificeras. Bland förutsättningarna bör också, i överensstämmelse med vad nu gäller, kunna ingå att bestämmelserna i visst läge, t. ex. krigsfara eller under andra utomordentliga förhållanden, skall få tillämpas endast med riksdagens samtycke eller att förordnande av regeringen inom viss tid skall underställas riksdagens prövning.

Av betydelse är att bemyndigande skall avse "visst ämne". Så har varit fallet med de fullmaktslagar, som hittills funnits i vårt land, och det har icke - - - - - - - - - förekommit exempel på lagar med fullmakter, som för viss tid ger regeringen allmän frihet att handla mot eller upphäva gällande lag och som innebär, att riksdagen för motsvarande tid helt avstår från att utöva inflytande. Enligt utredningens mening bör sådana generalfullmakter icke förekomma. Det är i tider av krig eller krigsfara eller över huvud under utomordentliga förhållanden angeläget, att riksdagen fungerar. Skulle läget på grund av krigsförhållanden bli sådant, att riksdagen icke kan fungera i någon form, bör visserligen regeringen icke blott äga en generalfullmakt att handla utan även vara skyldig att handla. Men denna fullmakt bör vara given i regeringsformen, icke i en för tillfället sitftad lag. - - - - - - - - - - -

En lag av det slag, varom här är fråga, anger för sitt område den ram, inom vilken regeringen äger handla. Utredningen föreslår att för sådan lag användes beteckningen

"ramlag", icke den mera obestämda termen "fullmaktslag", varunder i andra länder vanligtvis inbegripes generalfullmakt.

Utredningens förslag förutsätter, att ramlagar finns i beredskap för de olika områden, där sådana lagar kan tänkas bli erforderliga, samt att det sker en kontinuerlig prövning av detta lagbestånd. Från denna synpunkt är den översyn av gällande sådana lagar, vilken ägt rum under senare år, att hälsa med tillfredsställelse.

I enlighet med dessa överväganden upptog författningsutredningen i 10 kap. 2 § förslag till en föreskrift, att riksdagen äger bemyndiga regeringen att, då riket är i krig eller krigsfara eller då andra utomordentliga förhållanden råder, i visst ämne meddela föreskrifter som eljest skulle ha givits i lag eller med stöd av lag. Det föreskrevs också, att sådant bemyndigande fick ges endast genom lag (ramlag) samt att i lagen skulle noggrant anges, under vilka förutsättningar den fick tillämpas.

Författningsutredningen har vidare vid behandlingen av nu gällande fullmaktslagar erinrat (s. 475), att även rekvisitionslagen egentligen är av fullmaktslags natur men att den uttryckligen förutsatts i 74 § 1809 års RF. Enligt författningsutredningens mening (s. 510) borde bestämmelserna i denna paragraf inte föras över till en ny regeringsform. Utredningen har vidare framhållit, att ett upphävande av paragrafen skulle möjliggöra en förenkling av nuvarande bestämmelser angående rekvisition och förfogande.

4.2 Direktiven för rekvisitions- och förfogande-utredningen

Enligt direktiven för rekvisitions- och förfogandeutredningen bör utgångspunkten för dess arbete vara att det är önskvärt att samla nuvarande grundläggande stadganden om rekvisition och förfogande i en gemensam lag som ger en allmän ram beträffande arten och innehållet i de förordnanden som regeringen får meddela med stöd av lagen. I direktiven har vidare uttalats att 74 § 1809 års RF sannolikt behövde ändras för att man skulle kunna få en enhetlig lagstiftning om rekvisition och förfogande för totalförsvarets behov.

I anslutning till dessa direktivuttalanden framhöll utredningen i en skrivelse den 30 maj 1967 till chefen för justitiedepartementet bl. a., att i avvaktan på en mera omfattande författningsreform eller i varje fall på bestämmelser motsvarande 10 kap. 2 § i författningsutredningens förslag borde 74 § 1809 års RF ändras så att en grund skapades för enhetlig lagstiftning om rekvisition och förfogande. Utkast till ny formulering av lagrummet fogades vid skrivelsen. Utredningen erinrade att grundlagberedningen samtidigt avgav förslag till en partiell grundlagsreform. Utredningens förslag föranledde inte någon åtgärd.

4.3 Grundlagberedningens förslag

Grundlagberedningen har för sin del framhållit (SOU 1972:15 s. 161) att gränsen mellan lag och förordning blev elastisk inom området för den dittillsvarande ekonomiska lagstiftningen. Hela denna författningsmateria för-

des visserligen genom beredningens förslag till lagområdet, såvitt den reglerade förhållandet mellan enskilda och det allmänna, men samtidigt fick riksdagen behörighet att bemyndiga regeringen att utfärda förordning inom området. Det blev härigenom möjligt att i praxis hålla fast vid den nuvarande gränsen. Riksdagen kunde också, om det skulle anses ändamålsenligt, anförtro åt regeringen att förordna om angelägenheter som dittills reglerats genom lag. Därvid förutsattes dock att riksdagen först upphävde denna lag. Slutligen kunde riksdagen vidga det dittillsvarande lagområdet genom att lagstifta på områden som dittills varit reglerade genom administrativa föreskrifter. Härvid förutsattes att regeringen föreslog riksdagen att fatta beslut genom lag eller att regeringen underlät att inom skälig tid efterkomma en framställning från riksdagen om lagförslag.

Grundlagberedningen har vidare anfört bl. a. följande.

Stora delar av den s. k. beredskapslagstiftningen faller inom ramen för den delegeringsmöjlighet som föreslås här. Åtskilliga av beredskapslagarna innehåller regler om att regeringen i krislägen, som beskrivs med varierande ordalag, kan sätta alla eller vissa bestämmelser i de skilda lagarna i tillämpning. Behovet av sådan delegering regleras i förslaget i ett särskilt kapitel såvitt det är fråga om krig, krigsfara eller andra av krig föranledda utomordentliga förhållanden (12 kap. regeringsformen). En liknande teknik, med blandning av huvudbestämmelser i själva lagen, som i allmänna ordalag beskriver förutsättningarna för ingripande, och särbestämmelser beslutade av regeringen, kan emellertid vara lämplig även i andra fall (se t. ex 1 § tredje stycket allmänna prisregleringslagen och 1 § lagen (1971:176) om vissa internationella sanktioner).

\- -

När riksdagen har givit regeringen fullmakt att utfärda förordningar, kan det finnas ett behov att underkasta regeringens beslut en efterhandsgranskning i riksdagen. Riksdagen bör generellt vara behörig att förbinda ett beslut om bemyndigande med föreskrift att regeringen skall vara skyldig att underställa riksdagen utfärdade förordningar inom viss tid. Därvid bör riksdagen kunna föreskriva en viss längsta giltighetstid i avvaktan på riksdagens prövning. - - -

Ett delegeringsbeslut kan återkallas. Återkallandet medför icke att de författningar som regeringen har beslutat med stöd därav blir ogiltiga. Dess verkan är att befogenheten att besluta föreskrifter på området återgår från regeringen till riksdagen.

I motiveringen till det särskilda kapitlet om krig och krigsfara (12 kap.) i grundlagberedningens förslag till regeringsform har uttalats bl. a. följande.

En stat kan komma i lägen då det inte är möjligt att iakttaga eljest gällande konstitutionella regler. Under krig kan det bli omöjligt för riksdagen att sammanträda i huvudstaden. Regeringen eller något annat i grundlagen föreskrivet organ kan bli drabbat av krigshändelse, så att det inte kan arbeta på vanligt sätt. Beslut kan under krig eller vid krigsfara behöva fattas så skyndsamt att den vanliga proceduren måste sättas åt sidan. Det kan finnas krav på sekretess kring planerade åtgärder som gör att man måste undvika en procedur inför offentligheten. En anpassning till extraordinära förhållanden kan endast i begränsad omfattning ske inom ramen för de vanliga grundlagsreglerna. Behovet av snabbhet i beslutsprocessen kan dock i ganska stor utsträckning tillgodoses med hjälp av bestämmelserna i 7 kap. 5 § och 8 kap. 14 § förslaget till regeringsform.

Olika utvägar kan beträdas för att i övrigt tillgodose behovet av att i krissituationer kunna göra avsteg från den vanliga konstitutionella ordningen. En är att helt lita till "konstitutionell nödrätt". En annan är att göra grundlagsändring möjlig under

enklare former än de eljest gällande, exempelvis genom ett enda riksdagsbeslut med kvalificerad majoritet. En tredje utväg är att i görligaste mån förutse de situationer som kan uppkomma och redan i fredstid utforma grundlagen så att den kan följas även i dessa situationer.

Kravet på att statsmakternas handlande skall följa grundlagarna är starkt under fredstid. Erfarenheter visar att det kan bli ännu starkare under krig och andra kriser. I vårt land har man tidigare ansett att den konstitutionella nödrätten är en alltför osäker grund för statsmakternas handlande under orostider. Grundlagberedningen ansluter sig till denna mening. Det kan uppkomma situationer som inte kan förutses. Men om man släpper kravet på uttryckligt grundlagsstöd, så gör man det lättare för oansvariga grupper att gripa makten i kritiska lägen.

I enlighet med vad som förutsattes vid de ändringar som gjordes åren 1964–1965 beträffande krigsdelegationen m. m. bör man nu göra en allmän genomgång av problemen i samband med den konstitutionella beredskapen.

Grundlagberedningen anser i likhet med författningsutredningen att de konstitutionella bestämmelserna om krig och andra utomordentliga förhållanden lämpligen bör samlas i ett kapitel av den nya grundlagen. Även i fråga om de ämnen som skall behandlas i detta kapitel instämmer beredningen i huvudsak med författningsutredningen.

Beträffande den i förevarande sammanhang centrala paragrafen (12 kap. 4 §) har grundlagberedningen vidare anfört.

I förevarande paragraf ges grundlagsstöd åt de bestämmelser i de s. k. fullmaktslagarna som för sin tillämpning kräver att riket befinner sig i krig eller krigsfara eller att sådana utomordentliga förhållanden råder som har föranletts av krig – vare sig det är fråga endast om krig vari riket har befunnit sig eller även om krig mellan främmande stater – eller som har föranletts av krigsfara vari riket har befunnit sig. De bemyndiganden för regeringen som återfinnes i nu gällande fullmaktslagstiftning faller samtliga inom det område som 7 kap. 5 §, 8 kap. 14 § och förevarande paragraf tillsammans utstakar. Det bör i detta sammanhang påpekas att sådana föreskrifter i här avsedda lagar, som innebär att regeringen får fatta vissa beslut endast om riksdagen samtycker därtill (se t. ex. 1 § tredje stycket allmänna förfogandelagen), inte är att anse som bemyndiganden i den nya regeringsformens mening utan tvärtom står i överensstämmelse med dennas bestämmelser om lagområdet. Det förutsätts med andra ord att riksdagen lämnar sitt samtycke genom lag. Det kan erinras om att tiden för följdmotioner kan begränsas i ärende som måste avgöras skyndsamt.

Bestämmelserna i paragrafen överensstämmer i huvudsak med motsvarande föreskrifter i författningsutredningens förslag till regeringsform. Befogenhet att besluta sådana bemyndiganden som avses i paragrafen föreslås emellertid tillkomma även krigsdelegationen. I det här föreslagna stadgandet sägs vidare uttryckligen att regeringen inte får bemyndigas att stifta, ändra eller upphäva grundlag, riksdagsordningen eller lag som reglerar val till riksdagen. Stadgandets tillämpningsområde har slutligen gjorts snävare än vad som var fallet i författningsutredningens förslag genom att det, som redan har framhållits, utöver krig och krigsfara endast avser sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda antingen av krig – varmed åsyftas även krig i vilka Sverige inte har deltagit – eller av krigsfara vari Sverige har befunnit sig.

4.4 Remissyttrande av rekvisitions- och förfogande-utredningen

Rekvisitions- och förfogandeutredningen yttrade i anledning av remiss av vissa delar av beredningens betänkande bl. a. följande.

Författningsutredningen hade i sitt förslag till 10 kap. 2 § regeringsformen räknat med visst bemyndigande för regeringen med tanke på fall då riket är i krig eller krigsfara eller då andra utomordentliga förhållanden råder. Författningsutredningens förslag torde täcka även sådana fall som omfattande epidemier, naturkatastrofer, allmänna ekonomiska kriser och avbrott i väsentlig varutillförsel som plötsligt inträffar på annan grund än krig eller krigsfara, exempelvis i en blockadsituation eller i ett läge sådant som vid Suezkanalens plötsliga stängning för några år sedan. Förslaget innebar således, att bestämmelsen skulle omfatta även fredliga kriser av stor omfattning eller medförande betydande ingrepp i det normala samhällslivet.

- -

Enligt nu gällande allmänna förfogandelag (1954:279) kan regeringen med riksdagens samtycke förordna om förfogandeföreskrifter bl. a. när till följd av annan utom riket inträffad utomordentlig händelse än krig uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenhet, som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen.

I grundlagberedningens förslag till 12 kap. 4 § regeringsformen har tillämpningsområdet för bemyndigandelagstiftningen gjorts snävare genom att det – utöver krig och krigsfara – endast avser sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda antingen av krig eller av krigsfara vari Sverige har befunnit sig. Härigenom har en gräns dragits mellan bestämmelser avsedda för kriser sammanhängande med krig eller krigsfara och bestämmelser avsedda för kriser i fredstid. I den mån situationer av sistnämnda art inte kan bemästras genom lagstiftning i vanlig ordning öppnar 7 kap. 5 § första stycket grundlagberedningens förslag möjlighet till fullmaktslagstiftning för vissa rent fredliga behov. - - - - - - - - - - Även rekvisitions- och förfogandeutredningen finner det angeläget ur allmänna synpunkter, att ramen för en blivande bemyndigandelagstiftning icke göres vidare än omständigheterna kräver. Vid kriser i fredstid torde i regel finnas rådrum för att medhinna riksdagsbehandling av frågan om de åtgärder som kan vara påkallade. Härtill kommer, att det ur totalförsvarssynpunkt knappast föreligger behov av en fullmaktslag även för kriser under fred. Det är icke totalförsvarets uppgift att ombesörja fredssamhällets katastrofberedskap av skilda slag. Försvarets verksamhet bör ha säkerhetspolitisk bakgrund. Av nu anförda skäl har rekvisitions- och förfogandeutredningen intet att erinra mot grundlagberedningens förslag i denna del.

Däremot kan enligt utredningens mening ifrågasättas, om inte förslaget till 12 kap. 4 § i ett annat avseende fått alltför begränsad räckvidd. Utredningen syftar här på de fall som avses i 27 § 2 mom. värnpliktslagen. - - - - - - - - - - Som förutsättning för att 27 § 2 mom. skall få tillämpas uppställes varken krig eller krigsfara. Behov av förfoganderätt kan emellertid uppkomma även vid inkallelse till beredskapsövning. För att tillgodose detta behov krävs ett tillägg till 12 kap. 4 § första stycket. - - -

4.5 Nya regeringsformen

Regler om lagar och andra föreskrifter har i RF, som trädde i kraft den 1 januari 1975, samlats i 8 kap. Kapitlets 7 § innehåller de grundläggande

bestämmelserna om regeringens möjligheter att efter riksdagens bemyndigande besluta föreskrifter i ämnen som primärt faller under riksdagens kompetens. Bestämmelserna har utformats som regler om regeringens behörighet att besluta materiella rättsnormer efter delegation av riksdagen. Enligt 7 § första stycket kan regeringen efter bemyndigande i lag genom förordning meddela föreskrifter om annat än skatt, om föreskrifterna avser något av följande ämnen, nämligen

1. skydd för liv, personlig säkerhet eller hälsa,
2. utlännings vistelse i riket,
3. in- eller utförsel av varor, av pengar eller av andra tillgångar, tillverkning, kommunikationer, kreditgivning eller näringsverksamhet,
4. jakt, fiske eller natur- och miljövård,
5. trafik eller ordningen på allmän plats,
6. undervisning och utbildning.

Regeringen kan vidare enligt andra stycket i paragrafen efter bemyndigande i lag genom förordning meddela föreskrifter om förbud att röja sådant som någon har erfarit i allmän tjänst eller under utövande av tjänsteplikt. Bemyndigande som avses i paragrafen medför inte rätt att meddela föreskrifter som i annat hänseende än som anges i andra stycket begränsar någon av de fri- och rättigheter eller det skydd i övrigt som enligt 2 kap. 1–3 §§ tillkommer svensk medborgare.

Enligt 10 § kan regeringen efter bemyndigande i lag i ämne som anges i 7 § första stycket eller 9 § (avser införseltull och vissa avgifter) genom förordning bestämma att föreskrift i lagen skall börja eller upphöra att tillämpas. Detta gäller även om föreskriften begränsar det skydd som enligt 2 kap. 1–3 §§ tillkommer svensk medborgare.

Bemyndigar riksdagen enligt RF regeringen att meddela föreskrifter i visst ämne, kan riksdagen enligt 11 § därvid medge att regeringen överlåter åt förvaltningsmyndighet eller kommun att meddela bestämmelser i ämnet.

Föreskrifter som regeringen har meddelat med stöd av bemyndigande som avses i regeringsformen skall enligt 12 § underställas riksdagen för prövning, om riksdagen bestämmer det.

Enligt 13 § får regeringen utöver vad som följer av 7–10 §§ genom förordning besluta

1. föreskrifter om verkställighet av lag,
2. föreskrifter som ej enligt grundlag skall meddelas av riksdagen.

Regeringen får emellertid inte besluta föreskrifter som avser riksdagen eller dess myndigheter eller på grund av punkt 2 den kommunala beskattningen.

Regeringen får överlåta åt underordnad myndighet att meddela bestämmelser i ämnet.

Behörighet för regeringen att besluta föreskrifter i visst ämne utgör enligt 14 § inte hinder för riksdagen att genom lag meddela föreskrifter i samma ämne.

De särskilda bestämmelserna för krig och krigsfara finns i 13 kapitlet RF. I 6 § ges grundlagsstöd för de s. k. fullmaktslagarna i den mån dessa för sin tillämpning kräver att riket är i krig eller krigsfara eller att sådana utomordentliga förhållanden råder som har föranletts av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig. I paragrafen finns vidare en specialregel

som omfattar vissa fall som avses i rekvisitionslagen och beredskapsförfogandelagen. Paragrafen motsvarar 12 kap. 4 § i beredningens förslag.

6 § har följande lydelse:

Är riket i krig eller krigsfara eller råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig, kan regeringen med stöd av bemyndigande i lag genom förordning meddela sådana föreskrifter i visst ämne som enligt grundlag annars skall meddelas genom lag. Erfordras det även i annat fall med hänsyn till försvarsberedskapen, kan regeringen med stöd av bemyndigande i lag genom förordning bestämma att i lag meddelad föreskrift om rekvisition eller annat sådant förfogande skall börja eller upphöra att tillämpas.

I lag med bemyndigande som avses i första stycket skall noga angivas under vilka förutsättningar bemyndigandet får utnyttjas. Bemyndigande medför ej rätt att stifta, ändra eller upphäva grundlag, riksdagsordningen eller lag om val till riksdagen.

I prop. 1973:90 (s. 456) har chefen för justitiedepartementet, statsrådet Geijer, beträffande denna paragraf anfört bl. a. följande.

Som jag har nämnt i det allmänna avsnittet om normgivningsmakten utgår departementsförslaget liksom de av författningsutredningen och grundlagberedningen framlagda förslagen från att delegation av riksdagens i grundlag fastslagna normgivningskompetens skall kunna ske endast i de fall som uttryckligen anges i grundlag. Detta innebär bl. a. att grundlagsstöd krävs för de s. k. fullmaktslagarna.

Jag har i anslutning till kapitelrubriken uttalat att förevarande kapitels tillämpningsområde enligt min mening bör begränsas så mycket som möjligt. Jag anser det därför vara i princip lämpligt att, som beredningen har föreslagit, låta den nu behandlade paragrafen avse endast de fall då riket befinner sig i krig eller krigsfara eller då sådana utomordentliga förhållanden råder som är föranledda av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig och alltså inte utomordentliga förhållanden som har annan orsak. Detta innebär visserligen att man för att finna stöd för vissa bestämmelser exempelvis i allmänna ransoneringslagen och allmänna prisregleringslagen får gå till 8 kap. Jag kan emellertid inte finna att det skulle vara några särskilda olägenheter förenade med detta. Jag vill därför inte – som har föreslagits från en del håll under remissbehandlingen – förorda att paragrafens tillämpningsområde generellt utsträcks till att omfatta även andra utomordentliga förhållanden än som anges i beredningens förslag. Däremot anser jag att man bör göra en utvidgning i ett särskilt hänseende.

1 § rekvisitionslagen innehåller att Kungl. Maj:t kan sätta lagen i tillämpning så snart förordnande enligt 74 § i nuvarande RF[1] har meddelats att krigsmakten eller någon del därav skall ställas på krigsfot. Sedan krigsmakten har återgått till fredsfot upphör rätten till rekvisition enligt lagen från och med den dag Kungl. Maj:t bestämmer. Beredskapsförfogandelagen ger rätt till förfogande i fall då inte någon del av försvarsmakten är ställd på krigsfot. För tillämpning av beredskapsförfogandelagen räcker att försvarsmakten tagits i anspråk för ändamål som anges i 28 § 1 mom. värnpliktslagen (1941:967). Beredskapsförfogandelagen får inte användas, om det är möjligt att tillämpa rekvisitionslagen.

I 28 § 1 mom. värnpliktslagen föreskrivs att Kungl. Maj:t kan inkalla värnpliktiga till tjänstgöring, "då rikets försvar eller dess säkerhet eljest det kräver". Enligt 27 § 2 mom. samma lag kan värnpliktig, om Kungl. Maj:t med hänsyn till krigsberedskapen finner det nödvändigt, åläggas att fullgöra en eller flera beredskapsövningar. Inkallelse enligt de nu återgivna bestämmelserna i värnpliktslagen har sålunda inte som nödvändig förutsättning att riket är i krig eller krigsfara. Så snart inkallelse skett med stöd av någon av de nu nämnda bestämmelserna kan dock rekvisitionslagen eller beredskapsförfogandelagen tillämpas. Eftersom de fall som avses i dessa bestämmelser

[1] Här avses 1809 års RF.

i värnpliktslagen inte helt faller in under de förutsättningar som anges i de bestämmelser beredningen har föreslagit, är det enligt min åsikt nödvändigt att utvidga förutsättningarna så att de ger stöd för tillämpning av rekvisitionslagen och beredskapsförfogandelagen även i nu avsedda situationer.

Jag finner inte anledning att i övrigt göra några sakliga avvikelser från beredningens förslag. - - - - - - - - - - Med anledning av ett påpekande under remissbehandlingen vill jag framhålla att lag med sådana bemyndiganden som avses i förevarande paragraf självfallet kan tillkomma såväl under normala förhållanden som i de situationer som beskrivs i paragrafen.

4.6 Begreppet krig

En särskild fråga, som ägnats stor uppmärksamhet i anslutning till kapitlet om krig och krigsfara, gäller hur begreppet krig skall definieras. På uppdrag av grundlagberedningen har utrikesrådet Hans Blix utarbetat en promemoria om definitionen av detta begrepp (bilaga 4 till beredningens betänkande). Beredningen har också för egen del gjort uttalanden i ämnet (betänkandet s. 216). I prop. 1973:90 (s. 446) har departementschefen sammanfattat diskussionen i frågan på i huvudsak följande sätt.

Tolkningen av uttrycket krig är uppenbarligen av grundläggande betydelse för hur man skall uppfatta regelsystemet i förevarande kapitel. Beredningen behandlar krigsbegreppet ganska utförligt och förklarar därvid inledningsvis att det ofta är svårt att avgöra om en stat internationellrättsligt befinner sig i krig. Beredningen menar att svårigheter i detta hänseende kan komma att möta även de inhemska organ som har att avgöra om Sverige befinner sig i krig. Enligt beredningen åvilar uppgiften att träffa ett sådant avgörande i första hand regeringen. - - -

Beredningen förklarar vidare att det av vissa bestämmelser i 12 kap. i dess förslag till regeringsform följer att även riksdagen, talmannen och utrikesnämndens ledamöter kan komma att få självständigt ta ställning till frågan om Sverige är i krig. Beredningen påpekar i sammanhanget, att bl. a. krigsartiklarna i 22 kap. brottsbalken och de föreskrifter i de s. k. fullmaktslagarna, som för sin tillämpning fordrar att riket är i krig, torde träda i kraft vid ett krigsutbrott, oberoende av om något av de nyss angivna organen har förklarat att krigstillstånd råder. I praktiken kan emellertid de myndigheter som har att tillämpa författningar av detta slag enligt beredningen förväntas komma att avvakta en sådan förklaring från regeringen. Om stridshandlingar inleds mot svenskt territorium och förbindelserna med den högsta ledningen inte fungerar, har civilbefälhavaren och länsstyrelsen möjlighet att, utan att konstatera krigstillstånd, meddela beslut som ger myndigheter och allmänhet erforderlig ledning för handlandet (3 § lagen (1960:513) om beredskapstillstånd).

Det är enligt beredningens uppfattning inte möjligt att i vare sig lag eller motivtext närmare ange vilka slags handlingar eller händelser som skall anses innebära att krigstillstånd inträder. Beredningen förutsätter emellertid att regeringsformens bestämmelser om krig alltid skall vara tillämpliga, om riket är helt eller delvis ockuperat. Det i förslaget till regeringsform använda krigsbegreppet sägs i detta hänseende skilja sig från det begrepp som begagnas i brottsbalken (22 kap. 16 §). Beredningen förklarar emellertid att utformningen av 22 kap. 16 § andra stycket brottsbalken innebär, att detta förhållande inte kommer att medföra några praktiska olägenheter.

Jag kan för min del instämma i de uttalanden av beredningen i anslutning till krigsbegreppet som jag nu har återgivit. Detta innebär bl. a. att jag delar beredningens uppfattning att krig i regeringsformens mening alltid skall anses föreligga vid ockupation.

5 Tidigare behandling av frågan om gemensamma regler för rekvisition och förfogande

5.1 Förfogandelagstiftningens nuvarande splittring

Redogörelsen i de tidigare kapitlen torde ha gett en klar bild av förfogandelagstiftningens nuvarande splittring på ett flertal skilda författningar. Bestämmelserna är delvis lika eller likartade i olika författningar, men i stor utsträckning har de utformats olika på olika områden. Denna splittring, som gör att även bestämmelser med i stort sett samma innehåll kan få sökas på skilda håll, och bristen på likformighet medför olägenheter vid tillämpningen.

Den nuvarande ordningen har inte tillkommit av en tillfällighet. Det måste hållas i minnet att rekvisitions-och förfogandelagstiftningen vuxit fram successivt allteftersom totalförsvarsplaneringen utvecklats och behoven av författningsmässig reglering gjort sig gällande på skilda områden. I vissa delar har lagstiftningen tillkommit under ett yttre tryck, som krävt snabba avgöranden och knappast lämnat rådrum för ingående överväganden om möjligheten och lämpligheten av att i större utsträckning föra samman och till varandra anpassa reglerna. Praktiska skäl har ibland fällt avgörandet och önskemålet om en mera överskådlig lagstiftning på området har fått vika.

Andra synpunkter har emellertid också gjort sig gällande. I vissa fall torde lagstiftaren med hänsyn till rättssäkerheten medvetet ha undvikit att utfärda förfogandeföreskrifter med mera allmän räckvidd. Följden har blivit ett flertal föreskrifter med begränsad räckvidd, avsedda att tillgodose olika speciella intressen.

5.2 Förfogandebestämmelsernas lagtekniska disposition

Frågan om förfogandebestämmelsernas lagtekniska disposition har diskuterats vid flera tidigare tillfällen. Vid tillkomsten av 1916 års förfogandelag ansåg två ledamöter av lagrådet att det borde övervägas, huruvida inte de bestämmelser som avsåg att tillgodose militära syften borde tas in i den militära rekvisitionslagen (prop. 1916:138 s. 38). Denna åsikt delades emellertid inte av regeringen och riksdagen. I prop. 1917:88 (s. 12) togs frågan på nytt upp till behandling. Därvid framhölls bl. a., att den i 1916 års förfogandelag reglerade förfoganderätten inte var inskränkt till statsbehov av

rent militär art. Stadganden som tjänade statsintressen av civil natur hade emellertid inte sin plats i rekvisitionslagen, och det syntes svårligen kunna anses lämpligt att uppdela bestämmelserna om förfogande för särskilda slag av statsändamål på olika lagar. Det erinrades även om att samma bestämmelser om förfoganderättens användning och rättsverkningarna därav borde gälla oavsett förfoganderättens ändamål och att dylika med varandra sammanfallande stadganden av ganska vidlyftigt slag vid godtagande av lagrådets mening skulle behöva införas i olika lagar. Sistnämnda omständighet skulle ge lagstiftningen i ämnet en olämplig tyngd.

Bortsett från att 1938 års militära förfogandelag endast tillgodosåg försvarsmaktens behov har principen att sammanföra bestämmelser om förfoganden för civila ändamål och för krigsbruk sedermera varit vägledande. I prop. 1954:20 (s. 50) har också uttalats, att den dåvarande ordningen i detta avseende var ändamålsenlig och därför inte borde frångås. Beträffande första och andra världskrigens förfogandelagar får utredningen i övrigt hänvisa till kap. IX i betänkande (SOU 1952:24) med förslag till allmän förfogandelag och allmän ransoneringslag (s. 65).

I nyssnämnda betänkande (s. 76) anfördes i förevarande avseende bl. a. följande.

En fråga är huruvida de befogenheter, som - - - - - - - - - - böra tillkomma Kungl. Maj:t under krisförhållanden, böra upptagas i en och samma lag eller om en uppdelning bör ske på särskilda lagar. Till belysning av detta spörsmål kan framhållas följande. Vid valet mellan de möjligheter som sålunda stå till buds synes i främsta rummet böra eftersträvas, att lagstiftningen blir så överskådlig som möjligt. Ur denna synpunkt synes ett sammanförande av olika befogenheter i en och samma lag böra ske allenast om i någon större omfattning likalydande bestämmelser kunna gälla för de olika fallen. Bestämmelserna om förfoganderätt skilja sig avsevärt från de bestämmelser, som avse ransoneringsåtgärder av olika slag. Bland annat gäller detta bestämmelserna om ersättningsrätt och straffbestämmelserna. Med hänsyn till det anförda torde det vara lämpligt att uppdela bestämmelserna på två lagar. Av dessa skulle den ena – förslagsvis benämnd allmän förfogandelag – reglera förfoganderätten och därmed sammanhängande spörsmål och den andra – förslagsvis benämnd allmän ransoneringslag – reglera överlåtelse och användning av varor, andra inskränkningar i näringsfriheten samt uttagande av avgifter i samband med import och export.

Såsom framgår av redogörelsen i kap. IX diskuterades redan vid tillkomsten av 1916 års förfogandelag, huruvida både civila och militära ändamål skulle tillgodoses genom lagen. Resultatet av diskussionerna blev att så borde ske, och nu gällande (1939 års) allmänna förfogandelag tillgodoser båda slagen av ändamål. Utredningen har icke funnit anledning att föreslå någon ändring i detta hänseende. I stället anser utredningen det kunna ifrågasättas, om icke alla bestämmelser om förfoganderätt under krig, krigsfara eller eljest utomordentliga förhållanden böra sammanföras i en författning. Riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap har vid samråd med utredningen understrukit önskvärdheten av att så sker. För närvarande finnas bestämmelser i ämnet – förutom i allmänna förfogandelagen – i rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och civilförsvarslagen. Tillämpningsbestämmelser till lagarna givas i tre olika författningar. Att bestämmelserna rörande förfoganderätt äro uppdelade på flera lagar kan i praktiken medföra olägenheter. Företrädesrätten vid planläggning av ianspråktagande av viss egendom är visserligen reglerad genom bestämmelser i kungörelsen den 26 maj 1939 (nr 414) med vissa bestämmelser om företrädesrätt med avseende å planläggning av rekvisition och förfogande m. m., men

även vid verkställandet kunna uppkomma konkurrenssituationer, då samma egendom med stöd av de olika lagarna kunna tagas i anspråk av flera myndigheter. Det kan antagas, att om bestämmelserna kunde införas exempelvis i en huvudförfattning och en tillämpningsförfattning, skulle svårigheterna vid tillämpningen minska. För att ett sammanförande skall kunna ske fordras emellertid en genomgång och granskning icke allenast av allmänna förfogandelagen och allmänna förfogandeförordningen utan av hela författningskomplexet. Det uppdrag, som lämnats utredningen, innefattar icke en sådan uppgift, men utredningen anser det angeläget att den nu berörda frågan upptages till övervägande.

5.3 Prop. 1954:20 med förslag till allmän förfogandelag

Förslag till allmän förfogandelag förelades riksdagen genom prop. 1954:20. Dåvarande chefen för handelsdepartementet, statsrådet Ericsson, anförde därvid:

Uppenbarligen medför en fullmaktslagstiftning, som avser att tillgodose en vid krets av intressen, vissa fördelar. Behovet av speciella fullmaktslagar skulle med en så beskaffad allmän fullmaktslagstiftning minskas och därtill kommer att ju vidare intressekretsen är, desto lättare blir det för de beslutande myndigheterna att avgöra, huruvida den allmänna fullmaktslagstiftningen må tillämpas eller ej. Vidare kan det synas föga följdriktigt, att en och samma åtgärd – t. ex. ransonering av viss förnödenhet – får genomföras med stöd av lagstiftningen, såvida åtgärden är behövlig ur försörjningssynpunkt, men icke om den är erforderlig för att tillgodose exempelvis ett valutapolitiskt syfte eller ett prisregleringsintresse.

En fullmaktslagstiftning med ett vidsträckt tillämpningsområde är emellertid också ägnad att väcka allvarliga betänkligheter. Dess verkningar blir, såsom utredningen betonat, svåra att överblicka. Fasta hållpunkter för tillämpningen saknas och lagstiftningen kan komma att åberopas som grund för åtgärder, vilka strider mot dess ursprungliga syften eller icke varit av lagstiftaren förutsedda och vilka alltså i själva verket vidtages utan riksdagens godkännande. Det kan också göras gällande att en så beskaffad lagstiftning kan begagnas för onödiga och godtyckliga ingripanden.

Enligt min mening är de fördelar, som enligt vad nyss sagts följer med en vidsträckt fullmaktslagstiftning, icke så stora att de uppväger de betydande olägenheterna. Jag ansluter mig därför till utredningens slutsats, att den nu ifrågasatta lagstiftningens syften bör begränsas till ett fåtal för riket eller befolkningen livsviktiga intressen.

Departementschefen tillstyrkte även den lagtekniska utformningen som förfogandeutredningen förordat eller att regeringens befogenheter enligt den blivande lagstiftningen skulle uppdelas på en allmän förfogandelag och en allmän ransoneringslag. Vidare ansåg departementschefen – i likhet med utredningen och åtskilliga remissinstanser – det vara synnerligen önskvärt att den nuvarande splittringen på förfoganderättens område undanröjdes. Ett sammanförande av hithörande bestämmelser krävde emellertid ingående utredningar och överväganden. På grund härav och då det från flera synpunkter var angeläget, att revisionen av den allmänna förfogandelagstiftningen icke ytterligare fördröjdes, borde sammanslagningen få anstå.

5.4 Författningsutredningen

Författningsutredningen (SOU 1963:17 s. 510) har uttalat, att bestämmelserna i 74 § 1809 års RF enligt utredningens mening inte borde föras över till en ny regeringsform. Ett upphävande av paragrafen skulle möjliggöra en förenkling av nuvarande bestämmelser angående rekvisition och förfogande vid krig och krigsfara. Stadgandena i beredskapsförfogandelagen, som inte avser mobilisering och alltså inte kunnat infogas i den av 74 § föreskrivna rekvisitionslagen, syntes – om grundlagsparagrafen upphävdes – lämpligen böra inarbetas i rekvisitionslagen. Det kunde vidare ifrågasättas, om inte rekvisitionslagen kunde sammanslås med allmänna förfogandelagen. Båda hade samma syfte och det kunde hävdas att samma regler för rekvisition och förfogande borde gälla på det militära och på det civila området. För att taga ställning till detta erfordrades emellertid en särskild utredning.

5.5 Översyn av rekvisitions- och förfogandelagstiftningen

Beträffande tillkomsten av rekvisitions- och förfogandeutredningen hänvisas till 1.1.

6 Fördelar och nackdelar med en gemensam förfogandelagstiftning

6.1 Fördelar

En koncentration av den vittförgrenade och komplicerade förfogandelagstiftningen kan visserligen te sig önskvärd men är uppenbarligen förenad med åtskilliga svårigheter. Såväl fördelar som nackdelar med en sådan åtgärd har belysts från flera håll, när vissa totalförsvarsmyndigheter under arbetets gång till utredningen framfört preliminära synpunkter på det föreliggande uppdraget (se 1.2).

Flera myndigheter har understrukit fördelarna med en koncentration och framhållit, att det torde vara ett allmänt önskemål att samla nuvarande grundläggande bestämmelser om rekvisition och förfogande i en gemensam lag som ger en allmän ram beträffande arten och innehållet i de förordnanden som regeringen får meddela med stöd av lagen. I samband därmed har också framförts som önskvärt att koncentrera tillämpningsföreskrifterna till en eller ett par författningar. Det har framhållits att ett sådant system från formella synpunkter skulle vara tilltalande och även sakligt sett skulle ha många fördelar.

Bland fördelarna med en samlad lagstiftning som tillgodoser en vid krets av intressen har särskilt angivits, att komplexet av bestämmelser blir mera lättöverskådligt. En sådan lösning skulle sannolikt kunna medföra enkla och enhetliga bestämmelser inom hela eller i varje fall en stor del av området för förfogandelagstiftningen. Tillämpningen av författningarna och arbetet vid de beslutande myndigheterna skulle därmed också förenklas. Det kan enligt en sådan uppfattning knappast befordra rättssäkerheten, om gränserna mellan olika delar av författningskomplexet är oklara eller dragna efter varierande grunder.

Det har vidare uttalats att det också ur planläggningssynpunkt skulle vara till fördel, om bestämmelserna om rekvisition och förfogande fördes samman, eftersom olika myndigheter måste ta hänsyn till varandras behov.

6.2 Nackdelar

Bland nackdelarna med en samlad lösning har nämnts, att en förfogandelagstiftning med vidsträckt tillämpningsområde kan inge betänkligheter genom att dess verkningar inom olika områden och på skilda nivåer kan bli svåra att överblicka. Följden kan bli övergrepp. Fasta hållpunkter för tillämpningen kan komma att saknas och lagstiftningen kan komma att

åberopas såsom grund för åtgärder som strider mot dess ursprungliga syfte eller som inte varit förutsedda av lagstiftaren och vilka alltså i själva verket skulle vidtagas utan riksdagens godkännande. Det kan i detta sammanhang nämnas att det under båda världskrigen förekommit att en av riksdagen lämnad fullmakt för regeringen att genomföra vissa särskilt angivna åtgärder ansetts berättiga regeringen att genomföra varjehanda ingripanden av andra slag, som bedömts gå mindre långt än de i fullmakten särskilt angivna åtgärderna. Det har emellertid ifrågasatts, om denna uppfattning är hållbar (SOU 1952:24 s. 61).

I de preliminära yttrandena till utredningen har också gjorts gällande att en förfogandelagstiftning med vidsträckt tillämpningsområde skulle kunna begagnas för onödiga och godtyckliga ingripanden. Det har i anslutning härtill antytts att sådana synpunkter torde ha varit vägledande för statsmakterna, då man hittills undvikit en förfogandelagstiftning med mera allmän räckvidd.

Det har vidare framhållits att man inte heller borde bortse från att statsmakterna i ett tidigt skede av ett skärpt läge kan vara mindre benägna att sätta en förfogandelagstiftning i tillämpning, om denna har stor räckvidd. Denna omständighet kan ge dem anledning att dröja relativt länge – och under ogynnsamma omständigheter kanske alltför länge – med att sätta lagstiftningen i tillämpning.

En av de berörda myndigheterna har uttalat, att det visserligen är en klar nödvändighet att författningsmaterialet på förevarande område koncentreras så långt det är möjligt. Tvångsanskaffning för vissa militära behov intar emellertid enligt denna myndighets mening en sådan särställning, att det torde vara förenat med svårigheter att sammanföra reglerna härom med bestämmelser om tvångsanskaffning för andra ändamål. Detta har i varje fall ansetts gälla täckningen av sådana behov som vid planläggningen inte kan bestämmas konkret, dvs. närmast vad som brukar kallas försvarsmaktens mera tillfälliga och lokala behov. Beträffande dessa fyller för närvarande rekvisitionslagen en särskilt viktig funktion, t. ex. i fråga om mark för brådskande befästningsarbeten samt byggnader för tillgodoseende av lokalbehov vid omgrupperingar. Det torde däremot enligt samma myndighets mening kunna övervägas att inordna rekvisitionsförfattningarnas regler för den planmässiga, på uttagningsförfarande eller planläggningstillstånd grundade massanskaffningen i en för totalförsvaret gemensam ramlag med tillämpningsförfattningar. En förutsättning för detta har dock ansetts vara att man tillgodoser kravet på snabbhet vid tillhandahållandet.

6.3 Avvägning

6.3.1 *Granskning av olika alternativ*

Av redogörelsen i de båda närmast föregående avsnitten framgår, att ett genomförande av samlingsprincipen har både fördelar och nackdelar. Utredningen har mot denna bakgrund närmare granskat de olika alternativ som kan komma i fråga.

6.3.2 *Två huvudalternativ*

I första hand får två huvudalternativ ställas mot varandra. I det ena alternativet bör man utgå från en samlad förfogandelagstiftning med allmän räckvidd. I det andra alternativet begränsas arbetet till en allmän överarbetning av författningskomplexet utan att man frångår principen om speciella och efter omständigheterna anpassade bestämmelser för skilda verksamhetsområden. I det sistnämnda alternativet skulle det närmast bli fråga om en mera formell och rutinmässig översyn i förenklingens och enhetlighetens intresse. I det första alternativet blir det fråga om större och mera genomgripande omdispositioner av och förändringar i författningsmaterialet. Sådana omläggningar kan dock få större eller mindre omfattning.

6.3.3 *Underalternativ*

Innan utredningen tar ställning till dessa båda huvudalternativ, skall här skisseras några av de underalternativ som kan komma i fråga, om övervägandena leder fram till att man helt eller delvis bör arbeta samman författningsmaterialet.

Det ligger nära till hands att föra samman bestämmelserna i nuvarande rekvisitionslag och beredskapsförfogandelag. Dessa författningar täcker i stort sett samma område, men sistnämnda lag är tillämplig i ett tidigare skede. I och med att 74 § 1809 års RF har försvunnit föreligger inte längre skäl att hålla isär tvångsingripanden i fall som omfattas av den ena eller den andra lagen.

Ett ytterligare och väsentligt steg skulle tas, om även bestämmelserna i den nuvarande allmänna förfogandelagen fördes samman med föreskrifterna i rekvisitionslagen och beredskapsförfogandelagen till en lag. Någon klar och bestämd gräns mellan dessa olika grupper av bestämmelser finns inte. För ett sammanförande talar också att en gemensam konstitutionell grund numera skapats för förfogandelagstiftningen i vidsträckt mening.

En särskild fråga vid övervägande av det första huvudalternativet enligt 6.3.2 är, om man bör bryta ut de särskilda förfogandebestämmelserna som nu ingår i vissa mera speciella fullmaktslagar och föra också dessa bestämmelser till det samlade författningskomplexet. I detta fall måste emellertid hänsyn tas till olikheter i de särskilda fallen och till praktiska skäl som kan göra sig gällande.

Mera begränsade lösningar kan också övervägas, exempelvis att föra samman å ena sidan bestämmelserna i rekvisitions- och beredskapsförfogandelagarna, å andra sidan bestämmelserna i allmänna förfogandelagen och de särskilda förfogandebestämmelserna i speciella fullmaktslagar. Vinsterna med en sådan lösning skulle dock inte vara så stora.

6.3.4 *Översyn av allmänna ransoneringslagen m. m.*

Redan i det föregående (2.2.1, 2.2.3 och 2.2.5) har utredningen berört skiljelinjen mellan förfogandelagstiftningen och det komplex av bestämmelser som reglerar ransonering, prisreglering och närliggande frågor. Åtskilliga beröringspunkter föreligger emellertid mellan dessa båda grupper av be-

stämmelser.

Med stöd av regeringens bemyndigande den 22 mars 1974 har chefen för handelsdepartementet tillkallat en sakkunnig med uppdrag att göra en översyn av allmänna ransoneringslagen. I direktiven för utredningen har uttalats bl. a., att översynen bör göras mot bakgrund av erfarenheterna från ransoneringen av flytande bränsle, stadsgas och elektrisk kraft under vintern 1973/74. En utgångspunkt vid översynen bör vara, att särskilda lagar inte skall erfordras för reglering av förbrukningen av elektrisk kraft, stadsgas och värme från fjärrvärmeverk. Lagen skall kunna tillämpas också vid s. k. fredskriser, dvs. i lägen då allvarliga störningar inom försörjningsviktiga varuområden uppstått utan att det är krig eller krigsfara i vår nära omvärld. I direktiven framhålls att ransonering i en fredskris medför särskilda problem, eftersom målet bör vara att samhället likväl skall kunna verka under i stort sett normala förhållanden och om möjligt utan störningar i produktion och sysselsättning. I en sådan situation är det givetvis svårt att lika hårt begränsa förbrukningen som i ett krigs- eller avspärrningsläge. Enligt direktiven bör vid översynen den möjligheten beaktas att en allvarlig bristsituation också kan uppstå på grund av händelser som inträffat inom landet. Det framhålls även att ransonering kan behöva kompletteras med möjlighet för myndigheterna att förfoga över egendom och att det därför finns en naturlig koppling mellan ransoneringslag och förfogandelag. En ransoneringslag som skall kunna tillämpas även i fredskriser bör emellertid kompletteras med förfogandebestämmelser som är anpassade till sådana förhållanden. Möjligheten att i ransoneringslagen ta in erforderliga förfogandebestämmelser bör enligt direktiven övervägas.

I detta sammanhang kan också nämnas, att chefen för handelsdepartementet med stöd av ett samtidigt givet bemyndigande tillkallat sakkunniga med uppgift att mot bakgrund av erfarenheterna från krisen under vintern 1973/74 utreda vissa beredskapsfrågor inom energiområdet med särskild inriktning på fredskriser. De sakkunniga bör bl. a. granska och värdera olika möjligheter att begränsa förbrukningen av energi mot bakgrund av krav på snabbhet, administrativ enkelhet och rättvis fördelning. Översynen av ransoneringslagen bör samordnas med detta utredningsarbete. Vid denna översyn bör även övervägas de ändringar i lagen som kan föranledas av exempelvis förändrad teknik för ransonering inom andra områden än energiområdet. Det bör slutligen ingå i uppdraget beträffande översynen att göra de internationella jämförelser som kan anses motiverade.

6.3.5 *Utredningens ställningstagande*

Utredningen har vid sitt arbete räknat med att den gränsdragning som redan tidigare gjorts mellan förfogandelagstiftningen, å ena sidan, samt ransoneringslagstiftningen och vissa närstående författningar, å andra sidan, skall bestå även i fortsättningen. Detta ställningstagande ligger i linje med regeringens beslut att tillsätta två särskilda utredningar avseende dels en allmän översyn av allmänna ransoneringslagen, dels i visst samband därmed en genomgång av vissa beredskapsfrågor inom energiområdet. Det ligger emellertid i sakens natur att utredningen haft samråd med den utred-

ningsman som arbetar med översynen av allmänna ransoneringslagen, bl. a. i fråga om utformningen och placeringen av de förfogandebestämmelser som erfordras i samband med en ransonering.

Utredningen har redan i det föregående (2.2.4.) framhållit, att lagen om skyldighet i vissa fall att tillhandahålla förnödenheter m. m. för ordningsmaktens behov intar en särställning inom förfogandelagstiftningen. Lagen gäller även i fredstid och för dess tillämpning förutsätts inte ens att en fredskris i förut (6.3.4.) angiven mening inträffat. Det räcker att en polisstyrka sammandras för ordningens upprätthållande. Om särskilda skäl talar därför får länsstyrelse då under närmare angivna omständigheter förordna, att oundgängligen behövliga förnödenheter, transportmedel, rum för personal, hästar och fordon m. m. skall tillhandahållas av ägare eller innehavare. Med hänsyn till att denna lag såväl i fråga om syftet som beträffande förutsättningarna för dess tillämpning väsentligt skiljer sig från övriga förfogandelagar och kan betraktas som relativt fristående, finner utredningen att tillräcklig anledning inte föreligger att föra samman denna lags bestämmelser med förfogandelagstiftningen i övrigt.

Beträffande vissa mera speciella beredskapslagar finns anledning att närmare belysa frågan om och i vad mån bestämmelserna i dem bör inarbetas i förfogandelagstiftningen. Gemensamt för dessa lagar är att de tämligen utförligt reglerar vissa särskilda typer av verksamhet, som blir aktuella i krislägen och i vilka förfoganderätt ingår som ett mer eller mindre markerat moment.

Till denna grupp hör bl. a. lagen om skyldighet att upplåta inkvarteringsbostad i krig m. m. (se 2.2.4). Denna lag tillkom år 1964 i samband med att de uppgifter inom totalförsvaret som skall fullgöras av kommunerna och som inte är specialreglerade i särskild lagstiftning fastlades i en lag om kommunal beredskap. Uppgifterna hänförde sig främst till sådana verksamhetsområden som vid avgränsningen av civilförsvarets uppgifter åren 1959 och 1960 förts över från civilförsvaret till de ordinarie samhällsorganen. Omhändertagande i olika hänseenden av utrymd eller krisdrabbad befolkning efter det att inkvarteringen genomförts av civilförsvaret har härvid reglerats som en kommunal beredskapsuppgift. Dåvarande departementschefen, statsrådet Rune B. Johansson, anförde (prop. 1964:4 s. 44) att han inte kunde finna det ändamålsenligt, att de inkvarterades rätt att bo kvar i de av civilförsvaret anvisade inkvarteringsbostäderna säkrades genom förfoganderätt. En omfördelning av redan upplåtna utrymmen borde enligt hans mening kunna ske utan att förfoganderätt blev erforderlig. Om mindre grupper eller enstaka utrymmande eller hemlösa kom till inkvarteringskommunen efter det att själva utrymningsrörelsen avslutats, fick civilförsvaret enligt departementschefens mening utöva förfoganderätt för att avhjälpa akuta behov av bostad. En praktisk lösning av problemet syntes kunna nås endast genom att i lag stadgades skyldighet för ägare eller innehavare av byggnad eller del därav att upplåta inkvarteringsbostad, som av civilförsvaret eller kommun anvisats den som på grund av utrymning eller krigsskada eller annan krigshändelse inte fick eller inte kunde återvända till sitt hem. Bestämmelser i ämnet finns i förutnämnda särskilda lag. Vid behov kan vite eller handräckning tillgripas som tvångsmedel. För upplåtelse av inkvarteringsbostad enligt den särskilda lagen är inkvarteringsvärden be-

rättigad till skälig ersättning av den inkvarterade, i den mån ersättning inte utgår av statsmedel till följd av ianspråktagande med förfoganderätt. Den särskilda lagens speciella karaktär och dess samhörighet med lagstiftningen om kommunal beredskap talar enligt utredningens mening mot att bryta ut lagen eller någon del av den ur dess nuvarande sammanhang. Härtill kommer att behovet av att bereda bostad åt husvilla tidigare tillgodosågs genom bestämmelser i 1939 års allmänna förfogandelag men att föreskrifter om detta inte togs med i 1954 års förfogandelag vid dess tillkomst. I prop. 1954:20 (s. 63) anfördes att det låg närmast till hands, att civilförsvarslagen eller, om denna inte skulle vara till fyllest, särskild fullmaktslag användes för detta syfte. Utredningen föreslår inte någon ändring i detta avseende.

Nu gällande krigssjukvårdslag (se 2.2.4.) är avsedd att utgöra den författningsmässiga grunden för den omorganisation av den allmänt civila hälso- och sjukvården samt den civila veterinärverksamheten som blir erforderlig vid krig, krigsfara och – utan närmare begränsning – andra utomordentliga förhållanden för att verksamheten då skall motsvara de fordringar som i ett sådant krisläge ställs på den. Behovet av förfoganderätt för sjukvårdsändamål kunde också i detta fall tidigare tillgodoses genom 1939 års förfogandelag. Den utredningsman som utarbetat förslag till krigssjukvårdslag anförde emellertid (se prop. 1953:222 s. 45), att det borde räcka med ett stadgande i krigssjukvårdslagen av innebörd att, oavsett vad allmänna förfogandelagen innehåller om förutsättningarna för dess tillämpning, förfogandelagen skall i erforderliga delar gälla för att tillgodose behov som avses i krigssjukvårdslagen, då 3 § i denna lag tillämpas. I prop. 1954:20 (s. 179) uttalades, att det inte var tillrådligt att belasta krigssjukvårdslagen med utförliga bestämmelser angående hur erforderliga förfogandeåtgärder får genomföras, efter vilka grunder ersättning skall utgå och i vilken ordning ersättning skall bestämmas m. m. Den av utredningsmannen förordade lösningen ansågs av departementschefen ändamålsenlig och återspeglas i 7 a §, som fick sin nuvarande lydelse genom SFS 1966:52. Någon återgång till det tidigare tillämpade systemet förordas inte heller i detta fall av utredningen.

I samband med den förut nämnda omorganisationen av civilförsvaret beslöts att ansvaret för planläggning och verkställighet av undanförsel och förstöring av egendom skulle överföras från civilförsvaret till det ekonomiska försvaret (se prop. 1961:202 s. 5). Som en följd härav innehöll civilförsvarslagen och civilförsvarskungörelsen (se 2.2.4.), vilka båda författningar trädde i kraft den 1 juli 1960, till skillnad från motsvarande äldre författningar inte några stadganden om undanförsel och förstöring. I övergångsbestämmelserna till de nya författningarna meddelades emellertid föreskrifter av innebörd bl. a. att dittillsvarande regler om undanförsel och förstöring skulle gälla intill dess särskild lagstiftning i ämnet kommit till stånd. En sådan särskild lag om undanförsel och förstöring utfärdades år 1961 (se 2.2.4). När förslag i ämnet lämnades riksdagen, anförde dåvarande chefen för handelsdepartementet, statsrådet Lange (prop. 1961:202 s. 20), att han delade den av dåvarande riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap och flera andra myndigheter framförda uppfattningen, att behov förelåg av särskilda förfoganderättsbestämmelser. Visserligen kunde i vissa lägen 1954 års förfogandelag förutsättas vara i tillämpning och således möjliggöra ianspråk-

tagande även för här avsett ändamål. Emellertid var enligt departementschefens mening att märka, att förfogandelagstiftningen inte täckte hela undanförselområdet – arkivalier, kulturhistoriska föremål etc. föll exempelvis utanför – och dessutom var det synnerligen önskvärt att undanförsel kunde ske redan innan beredskapslagarna i övrigt satts i tillämpning. Vid sådant förhållande ansåg departementschefen särskilda förfoganderegler i undanförsellagen vara erforderliga. Enligt utredningens mening är de år 1961 anförda skälen alltjämt bärande. Inte heller i fråga om lagen om undanförsel och förstöring finns alltså tillräcklig anledning att nu gå ifrån den ordning som infördes år 1961.

Vad angår bestämmelserna om förfoganderätt i 8 kap. civilförsvarslagen (se 2.2.4.) överensstämmer de i stor utsträckning både formellt och reellt nära med motsvarande regler i rekvisitions- och förfogandelagarna. Denna omständighet talar för att alla sådana allmänna bestämmelser med fördel bör kunna samlas i en gemensam lag, till vilken hänvisning kan göras i civilförsvarslagen. De regler som är mer speciella för civilförsvaret bör däremot alltjämt ha sin plats i civilförsvarslagen.

På grund av vad som anförts i detta kapitel föreslår utredningen, att bestämmelserna i rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och allmänna förfogandelagen förs samman till en gemensam förfogandelag. Vad gäller civilförsvarslagen bör denna även i fortsättningen formellt sett täcka civilförsvarets hela verksamhet. Enligt utredningens mening finns det emellertid inte anledning att belasta civilförsvarslagen med de utförliga förfarandebestämmelser som avses få sin plats i förfogandelagen. En koppling mellan de båda lagarna kan emellertid ske på det sättet, att i civilförsvarslagen anges att förfogandelagen gäller i fråga om fullgörande av statlig civilförsvarsuppgift, om ej annat följer av vissa närmare angivna paragrafer i civilförsvarslagen.

Koncentrationen av lagreglerna om förfogande bör enligt utredningens mening åtminstone i nuläget inte drivas längre.

7 Huvuddragen av den föreslagna förfogandelagstiftningen

7.1 Grundläggande regler i en lag

I anslutning till vad utredningen anfört under 6.3.5 innebär dess förslag, att de grundläggande reglerna i den nuvarande centrala lagstiftningen om rekvisition och förfogande samlas i en lag, som av utredningen benämns förfogandelagen. I samband därmed kan nu gällande rekvisitionslag, beredskapsförfogandelag och allmän förfogandelag upphävas samt huvuddelen av 8 kapitlet civilförsvarslagen – vilket reglerar förfoganderätten för civilförsvarets behov – anpassas till den nya lagstiftningen.

7.2 Förutsättningar för tillämpning

Den föreslagna förfogandelagen har sin statsrättsliga grund i 13 kap. 6 § RF. 13 kap. handlar om krig och krigsfara och 6 § avser den bemyndigandelagstiftning som i sådant fall aktualiseras. Utredningen har redan i det föregående (kap. 4) närmare belyst den gemensamma konstitutionella grundval för förfogandelagstiftningen, som skapats genom grundlagsreformen. I 6 § andra stycket RF föreskrivs, att i lag med här avsett bemyndigande skall noga anges, under vilka förutsättningar bemyndigandet får utnyttjas. Detta måste givetvis beaktas vid utformningen av de inledande paragraferna i den nya förfogandelagen.

7.3 Krig

Redan nu gäller enligt 1954 års förfogandelag, att dennas grundläggande bestämmelser automatiskt träder i tillämpning, när riket kommer i krig. Enligt civilförsvarslagen fordras emellertid även i sådant fall förordnande av regeringen. Detta skall avse att civilförsvaret skall intaga förstärkt beredskap (civilförsvarsberedskap). Under sådan beredskap gäller lagens bestämmelser om förfoganderätt för civilförsvarets behov. Rekvisitionslagen, som grundats på 74 § i 1809 års RF, har i enlighet därmed till förutsättning för sin tillämpning, att försvarsmakten eller någon del därav enligt meddelat förordnande och efter utfärdande av riksdagskallelse ställs på krigsfot. Att märka är, att beredskapslarm enligt lagen (1960:513) om beredskapstillstånd och beredskapskungörelsen (1960:515) – vilket får ges när riket är i ome-

delbar krigsfara – innebär förordnande om tillämpning av ett flertal författningar, bland dem 1954 års förfogandelag. Om beredskapslarm ges skall vidare högsta civilförsvarsberedskap intagas inom hela riket. Om regeringen inte bestämmer annat, innebär beredskapslarm vidare, att rekvisitionslagen träder i tillämpning, dock endast under förutsättning att riksdagssession pågår eller att riksdagen blivit inkallad. I annat fall medför beredskapslarm, att beredskapsförfogandelagen träder i tillämpning.

Om nu en samordning skall ske av bestämmelserna i flera olika lagar, måste man enligt utredningens mening uppställa gemensamma regler om förutsättningarna för att den föreslagna förfogandelagen skall tillämpas. Som en första regel i sådant hänseende bör gälla att lagens grundläggande bestämmelser automatiskt skall träda i tillämpning, om Sverige kommer i krig. I andra fall får man räkna med ett förordnande av regeringen om tillämpning av lagen i ett givet fall.

7.4 Krigsfara m. m.

Vad angår det fall, att riket befinner sig i krigsfara, gäller också då olika bestämmelser i olika lagar. Enligt 1954 års förfogandelag får regeringen i sådant fall förordna om tillämpning av lagens grundläggande bestämmelser. Även enligt civilförsvarslagen förutsätts vid krigsfara ett förordnande av regeringen på motsvarande sätt som vid krigsutbrott. För tillämpning av rekvisitionslagen krävs även vid krigsfara, att försvarsmakten eller någon del därav ställs på krigsfot, sedan regeringen förordnat om detta och utfärdat riksdagskallelse. Såsom förut framhållits (2.2.2.) täcker beredskapsförfogandelagen i stort sett samma område som rekvisitionslagen, men den är avsedd att möjliggöra tvångsanskaffning av vissa förnödenheter för försvarsmaktens behov under ett beredskapstillstånd innan försvarsmakten ännu ställts på krigsfot. En förutsättning för att beredskapsförfogandelagen skall kunna sättas i tillämpning är emellertid, att det är nödvändigt antingen för tillgodoseende av beredskapen vid sådan del av försvarsmakten, som tas i anspråk för ändamål som anges i 28 § 1 mom. värnpliktslagen (1941:967, 28 § ändrad senast 1975:555), eller också för avveckling av tidigare anbefalld beredskap. Bestämmelsen i 28 § 1 mom. innebär, att regeringen får inkalla till tjänstgöring samtliga värnpliktiga eller värnpliktiga till behövligt antal, då rikets försvar eller dess säkerhet eljest kräver det. Enligt 27 § 2 mom. samma lag (momentet ändrat senast 1975:555) kan värnpliktig, om regeringen med hänsyn till krigsberedskapen finner det nödvändigt, åläggas att fullgöra en eller flera beredskapsövningar. Inkallelse enligt de nu återgivna bestämmelserna i värnpliktslagen har sålunda inte som nödvändig förutsättning att riket är i krig eller krigsfara. Så snart inkallelse skett med stöd av någon av de nu nämnda bestämmelserna kan dock rekvisitionslagen eller beredskapsförfogandelagen tillämpas. Eftersom de fall som avses i dessa bestämmelser i värnpliktslagen inte helt faller in under de förutsättningar som angetts i grundlagberedningens förslag, har det enligt vad chefen för justitiedepartementet anfört i prop. 1973:90 (s. 457) bedömts nödvändigt att utvidga förutsättningarna för utnyttjande av bemyndigandet så att de ger

stöd för tillämpning av rekvisitionslagen och beredskapsförfogandelagen även i nu avsedda situationer. Med beaktande härav har 13 kap. 6 § första stycket andra punkten RF utformats.

7.5 Utomordentliga händelser

I 1 § tredje stycket 1954 års förfogandelag ges bestämmelser för fall, när det uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenhet, som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen. Har sådana förhållanden uppkommit till följd av krig, vari riket befunnit sig, eller krig mellan främmande makter eller annan utom riket inträffad utomordentlig händelse får regeringen förordna, att de grundläggande bestämmelserna i lagen helt eller delvis skall äga tillämpning under viss tid, högst ett år varje gång. Sådant förordnande får dock ges endast med riksdagens samtycke.

7.6 Begränsning i den nya regeringsformen

Genom bestämmelserna i 13 kap. 6 § RF har tillämpningsområdet för bemyndigandelagstiftningen gjorts snävare än området för 1954 års förfogandelag genom att det – utöver krig och krigsfara – endast omfattar sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda antingen av krig eller av krigsfara vari Sverige har befunnit sig. Det räcker således inte att knapphetsläget orsakats av annan utomordentlig händelse som inträffat utom riket och än mindre av sådan händelse som ägt rum inom riket. I den mån kriser uppkommer i fredstid, t. ex. genom avspärrning eller en naturkatastrof, och de inte kan bemästras genom lagstiftning i vanlig ordning, ger 8 kap. RF möjlighet till bemyndigandelagstiftning för vissa rent fredliga behov. Utredningen får i här berörda avseenden hänvisa till den redogörelse som lämnats i det föregående (se kap. 4)

7.7 Enhetligt angivande av tillämpningsförutsättningarna

Den begränsning av tillämpningsområdet för bemyndigandelagstiftningen som gjorts genom RF underlättar möjligheterna att enhetligt ange tillämpningsförutsättningarna i förslag till ny förfogandelag.

Vad först angår begreppet krig får utredningen hänvisa till de uttalanden som gjorts av chefen för justitiedepartementet i prop. 1973:90 (s. 446) och som återgivits i det föregående (4.6.). Departementschefen har särskilt framhållit att krig i regeringsformens mening alltid skall anses föreligga vid ockupation. Till krigsbegreppet ansluter sig nära begreppet krigsfara, som får tolkas med ledning av nyss angivna uttalanden.

Förutsättningarna för tillämpning av en bemyndigandelagstiftning enligt 13 kap. 6 § RF har emellertid utvidgats till att omfatta även annat fall,

nämligen när det erfordras med hänsyn till försvarsberedskapen. Härmed torde närmast åsyftas det i motiven till lagrummet (prop. 1973:90 s. 457) särskilt angivna fallet, att regeringen med hänsyn till krigsberedskapen finner det nödvändigt att med stöd av 27 § 2 mom. värnpliktslagen ålägga vissa värnpliktiga att fullgöra en eller flera beredskapsövningar. Sådan inkallelse förutsätter inte med nödvändighet, att riket är i krig eller krigsfara. Behov av förfoganderätt kan emellertid uppkomma även vid inkallelse till beredskapsövning. Det är främst detta behov som tillgodoses genom formuleringen i 13 kap. 6 § första stycket andra punkten RF. Det kan emellertid förutses, att lägen som är likartade med de här avsedda kan uppstå utan att någon direkt koppling till den personella försvarsberedskapen föreligger. Utredningen syftar på lägen, då försvarsberedskapen kräver ianspråktagande exempelvis av mark för brådskande befästningsarbeten eller av byggnader för tillgodoseende av lokalbehov som kan väntas uppkomma vid förestående omgrupperingar. Det föreligger knappast anledning att från den synpunkt som nu är i fråga göra skillnad mellan fall av det ena eller det andra slaget. I båda fallen förutsätts en prövning av regeringen beträffande lägets allvar och försvarsberedskapens krav samt ett på utgången av en sådan prövning grundat regeringsbeslut om tillämpning av förfogande åtminstone i viss omfattning. De förutsättningar som nu har berörts torde härmed vara tillräckligt klarlagda och något behov av ytterligare begränsningar i dessa hänseenden enligt andra stycket i sistnämnda paragraf föreligger knappast.

I 13 kap. 6 § RF berörs som redan nämnts också det läget, när det utan att landet är i krig råder sådana utomordentliga förhållanden som är föranledda av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig. Denna formulering ger en vidsträckt ram för utnyttjandet av ett bemyndigande. Enligt utredningens mening måste en för ett sådant läge avsedd bestämmelse i förslaget till förfogandelag närmare preciseras med beaktande av andra stycket i nyssnämnda grundlagsparagraf. Bestämmelsen bör därför begränsas till knapphetslägen av det slag som beskrivits i 1 § tredje stycket 1954 års förfogandelag. Detta lagrum avser enligt sin ordalydelse knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenhet som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen. I vissa sammanhang har en annan terminologi använts för egendom av liknande art. Så t. ex. begagnas i 1 § första stycket lagen (1961:655) om undanförsel och förstöring uttrycket "egendom av betydelse för försvaret eller folkförsörjningen eller eljest för det allmänna". Det är emellertid att märka, att förfogandelagstiftningen inte täcker hela undanförselområdet (se prop. 1961:202 s. 20). Bl. a. faller arkivalier, böcker, konstverk och kulturhistoriska föremål utanför förfogandelagstiftningen men under lagen om undanförsel och förstöring.

Vid avfattningen av en bestämmelse som avser utomordentliga förhållanden av nu ifrågavarande art bör dock en förenkling kunna ske. Enligt prop. 1972:75 (s. 108 och 123) inbegriper totalförsvaret bl. a. försörjning med förnödenheter och tjänster, dvs. det ekonomiska försvaret, som skall bidra till att trygga vår försörjning, om vårt land blir hänvisat till egna resurser på grund av konflikter i vår omvärld. Som exempel på vad som hör till det ekonomiska försvaret nämns i detta sammanhang livsmedelsförsörjningen, industriproduktionen, energiförsörjningen och transporterna. I an-

slutning till den givna målsättningen torde de förutsättningar, under vilka bemyndigandet får utnyttjas, kunna närmare anges så, att det genom utomordentliga förhållanden uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet inom riket på förnödenheter av vikt för totalförsvaret. Att förfogande får ske endast om totalförsvarets ofrånkomliga behov inte utan olägenhet kan tillgodoses på annat sätt framgår av 4 § förslaget till förfogandelag. Detta innebär givetvis en ytterligare skärpning av de uppställda kraven, låt vara att den inte hänför sig till förutsättningarna för att bemyndigandet skall få utnyttjas. I 1–3 §§ utredningens förslag till förfogandelag ges bestämmelser om förutsättningarna för lagens tillämpning helt eller delvis och om tidpunkt från vilken lagen skall tillämpas respektive icke vidare skall tillämpas. I 4–7 §§ ges grundläggande bestämmelser om innebörden av förfogande samt om dispositionsförbud i avvaktan på beslut om förfogande. Lagen har därför utformats som fullmaktslag med avseende på bestämmelserna i 4–7 §§, medan däremot lagens övriga bestämmelser skall tillämpas permanent. Dessa övriga bestämmelser är dels sådana som utgör en närmare utveckling av förfogandebegreppet och dess rättsverkningar och som utgör en utgångspunkt för nödvändiga förberedelser i fred men som får sin fulla betydelse först när lagens huvudgrunder sätts i tillämpning, dels sådana som måste kunna tillämpas även i fredstid, nämligen regler om värderingsnämnder och ersättningsförfarandet i övrigt, uppgiftsskyldighet m. m. Till den senare gruppen hör även bl. a. ansvarsbestämmelser, som kan bli gällande även efter tidpunkt, då lagen i övrigt upphört att tillämpas. Utredningen hänvisar i sistnämnda hänseende till 5 § andra stycket lagen om införande av brottsbalken samt till rättsfallet N.J.A. 1973:109. En liknande lagstiftningsteknik som den utredningen använt har tidigare tillämpats i exempelvis lagen (1973:861) om lokal kristidsförvaltning.

7.8 Underställning

Utredningen har under 2.3. lämnat en redogörelse för fullmaktskonstruktionen i gällande beredskapslagar. Såsom utredningen där framhållit krävs det i vissa fall, att fråga om tillämpning av sådan lag underställs riksdagens prövning. Underställning skall emellertid ske efter växlande regler i olika fall. Enligt 1954 års förfogandelag skall sålunda ett tillämpningsförordnande vid krigsfara underställas riksdagen inom en månad, medan det vid andra utomordentliga förhållanden får ges endast med riksdagens på förhand lämnade samtycke. Ett annat exempel på samma konstruktion är allmänna tjänstepliktslagen (1959:83, ändrad senast 1971:884). Däremot räcker det enligt allmänna prisregleringslagen (1956:236, ändrad senast 1973:301) såväl vid krigsfara som vid utomordentliga förhållanden, att underställning sker i efterhand. Allmänna ransoneringslagen (1954:280, ändrad senast 1971:611) har visserligen som huvudregel, att förordnande om tillämpning vid utomordentliga förhållanden får ges endast med riksdagens samtycke. I fråga om 2 §, som rör reglering av handel m. m., görs emellertid det undantaget, att regeringen även utan riksdagens samtycke får meddela sådant förordnande under förutsättning att riksdagens beslut inte kan avvaktas utan synnerlig olägenhet. I sistnämnda fall skall förordnandet dock underställas riks-

dagen i efterhand. Även andra varianter i fråga om fullmaktskonstruktionen finns.

Speciella regler gäller för tillämpningen av rekvisitionslagen, enligt vilken förutsätts dels riksdagskallelse, om session inte redan pågår, dels förordnande av regeringen att försvarsmakten eller del därav ställs på krigsfot. För tillämpning av beredskapsförfogandelagen är det tillräckligt att försvarsmakten eller del därav tas i anspråk för beredskapsändamål som anges i 28 § 1 mom. värnpliktslagen eller för avveckling av tidigare anbefalld beredskap. Å andra sidan är rätten att förfoga över egendom enligt sistnämnda lag mera begränsad än enligt rekvisitionslagen.

Utredningen utgår från att frågor om tillämpning av den föreslagna förfogandelagen vid krigsfara eller sådana utomordentliga förhållanden som angetts i dess 2 § regelmässigt kräver snabb behandling. Prövning av riksdagen kan därför ofta inte avvaktas. Med hänsyn till den restriktiva inställning som kommit till uttryck i 2 § första stycket och 4 § har utredningen ansett sig kunna föreslå som en allmän regel för de i 2 § avsedda fallen, att förordnande enligt denna paragraf skall underställas riksdagens prövning inom en månad. Sker inte underställning, är förordnandet förfallet.

7.9 Återstående frågor

Utredningen, som i förevarande kapitel behandlat huvuddragen av den föreslagna förfogandelagstiftningen, återkommer i kap. 11 till frågan om fördelningen av hithörande bestämmelser på olika författningar och redogör i sådant sammanhang översiktligt för de delar av den föreslagna förfogandelagen som inte närmare berörts i det föregående. I kap. 11 behandlas även de följdändringar i vissa lagar och andra författningar som blir nödvändiga liksom vissa nytillkommande författningar.

8 Ersättningsregler

8.1 Direktiven

Bland de särskilda frågor, som utredningen enligt direktiven bör pröva, ingår också värderings- och ersättningsförfarandet.

8.2 Rekvisitionslagstiftningens bestämmelser om värderingsförfarandet

I gällande rekvisitionslagstiftning (8–22 §§ rekvisitionslagen) ges grundläggande bestämmelser om de värderingsnämnder – riksvärderingsnämnden och olika slag av lokala värderingsnämnder – som utgör den organisatoriska stommen i det nu tillämpade värderingsförfarandet. Ersättning, som skall utgå efter taxa, fastställs till beloppet av den myndighet som för kronans räkning mottagit det rekvirerade eller har uppsikt över rekvisitionens fullgörande (17 § första stycket). Över beslut av myndighet som nu nämnts får enskild sakägare anföra besvär hos den allmänna lokala värderingsnämnden (17 § andra stycket). Ersättning som inte skall utgå efter taxa bestäms av lokal värderingsnämnd (18 §). Över lokal värderingsnämnds beslut i ärende angående ersättning får besvär anföras hos riksvärderingsnämnden (20 §). Vissa ärenden enligt rekvisitionslagen kan sålunda passera tre instanser.

Bestämmelserna i lagen kompletteras med reglerna i rekvisitionsförordningen, som innehåller vissa allmänna bestämmelser (1–10 §§) samt närmare föreskrifter om värderingsnämnder (11–20 §§), om upprättande av taxor m. m. (21 och 22 §§), om handläggningen av rekvisitionsärenden vid hästvärderingsnämnd (23–37 §§), bilvärderingsnämnd (38–52 §§), fartygsvärderingsnämnd (53–59 §§), allmän lokal värderingsnämnd (60–64 a §§) och riksvärderingsnämnden (65 och 66 §§) m. m.

8.3 Motsvarande bestämmelser beträffande förfogande

Motsvarande bestämmelser beträffande förfogande finns i allmänna förfogandelagen (18–25 §§) och allmänna förfogandekungörelsen (9–15 §§), som hänvisar och anknyter till reglerna i rekvisitionslagstiftningen. En del skiljaktigheter föreligger dock. Enligt allmänna förfogandelagen finns – i motsats till vad som gäller för vissa fall enligt rekvisitionslagen – endast två instanser för prövning av ersättningsärenden, nämligen i första instans lokal värderingsnämnd eller myndighet som regeringen bestämmer samt i andra instans

riksvärderingsnämnden. När det är fråga om ersättning efter taxa har nämligen den ordning, som enligt rekvisitionslagen gäller för motsvarande fall, ansetts inte kunna användas vid ianspråktaganden enligt allmänna förfogandelagen. Anledningen härtill har varit, att rekvisition alltid verkställs av underordnade myndigheter, under det att beslut om förfoganden – med bortseende från viss delegationsrätt – är förbehållen regeringen. Enligt rekvisitionslagen bestäms ersättning för taxesatt nyttighet av den rekvirerande myndigheten, vars beslut sedan kan prövas av allmän lokal värderingsnämnd och riksvärderingsnämnden. Samma ordning har inte ansetts kunna tillämpas, om regeringen förfogat över en taxesatt förnödenhet. Ersättningen borde alltså bestämmas av myndighet, som regeringen bemyndigat därtill (se SOU 1952:24 s. 143).

8.4 Förenklad instansordning m. m.

Då nu utredningen föreslår att rekvisitions- och förfogandelagarna förs samman till en enda lag, kan det enligt utredningens mening sättas i fråga om det inte kan vara möjligt och lämpligt att inom denna ram tillskapa en enhetlig, förenklad instansordning. Denna skulle innebära, att talan mot beslut i ersättningsfrågor av myndighet eller lokal värderingsnämnd skall föras hos riksvärderingsnämnden. Även i fall av den art som avses i den nuvarande rekvisitionslagen skulle således beslut av myndighet i första instans inte behöva prövas i ytterligare två instanser utan endast i riksvärderingsnämnden. En bestämmelse av sådan innebörd har tagits in i 37 § utredningens förslag till förfogandelag. Praktiska skäl gör emellertid utredningen något tveksam inför en sådan lösning. Utredningen räknar nämligen med att risk kan uppkomma, att en så kvalificerad instans som riksvärderingsnämnden i ett kritiskt läge blir överhopad med ett stort antal besvärsmål, som vart och ett för sig är av mindre krävande natur. Utredningen finner emellertid önskvärt att möjligheterna att göra en dylik förenkling kommer under diskussion. Skulle de med förenklingen förenade svårigheterna visa sig alltför stora, kan en "säkerhetsventil" anordnas genom ett tillägg till den föreslagna 37 § av innebörd, att talan mot beslut som där avses föres hos riksvärderingsnämnden i den mån regeringen inte bestämmer annorlunda. Ett annat alternativ är givetvis att behålla nuvarande ordning.

Det har även ifrågasatts, om inte systemet med värderingsnämnder borde kunna förenklas mera radikalt. Utredningen vill i detta sammanhang erinra om att den äldre beredskapsförfogandelagen (1939:297) gav militär myndighet större befogenhet, då det gällde att bestämma ersättning enligt beredskapsförfogandelagen än vid rekvisition. Vid rekvisition ålåg det den militära myndigheten att så snart det var fråga om förnödenhet m. m., som inte hade ett pris enligt taxa, underställa ersättningsfrågan lokal värderingsnämnd. Enligt beredskapsförfogandelagen fick emellertid den militära myndigheten bestämma ersättning även för icke taxesatt förnödenhet m. m. under förutsättning att den fann fordrat belopp vara skäligt. Om det var fråga om ersättningsbelopp över 20 000 kronor, skulle dock ersättningsfrågan liksom vid rekvisition alltid prövas av riksvärderingsnämnden.

Vid den revision av rekvisitionslagstiftningen, som gjordes i början av 1940-talet, utgick nyssnämnda bestämmelse i beredskapsförfogandelagen om befogenhet för den militära myndigheten att besluta om ersättning. De utredningsmän som tillkallats för revisionens verkställande anförde i sitt betänkande (SOU 1941:37 s. 63), att stadgandet ansetts kunna utgå, eftersom enligt utredningens bedömning därmed inte utsades annat än vad som efter inträdd mobilisering utan särskild bestämmelse gällde beträffande anskaffning annorledes än med stöd av rekvisitionslagen.

Revisionen fullföljdes genom prop. 1942:201, i vilken chefen för försvarsdepartementet i denna del framhöll (s. 68), att den befogenhet, som på sätt nyss angivits tillerkänts den militära befälhavaren, syntes innebära att denne, ehuru anfordran skett, skulle äga träffa uppgörelse under hand om ersättningen. En dylik befogenhet ansågs enligt propositionen inte böra tillkomma befälhavaren. Emellertid hade statens krisrevision av anförda skäl hemställt om en uttrycklig bestämmelse av innebörd, att sedan ett rekvisitionsförfarande en gång inletts detta sedermera inte fick avbrytas genom frivillig uppgörelse (s. 48). Departementschefen instämde i huvudsak i vad krisrevisionen anfört (s. 49). Med anledning härav tillkom stadgandet i 6 § femte stycket rekvisitionslagen, enligt vilket militär myndighet, sedan rekvisition skett, inte får träffa uppgörelse under hand om ersättning för det rekvirerade. Samtidigt fick 4 § beredskapsförfogandelagen bl. a. formen av en hänvisning till rekvisitionslagens bestämmelser om ersättning.

8.5 Det tvångsmässiga ianspråktagandets subsidiära karaktär

I 1 § första stycket rekvisitionslagen fastslås, att rekvisition får ske för fyllande av sådana försvarsmaktens oundgängliga behov som inte med tillräcklig skyndsamhet kan tillgodoses på annat sätt, exempelvis genom köp eller hyresavtal. Detta innebär, att frivilligt avtal i princip skall gå före rekvisition. Det tvångsmässiga ianspråktagandets subsidiära karaktär framgår även av beredskapsförfogandelagen, även om delvis andra formuleringar används där. Denna karaktär framträder särskilt tydligt vid ianspråktagande enligt rekvisitions- och beredskapsförfogandelagarna. Dels är det där åtminstone i första hand fråga om försvarsmaktens mera tillfälliga och lokala behov, dels verkställs tvångsingripanden enligt dessa lagar av underordnade myndigheter. Vid tillämpning av gällande allmänna förfogandelag, då beslut om tvångsmässiga ianspråktaganden vanligen har en mera allmän inriktning och därjämte är förbehållna regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer, träder den subsidiära karaktären inte på samma sätt i dagen.

Vid ett sammanförande av rekvisitions- och förfogandelagstiftningen till en gemensam förfogandelag, såsom utredningen föreslår, har utredningen sökt ange den allmänna förutsättningen för ett beslut om förfogande i den nya sammanfattande betydelsen så att principen om tvångsingripandets subsidiära karaktär framgår. Utredningen förordar därför, att 4 § förfogandelagen får innebörden att förfogande får ske endast om totalförsvarets ofrånkomliga behov inte utan olägenhet kan tillgodoses på annat sätt.

8.6 Ersättningsgrunderna

I fråga om ersättningsgrunderna föreslår utredningen inte några mera väsentliga ändringar i gällande regler. Utredningen vill emellertid i detta sammanhang belysa frågan genom att kortfattat redogöra för de huvudsynpunkter, som lagts på denna i förarbetena till den nu gällande förfogandelagstiftningen.

I prop. 1954:20 (s. 101) anförde dåvarande chefen för handelsdepartementet, statsrådet Ericsson, bl. a. följande.

Av allmänna rättsgrundsatser följer att den som tvingas avstå eller upplåta förnödenhet till kronan eller utföra tjänst för kronans räkning skall ha ersättning för detta. Stadgande härom har också funnits i de allmänna förfogandelagar, som utfärdats alltsedan tiden för första världskriget[1]. De regler som tillämpats i fråga om grunderna för ersättningens bestämmande har emellertid varit skiftande. Ursprungligen stadgades att förnödenhet, som avstods till kronan, skulle ersättas till fulla värdet. Under förarbetena till 1939 års allmänna förfogandelag framhölls emellertid att ett dylikt stadgande kunde leda till att ersättningarna fastställdes utan hänsynstagande till objektivt bestämda beräkningsgrunder. Tillämpning av stadgandet kunde också - - - - - - - - - - hindra det allmänna att föra en målmedveten prispolitik under krisförhållanden. Efterhand trädde den uppfattningen i förgrunden att – eftersom en allmän förfogandelag hade till huvudsaklig uppgift att under kristider tillgodose hela befolkningens och försvarets behov av viktiga förnödenheter – enligt lagen utgående ersättningar i princip borde bestämmas efter grunder, som var förenliga med den rådande allmänna prispolitiken. Det låg därvid närmast till hands att söka samordna prissättningen på förnödenheter, som avstås till kronan jämlikt förfogandelagen, med den prissättning som sker med stöd av gällande författningar på prisregleringens område. Alltsedan andra världskrigets utbrott har denna princip mer eller mindre klart påverkat utformningen av förfogandelagens ersättningsbestämmelser.

- -

Ersättningen för avstådd förnödenhet eller utförd tjänst skall i princip utgå med belopp, som prövas skäligt med hänsyn till nödvändiga kostnader vid produktion eller återförsäljning, normal handelsvinst eller andra på prissättningen regelmässigt inverkande förhållanden. Det i prishänseende nära sambandet mellan de båda lagarna framträder ännu tydligare genom de i förfogandelagen upptagna bestämmelserna om taxepris och tillämpningen härav. Lagen förutsätter nämligen att riksvärderingsnämnden på förhand skall upprätta taxor, vari vissa priser å förnödenheter och tjänster skall upptagas. I anslutning härtill föreskrivs att ett enligt prisregleringslagen fastställt pris - - - - - - - - - - alltid skall betraktas som taxepris. Eftersom en enligt förfogandelagen utgående ersättning endast undantagsvis får överstiga gällande taxepris, blir följden att prisregleringslagens priser i väsentlig mån blir normerande för prissättningen enligt förfogandelagen.

- -

Staten måste under kristider ha ett avgörande inflytande på prispolitiken inom alla viktigare områden och därmed även på prissättningen enligt allmänna förfogandelagen. Det är därför naturligt att denna prissättning samordnas med den allmänna prissättningen med stöd av prisregleringslagstiftningen. I princip bör gälla att ersättningen enligt förfogandelagen skall motsvara vad som kan erhållas vid frivillig försäljning inom ramen för sistnämnda prissättning. En tillämpning av denna grundsats innebär, att den ersättningsberättigade får samma ekonomiska utbyte som han eljest skulle erhållit. Det kan emellertid icke bortses från att prissättningen enligt prisregleringslagen kan bestämmas av intressen, som – i och för sig fullt berättigade – icke bör få inverka på de enligt förfogandelagen utgående ersättningarna.

- -

[1] Jfr 8 kap. 1 § fjärde stycket RF och KU 1973:26 s. 52.

Den grundläggande bestämmelsen om ersättning vid förfogande föreslås få den avfattningen, att ersättning för avstådd förnödenhet och utförd tjänst skall utgå med belopp, som prövas skäligt med hänsyn till nödvändiga kostnader vid produktion eller återanskaffning av sådan förnödenhet eller vid utförande av sådan tjänst. Med nödvändiga kostnader förstås kostnaderna hos företag som nått en rimlig grad av rationalisering. I kostnaderna vid produktion av förnödenhet ingår utgifter för råvaror, ersättning åt företagaren och anställda för deras arbetsinsats, avskrivning på byggnader och inventarier enligt återanskaffningsprincipen, allmänna förvaltningskostnader och andra omkostnader samt skälig ränta på nedlagt kapital, värderat efter nämnda princip. - - - - - - - - - - - I "nödvändiga kostnader" ingår väl ersättning för företagarens egen arbetsinsats samt förräntning av det utav företagaren investerade kapitalet men icke vad i dagligt tal benämns företagarvinst eller handelsvinst. Denna post bör nämligen - - - - - - - - - - helt föras under förräntningsposten, som inbegriper ersättning bl. a. för den risk företagaren står. - - - - - - - - - - - Härjämte bör betonas att utgående ersättningar omfattar endast nödvändiga kostnader och alltså ej inbegriper gottgörelse för indirekta skador eller förluster. Skulle t. ex. en förfogandeåtgärd medföra att en fabriksägare måste inskränka driften, kan han icke i denna ordning erhålla vederlag för den förlust som därigenom kan tillfogas honom.

- -

De nödvändiga kostnaderna bör beräknas med ledning av återanskaffningsprincipen. En varas återanskaffningsvärde motsvarar – under hänsynstagande till slitage och dylikt – nuanskaffningsvärdet eller vad det skulle kosta den, mot vilken förfogandeåtgärden är riktad, att anskaffa samma slags vara inom rimlig tid. - - - - - - - - - - Principen måste, i de fall då förnödenheten icke kan återanskaffas, tillämpas med en viss försiktighet. Skulle det sålunda med hänsyn till den allmänna prisutvecklingen framstå som obilligt att använda återanskaffningsvärdet vid den tidpunkt, när förnödenheten senast återanskaffats, bör ersättningen jämkas efter vad prövas skäligt.

I anslutning till förslaget i 1954 års proposition att behålla den dittillsvarande ordningen med i förväg upprättade taxor framhöll departementschefen att fastställda taxor givetvis skall omprövas, när de pris som upptagits i taxorna inte längre motsvarar skälig ersättning enligt de nyss angivna grunderna. Därjämte har i detta sammanhang hänvisats till jämkningsregeln att ersättning under vissa omständigheter skall bestämmas till högre belopp än taxepriset. Detta blir aktuellt i fall, då tillämpningen av taxepriset på grund av särskilda omständigheter skulle innefatta obillighet. Förslag framlades emellertid om att utbygga jämkningsregeln i fråga om förfoganden som innebär produktions-, lagrings- eller forslingsålägganden. Det måste nämligen enligt departementschefens mening anses strida mot vedertagna rättsgrundsatser att tvinga någon att frambringa förnödenheter eller utföra tjänster utan att ersätta honom för de kostnader han åsamkas i samband därmed.

Den föreslagna särbestämmelsen fick formen av ett tillägg till jämkningsregeln av innehåll, att vid produktionsålägganden och därmed likställda förfoganden tillämpning av taxepris alltid skall anses innefatta obillighet, om den som drabbats av åläggandet inte får ersättning för sina nödvändiga kostnader. Den nya bestämmelsen skulle emellertid inte bli tillämplig i det fall att tillverkningen av en vara är avslutad då beslut om dess avstående meddelas, eftersom tillverkningen här skett utan att produktionsåläggande förelegat.

Beträffande sådant förfogande som innebär att kronan tar egendom i anspråk med nyttjanderätt borde upplåtaren, enligt vad departementschefen anförde, ha skälig ersättning för förlorad avkastning eller nytta samt för skada eller avsevärd försämring, som den upplåtna egendomen lidit. Ersättning skulle emellertid inte heller i här avsedda fall inbegripa gottgörelse för annat än den enskildes nödvändiga kostnader – dvs. förlorad avkastning eller nytta samt i förekommande fall skada å själva förnödenheten – och alltså inte vederlag för indirekta skador eller förluster. Om av kronan nyttjad egendom vid återställandet är skadad, borde ägaren ha skälig ersättning inte endast för reparationskostnaderna utan också för förlorad avkastning eller nytta under reparationstiden. Skulle den enskilde bli hindrad att förfoga över sin egendom exempelvis till följd av avspärrning för militära ändamål utan att egendomen tas i anspråk, hade han inte rätt till ersättning i denna ordning.

I det av riksdagen godkända utskottsutlåtandet i ämnet (2 LU 1954:19, rskr 1954:186) anfördes bl. a. att under kristider försörjnings- och prispolitiken måste drivas efter enhetliga linjer. Det var därför enligt utskottet naturligt att prissättningen enligt förfogandelagen samordnades med prissättningen med stöd av prisregleringslagstiftning. Huvudregeln måste följaktligen bli att den som enligt förfogandelagen tvingats avstå förnödenhet till kronan eller att utföra tjänst för kronans räkning bör ha ersättning som motsvarar vad han kunnat betinga sig om han frivilligt avyttrat förnödenheten eller utfört tjänsten. Med denna utgångspunkt syntes med fog kunna påstås att full ersättning kommer att utgå vid förfoganden. Ges däremot begreppet "full ersättning" den innebörden, att den enskilde sakägaren inte får komma i sämre ekonomiskt läge än om förfogandeåtgärden inte vidtagits, ställer sig saken annorlunda. I så fall blir han nämligen berättigad till gottgörelse för indirekta skador och förluster av olika slag. Vidare skulle han kunna tillgodogöra sig spekulationsvinster. En dylik ersättningsregel skulle uppenbarligen få orimliga följder, och utskottet avvisade bestämt tanken på att ändra då gällande principer i denna riktning. Utskottet fann de stadganden, som enligt propositionen skulle tillämpas vid bestämmandet av ersättningarnas storlek, väl avvägda. Den grundläggande bestämmelsen, enligt vilken ersättning skulle utgå inom vissa ganska snävt dragna allmängiltiga gränser och utan hänsyn till sakägarens egna kostnader, kunde väl förefalla betänklig ur sakägarens synvinkel, men den anknöt till de för priskontrollen fastställda riktlinjerna och var därför önskvärd ur allmän synpunkt. Förslaget hade också den fördelen att systemet med taxepriser kom att få ännu större utrymme än enligt 1939 års förfogandelag.

Att utskottet ansett sig kunna biträda propositionen sammanhängde med att riksvärderingsnämnden inte blev strängt bunden av taxepriserna utan fick en tämligen vidsträckt jämkningsrätt. Utskottet förutsatte att riksvärderingsnämnden liksom hittills skulle handha sin uppgift på sådant sätt att de enskilda sakägarnas intressen vederbörligen tillgodosågs.

Användningen av den förut nämnda jämkningsregeln, som enligt förslag i propositionen vid obillighet kunde tillämpas enligt skönsmässig bedömning, gjordes enligt utskottets förslag under motsvarande omständigheter obligatorisk.

I utredningens förslag har bestämmelser om ersättningsgrunderna – som

enligt vad förut nämnts i huvudsak överensstämmer med nuvarande regler – samlats i 28–35 §§ förfogandelagen under en gemensam rubrik. Bestämmelserna avser dels fall då ersättning skall utgå enligt fastställd taxa eller motsvarande prissättning, dels fall då visst pris inte fastställts på förhand. Särskilda ersättningsregler ges beroende på om egendom tas i anspråk med äganderätt eller nyttjanderätt. Vidare regleras ersättning för tjänst, handräckning, transport eller omhändertagande av egendom samt ersättning i samband med erforderliga åtgärder beträffande egendomen och ersättning vid skada eller olägenhet, som föranletts av dispositionsförbud utan efterföljande beslut om förfogande.

I det föregående har redogörelse lämnats för den särbestämmelse som 1954 fogades till jämkningsregeln och som avsåg produktionsålägganden och därmed likställda förfoganden. Enligt utredningens mening ligger det i sakens natur att det alltid måste anses innefatta obillighet, om den som drabbats av ett sådant åläggande inte får ersättning för sina nödvändiga kostnader. Någon uttrycklig föreskrift härom är därför inte nödvändig.

I samband med den kristidshushållning, som under de båda världskrigen genomfördes av statsmakterna, tillfogades enskilda medborgare indirekta förluster och skador av det mest skiftande slag utan att ersättnings- eller skadeståndsskyldighet uppkom för staten. Principen var sålunda att de enskilda själva fick bära dessa ekonomiska bördor. I prop. 1954:20 (s. 108) har under ett särskilt avsnitt behandlats frågan huruvida man genom en särskild bestämmelse borde skapa en allmän rätt till ersättning för enskilda som till följd av ingrepp enligt krislagstiftningen lider skada eller förlust. Departementschefen fann emellertid (s. 115) uteslutet att införa en sådan allmän ersättningsrätt, vilket skulle få oöverskådliga följder för staten. Departementschefen kunde inte heller förorda ett stadgande, vilket skulle möjliggöra ersättning av statsmedel åt enskild medborgare, som drabbats särskilt hårt av en krisåtgärd. Visserligen kunde fall tänkas uppkomma, då särskild ersättning vore rimlig, men några allmänna riktlinjer kunde svårligen dras upp för att bedöma ersättningsfrågor av detta slag utan dessa måste avgöras efter skälighetsprövning i varje särskilt fall. Det kunde också förutses, att ersättning komme att kunna beviljas endast i mycket liten omfattning. Det syntes därför inte vara lämpligt att i lagstiftningen ta in ett allmänt stadgande om ersättningsrätt. I de fåtaliga fall där en ersättning av denna natur framstod som rimlig, borde frågan prövas av Kungl. Maj:t och riksdagen. Mot denna uppfattning gjordes ingen erinran vid riksdagsbehandlingen. Någon regel om en allmän ersättningsrätt av den art som nu behandlats ingår inte heller i utredningens förslag till bestämmelser.

8.7 Avgörande tidpunkter vid bestämmande av ersättning

Ett särskilt spörsmål, som i detta sammanhang kräver närmare belysning, är frågan vilken eller vilka tidpunkter som bör vara avgörande vid bestämmande av ersättning.

Enligt 20 § 1954 års förfogandelag skall ersättning bestämmas med hänsyn

till föreliggande omständigheter och gällande taxor vid följande tidpunkter.

Om förnödenheten avstått på grund av föreskrift enligt 3 § första stycket nämnda lag, dvs. när regeringen eller myndighet som regeringen bestämt föreskrivit att ägare eller innehavare av viss förnödenhet skall avstå förnödenheten till kronan, är den avgörande tidpunkten när föreskriften meddelades. Det är naturligt, att denna tidpunkt valts, eftersom det här gäller en förnödenhet som redan föreligger i så berett skick som behövs för att den skall kunna användas för det avsedda ändamålet.

Om detta inte är fallet utan det, såsom anges i 3 § andra stycket 1954 års förfogandelag, erfordras en kompletterande bearbetning eller beredning, inträder enligt lagen en däremot svarande förskjutning av den aktuella tidpunkten. Avgörande blir då den tidpunkt då bearbetningen eller beredningen fullbordades.

Avser förfogandet förnödenhet som först efter föreskriftens meddelande frambringas eller tillverkas eller ock införs till riket eller inom riket införs till visst område (3 § tredje stycket) gäller – i nära anslutning till vad som bestämts för nästföregående fall – att den avgörande tidpunkten blir den då frambringandet, tillverkningen eller införandet skedde.

När beslut om förfogande även inbegriper ett åläggande om produktion måste man givetvis vid ersättningens bestämmande ta sikte på en senare tidpunkt än den då beslut fattades. Sålunda gäller beträffande ianspråktagande av förnödenhet, som kan utvinnas från fastighet eller gruva (5 §), att tidpunkten då frambringandet skedde blir avgörande. Har förnödenheten jämlikt åläggandet därjämte undergått beredning, förskjutes tidpunkten till tid då beredningen fullbordades. Har ägare eller innehavare av fabrik, starkströmsanläggning eller annan anläggning ålagts ombesörja att förnödenhet skall frambringas, tillverkas, beredas eller iståndsättas för kronans räkning (6 §), blir det avgörande när förnödenheten färdigställts.

I vissa fall uppkommer fråga inte endast om upplåtelse till kronan av viss egendom (exempelvis fastighet, gruva, industriell anläggning, transportmedel, större arbetsmaskiner) med tillhörande inredning eller utrustning (4 §) utan också om skyldighet för ägaren eller innehavaren att tåla eller vidtaga erforderlig ändring eller förflyttning av inredningen eller utrustningen. Ägare eller innehavare av transportmedel kan också bli ålagd att ombesörja forsling för kronans räkning (8 § eller 15 §). Det kan även bli fråga om lagring (7 §) eller uppläggning, förvaring och vård av viss förnödenhet (14 §). I nu nämnda fall blir den avgörande tidpunkten när tjänsten utförts.

Vad angår ersättning vid rekvisition föreskrivs i 16 § rekvisitionslagen, att sådan ersättning skall bestämmas med hänsyn till föreliggande omständigheter och gällande taxor vid tidpunkten för rekvisitions utgörande. I fråga om ersättning för tillhandahållande av egendom enligt beredskapsförfogandelagen stadgas i 4 § sistnämnda lag, att de beträffande rekvisition meddelade bestämmelserna skall äga motsvarande tillämpning.

Beträffande äldre lagstiftning i förevarande avseende kan här nämnas, att såväl i 1918 års förfogandelag som i 1938 års militära förfogandelag stadgades, att ersättning för förnödenhet, vars avstående föregåtts av beslag, skulle bestämmas efter det pris som gällde då förordnande om beslaget gavs. Det bör här framhållas, att termen beslag vid tillkomsten av gällande

förfogandelag utbyttes mot förfogandeförbud. Utredningen för sin del föreslår i det följande i stället det mer adekvata uttrycket dispositionsförbud. I prop. 1939:284 (s. 42) anfördes emellertid, dels att hänsyn borde tagas till alla vid ifrågakommande tider föreliggande omständigheter samt till därvid gällande taxor, dels att det med hänsyn såväl till en fortgående prisstegring som till principiella synpunkter var riktigast att välja den tidpunkt då föreskriften meddelats om förnödenhetens avstående. 1954 års allmänna förfogandelag motsvarar i denna del tidigare gällande regler, dock att bestämmelserna i lagen utökats till att reglera även annan tjänst än forsling. Såsom framhållits i SOU 1952:24 (s. 173) saknas emellertid alltjämt tidsbestämmelser för egendom som med nyttjanderätt upplåts till kronan. Så olikartade som dessa fall kan vara har det ansetts inte vara lämpligt att ange några allmänna riktlinjer härför. Enligt vad som anförts i betänkandet får bedömandet ske med hänsyn till vad sakens natur och övriga omständigheter kräver. Prop. 1954:20 innehåller inte några ytterligare synpunkter på denna fråga.

Tidsbestämmelsen i rekvisitionslagen överensstämmer så gott som fullständigt med motsvarande äldre bestämmelser.

Som framgår av den nu lämnade redogörelsen innehåller 1954 års förfogandelag relativt utförliga regler om de tidpunkter som i olika fall skall vara avgörande vid bestämmande av ersättning enligt lagen. Reglerna är emellertid inte fullständiga. För vissa fall lämnas det öppet åt beslutande organ att med hänsyn till sakens natur och övriga omständigheter bestämma vilken tidpunkt som i det särskilda fallet skall vara avgörande. Beträffande den aktuella tidpunkten vid rekvisition och ianspråktagande enligt beredskapsförfogandelagen, där det gäller tillgodoseende av mera tillfälliga behov, ter det sig naturligt med en enkel och enhetlig regel.

8.8 Förenkling av tidsreglerna

Utredningen anser att det är önskvärt att åstadkomma en avsevärd förenkling av de nu gällande relativt omständliga reglerna om den tidpunkt som skall vara avgörande vid bestämmandet av ersättning i anledning av förfogande. Med ett förenklat synsätt torde de nuvarande reglerna i själva verket innebära, att man beträffande förnödenheter tar sikte på den tidpunkt, då viss förnödenhet som skall avstås tas i anspråk här i riket eller inom visst område i riket i så berett skick som erfordras för dess användande till det avsedda ändamålet. För sådana fall då förnödenheten redan från början föreligger i färdigt skick innebär det knappast någon avvikelse från huvudregeln, om man anger den aktuella tidpunkten som den, då föreskrift om avstående av förnödenheten meddelas. Beträffande utförande av tjänst förefaller det naturligt att anknyta till den tidpunkt då tjänsten utförs.

Med hänsyn till det nu sagda kunde det ligga nära till hands att i lagen ge en allmän regel beträffande den avgörande tidpunkten. Enligt utredningens mening ligger emellertid här angivna principer i sakens natur. Utredningen anser därför, att det knappast kan vara nödvändigt att slå fast dem i en uttrycklig lagregel. I den mån det anses praktiskt lämpligt kan

givetvis dessa principer anges i tillämpningsföreskrifter eller anvisningar. 28–35 §§ i utredningens förslag till förfogandelag har utformats med denna utgångspunkt.

9 Förberedelser för krigsanskaffning

9.1 Författningsreglering i fredstid

Utredningen har redan i det föregående (2.1.) understrukit, att samhällets omställning från freds- till krigsförhållanden och en fortsatt verksamhet inom krigssamhället kräver en reglering genom lagar och författningar, som visserligen inte skall tillämpas förrän i ett krisläge men som utarbetats och antagits redan i fred. En sådan reglering på förhand ger en möjlighet till överblick som annars skulle saknas. Genomförandet av den omställning som skall ske inom en sådan ram kan emellertid inte improviseras. För att omställningen skall kunna verkställas snabbt och säkert och utan alltför stora friktioner måste den föregås av ett omfattande och ingående förberedelsearbete inom den givna ramen. Det är nödvändigt att detta utförs redan i fredstid, då förhållandena medger allsidiga överväganden och samråd med berörda parter. På grundval av detta arbete görs en planläggning och denna måste sedan fortlöpande hållas aktuell. Sistnämnda krav gäller särskilt sådan verksamhet som har direkt samband med krigsorganisering.

9.2 Behov och tillgångar

Vid planläggningsarbetet har man i första hand att utgå från å ena sidan försvarsmaktens och övriga totalförsvarsmyndigheters behov samt å andra sidan myndigheternas egna tillgångar. Den brist som då kan framräknas måste täckas. Härtill kommer emellertid på behovssidan dels civilbefolkningens behov, dels näringslivets behov av förbrukningsvaror, investeringsvaror och utgångsvaror för produktionen. Hänsyn måste också tas till de tillgångar som kan finnas hos civilbefolkningen samt näringslivets bruksförnödenheter, lager och produktionsresurser. På tillgångssidan får också inräknas de beredskapslager som finns samt den krigs- eller avspärrningsimport som kan bli möjlig. För att balansera behov och tillgångar måste sedan ransonerings- och regleringsåtgärder tillgripas. Man får på detta sätt en bild av det totala behovet och möjligheten att tillgodose detta, en försörjningsplan. För alla behovstäckningsfallen föreligger ytterst möjligheter för myndigheterna att falla tillbaka på förfogandelagstiftningen för att när så behövs få verksamheten inriktad så att totalförsvarets intressen tillgodoses. Förfogande är emellertid avsett att tillämpas i en tvångssituation.

Huvudregeln är att egendom och tjänster skall tillhandahållas på normalt sätt, dvs. genom köp eller förhyrning efter överenskommelse. Eftersom man måste räkna med knapphet på varor, är det betydelsefullt att en planmässigt förberedd fördelning av varorna kan ske så tidigt som möjligt, så att olika behovsbärare tillgodoses i rimlig omfattning.

9.3 Uttagning och planläggning

Myndigheternas behov av anskaffning för egen räkning utgör en del av det totala behovet. Detta myndigheternas behov kan tillgodoses på olika sätt, nämligen genom uttagning eller genom planläggning.

Genom uttagning sker ett förberedande urval av konkretiserad egendom, som redan är i bruk. Hit hör enligt gällande bestämmelser fartyg, motordrivna fordon, släpfordon till motorfordon och traktorer samt till motorredskap icke hänförliga motor- eller tryckluftsdrivna maskiner eller arbetsredskap ävensom hästar och hundar.

Planläggning avser andra förnödenheter än dem som är föremål för uttagning. Enligt ordalagen i 2 § kungörelsen (1952:825) om planläggning under fredstid för ianspråktagande av egendom vid krig eller krigsfara skall planläggning ske för utnyttjande eller för ianspråktagande under sådana förhållanden genom rekvisition, förfogande eller anskaffande på annat sätt av fastigheter och andra förnödenheter, vilka erfordras för krigsmaktens, civilförsvarets, den civila hälso- och sjukvårdens eller den ekonomiska försvarsberedskapens behov eller för annat behov eller ändamål som avses i allmänna förfogandelagen.

Det kan finnas anledning att överväga förskjutningar mellan de båda grupper av egendom som är föremål för uttagning respektive planläggning. Till detta återkommer utredningen i det följande.

9.4 Sammanhållande myndighet

Överstyrelsen för ekonomiskt försvar intar en central ställning som sammanhållande förvaltningsmyndighet för den ekonomiska försvarsberedskapen. Enligt gällande instruktion (1965:659, omtryckt 1971:234) har styrelsen till uppgift att samordna landets försvarsförberedelser på det ekonomiska området för att vid krig eller under utomordentliga, av krig eller krigsfara föranledda förhållanden det totala försvarets behov av förnödenheter skall kunna tillgodoses. Styrelsen skall vidare, i den mån det inte ankommer på annan myndighet, inom ramen för tillgängliga medel ombesörja att förberedelser i detta syfte vidtas. Styrelsen fullgör därjämte enligt gällande bestämmelser uppgifter i fråga om undanförsel och förstöring.

Det åligger styrelsen att skaffa sig kännedom om landets näringsliv och om dess tillgång på bränsle, kraft, råvaror och andra förnödenheter samt om andra förhållanden av betydelse för den ekonomiska försvarsberedskapen, att följa utvecklingen inom det totala försvarets olika grenar och främja samordningen mellan det ekonomiska försvaret och övriga grenar, samt

att inom det ekonomiska beredskapsområdet hålla sig underrättad om planeringsarbetets fortgång och tillhandahålla andra beredskapsplanerande myndigheter underlag för planeringen.

I den mån det inte ankommer på annan myndighet (t. ex. statens jordbruksnämnd), åligger det styrelsen vidare att utforma allmänna riktlinjer för statliga åtgärder på det ekonomiska området under krisförhållanden samt för viktigare försörjningsområden utarbeta de produktions- och konsumtionsplaner som kan ligga till grund för regleringen av försörjningen under sådana förhållanden, att upprätta planer för lagring av vara som det med hänsyn till det totala försvaret är angeläget att ha tillgång på inom landet vid krig eller avspärrning i varutillförseln samt att handha frågor om statens inköp och lagerhållning av sådan vara, att vidta åtgärder för att så långt möjligt säkerställa erforderlig produktion under krig eller avspärrning i varutillförseln av särskilt viktiga varor, beträffande vilka försörjningen icke bör tryggas genom lagerhållning, att upprätta organisationsplaner för de särskilda förvaltningsorgan som behövs under krisförhållanden samt att följa och främja sådan forskning som är av betydelse för landets ekonomiska försvarsberedskap.

Styrelsen får träffa uppgörelse med myndigheter och enskilda om köp, försäljning, lagring, förädling eller omsättning av varor, upplåtande eller förhyrande av lagringsutrymmen samt själv låta uppföra lagerlokaler och lagra varor. Verksamheten skall bedrivas enligt affärsmässiga grunder, så långt detta kan ske utan att beredskapens effektivitet eftersätts. Bestämmelserna om upphandling och arbeten för statens behov m. m. behöver därvid inte iakttas. Innan styrelsen vidtar åtgärd av större ekonomisk eller principiell betydelse, bör frågan underställas regeringen.

9.5 Medverkan av företag m. fl.

Överstyrelsen för ekonomiskt försvar har således vidsträckta uppgifter, där utgångspunkten är landets totala beredskapsbehov och där det primära är förberedelsearbetet beträffande näringslivet.

Även om huvudansvaret för detta förberedelsearbete vilar på överstyrelsen och andra myndigheter, måste medverkan lämnas av företag, organisationer och enskilda medborgare. Denna medverkan regleras i ett flertal lagar och andra författningar, som i korthet angetts i det föregående (2.2.6.). Grundläggande är lagen (1948:390) om skyldighet för näringsidkare m. fl. att biträda vid planläggningen av rikets ekonomiska försvarsberedskap. Enligt denna lag åligger det ägare eller innehavare av industriell anläggning och annan näringsidkare här i riket att på särskild anfordran av överstyrelsen eller annan myndighet som regeringen förordnar beträffande anläggningen eller rörelsen lämna de uppgifter om personal, lokalförhållanden, maskinpark och annan utrustning, produktion och produktionsförmåga, förbrukning av elektrisk kraft, bränsle, råvaror eller andra förnödenheter, lagerhållning, inköp, leveranser och dylikt, vilka myndigheten finner erforderliga för planläggningen av rikets ekonomiska försvarsberedskap, samt i övrigt biträda vid planläggning. Statlig eller kommunal myndighet eller inrättning är även eljest skyldig att inom sitt verksamhetsområde lämna de uppgifter för plan-

läggningen och det biträde vid denna som överstyrelsen eller annan av regeringen förordnad myndighet påfordrar.

9.6 Kungl. Maj:ts brev (folkhushållningsdepartementet) den 24 mars 1949

I Kungl. Maj:ts brev (folkhushållningsdepartementet) den 24 mars 1949 angående riksnämndens för ekonomisk försvarsberedskap planering för tillgodoseendet av särskilda behov i krig m. m. har – med hänvisning till 1948 års lag och till då gällande instruktion för riksnämnden – närmare bestämmelser meddelats i ämnet. Riksnämnden motsvaras numera av överstyrelsen för ekonomiskt försvar. Enligt dessa bestämmelser skall överstyrelsen upprätta register över företag, vilkas verksamhet finnes vara av särskild betydelse för tillgodoseendet av landets behov av förnödenheter och tjänster under krig, samt behovsöversikter ävensom utarbeta försörjningsplaner. Vidare har myndighet som redovisat behovet eller, då sådan inte finns, överstyrelsen att föranstalta om att vederbörande företag under myndighets medverkan verkställer erforderlig planering för behovets tillgodoseende och därvid anger nödvändiga förutsättningar i fråga om tillgång på arbetskraft, råvaror, bränsle och elektrisk kraft m. m. I den mån styrelsen finner det erforderligt skall styrelsen hos företag som upptagits i registret påkalla biträde för upprättande av plan för företagets verksamhet och organisation i krig (krigsorganisationsplan).

9.7 Kungl. Maj:ts brev (inrikesdepartementet) den 20 juli 1951

Genom Kungl. Maj:ts brev (inrikesdepartementet) den 20 juli 1951 angående fastställande av allmänna riktlinjer för länsstyrelsernas verksamhet för den ekonomiska försvarsberedskapen har föreskrivits bl. a., att länsstyrelsen i fred är regionalt organ för den ekonomiska försvarsberedskapen samt lämnats detaljerade anvisningar om i vilken omfattning länsstyrelsen skall verkställa försvarsförberedelser på det ekonomiska området. Bestämmelserna avser livsmedels-, bränsle- och kraftförsörjningen, produktionen av förnödenheter i övrigt, konsumtionsregleringar, arbetsmarknad och transportväsen.

Överstyrelsen för ekonomiskt försvar har i skrivelse den 30 september 1974 till chefen för handelsdepartementet föreslagit, att 1951 års brev skall upphävas och ersättas med en kungörelse innehållande de allmänna bestämmelser i brevets första del som alltjämt är aktuella. Förslaget är beroende på regeringens prövning.

9.8 Undanförsel och förstöring

Av redogörelsen under 7.4 framgår, att överstyrelsen för ekonomiskt försvar också skall fullgöra uppgifter i fråga om undanförsel och förstöring. Bestämmelser finns i den förut omnämnda (2.2.4) lagen (1961:655) om undanförsel och förstöring (ändrad senast 1964:217).

Undanförsel kan ske för att förhindra att varuförråd, maskiner, boskap, fordon, fartyg, arkivalier, böcker, konstverk och kulturhistoriska föremål samt annan egendom av betydelse för försvaret eller folkförsörjningen eller eljest för det allmänna förstörs genom krigshandlingar eller på annat sätt går förlorade. Undanförsel kan även ske för att nå en från beredskapssynpunkt ändamålsenligare geografisk fördelning av egendom av betydelse för försvaret eller folkförsörjningen. Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får i sådant syfte vid krig eller krigsfara vari riket befinner sig besluta, att sådan egendom skall föras från den plats där den finns till annan förvaringsplats. Dylikt beslut kan också avse förflyttning av viss industriell eller annan verksamhet av betydelse som ovan sagts. Påkallas eljest av utomordentliga förhållanden undanförsel för ändamål som nyss är sagt får regeringen med riksdagens samtycke besluta därom.

Egendom får inte utan tillstånd eller på andra villkor än dem som anges i tillståndet flyttas från den plats dit egendomen undanförts. Vad nu sagts skall inte utgöra hinder för distribution av egendomen i försörjningssyfte eller förflyttning som eljest är förenlig med undanförselns ändamål.

För det ändamål och i den ordning som här är sagt kan föreskrivas, att egendom som avses i lagen inte får föras till visst område av riket eller får föras till visst område endast efter tillstånd och på villkor, som anges i tillståndet.

Föreligger trängande fara för att egendom av sådan beskaffenhet, att fiendens innehav därav skulle väsentligen underlätta hans krigsansträngningar, skall falla i fiendens hand och möter hinder mot undanförsel av egendomen, får regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer föreskriva, att egendomen skall förstöras eller eljest försättas ur brukbart skick.

Beträffande planläggning av åtgärder för undanförsel och förstöring gäller enligt kungörelsen (1961:656) om undanförsel och förstöring (ändrad senast 1970:643), att regeringen efter förslag av överstyrelsen för ekonomiskt försvar i samråd med överbefälhavaren och civilförsvarsstyrelsen fastställer plan som anger de områden, från vilka och till vilka undanförsel skall ske. Överstyrelsen fastställer i samråd med överbefälhavaren samt i erforderlig utsträckning efter samråd med övriga berörda myndigheter vid vilka anläggningar och i vilken omfattning förstöring skall planläggas.

Överstyrelsen skall, i den mån det inte ankommer på annan myndighet, ha hand om planläggningen av undanförsel och förstöring.

Inom varje län ankommer det på länsstyrelsen att planlägga undanförsel och förstöring enligt de anvisningar som överstyrelsen meddelar i samråd med berörda myndigheter. Länsstyrelsen skall, när det behövs, samråda med vederbörande försvarsområdesbefälhavare.

9.9 Tillämpningsområdet för bemyndigandelagstiftningen

I kap. 4 har utredningen redogjort för de överväganden som under förarbetena till den nya regeringsformen ägt rum beträffande tillämpningsområdet för bemyndigandelagstiftningen. Författningsutredningen föreslog på sin tid en förhållandevis vid ram för denna lagstiftning. Också fredskriser skulle omfattas av samma regler som gäller för krig och krigsfara. Däremot drog grundlagberedningen en gräns mellan bestämmelser som är avsedda för kriser sammanhängande med krig eller krigsfara och bestämmelser som är avsedda för kriser i fredstid. En sådan gränsdragning har också skett i den nya regeringsformen. Medan de särskilda bestämmelserna i 13 kap. RF gjorts tillämpliga på krig, krigsfara och sådana utomordentliga förhållanden som föranletts av krig eller av krigsfara vari riket har befunnit sig, får man vid kriser i fredstid falla tillbaka på de grundläggande bestämmelserna i 8 kap. RF om lagar och andra föreskrifter.

Den under vintern 1973/74 inträffade oljekrisen är ett exempel på vad som har kallats för en fredskris, dvs. ett läge då allvarliga störningar inom försörjningsviktiga varuområden uppstått utan att det är krig eller krigsfara i vår nära omvärld. Oljekrisen ingrep på ett avgörande sätt på åtskilliga områden inom samhällslivet. Den var såtillvida särpräglad som den sköt sysselsättningsfrågan i förgrunden, medan tillgodoseendet av varubehovet, som vid avspärrnings- och krigssituationer brukar få avgörande betydelse, denna gång kom i andra hand. I direktiven för översynen av allmänna ransoneringslagen (se 6.3.4) har också framhållits, att ransonering i en fredskris medför särskilda problem, eftersom målet bör vara att samhället likväl skall kunna verka under i stort sett normala förhållanden och om möjligt utan störningar i produktion och sysselsättning samt att det i en sådan situation givetvis är svårt att begränsa förbrukningen lika hårt som i ett krigs- eller avspärrningsläge. Vid översynen av lagen skall därför beaktas att lagen skall kunna tillämpas också i fredskriser. Det bör även erinras om att utredningen om vissa beredskapsfrågor på energiområdet (se likaså 6.3.4) enligt sina direktiv skall ha särskild inriktning på fredskriser.

9.10 Skiljelinje mellan krig eller krigsfara samt fredskriser

Den nya regeringsformens lagtekniska konstruktion leder således fram till att en skiljelinje dras mellan lägen där vårt land påverkas av krig eller krigsfara samt fredskriser. Till detta kommer att problemställningen i det ena och det andra fallet kan vara olika. Oavsett detta kvarstår frågan om inte planering och förberedelser för att möta sådana lägen av olika slag kan få en gemensam författningsmässig grund. Även om de restriktiva åtgärderna i skilda krislägen kommer att sättas in med olika styrka och med beaktande av omständigheterna i de olika fallen, måste planering och förberedelser rimligtvis utgå från det allvarligaste läget. En annan sak är att genomförandet i mindre markerade bristsituationer kan ske utan att alla

planerade åtgärder sätts i verket eller utan att möjligheterna utnyttjas i full utsträckning.

9.11 Gemensam författningsmässig grund för olika lägen

Ett första steg i riktning mot en sådan gemensam författningsmässig grund togs redan i och med att bestämmelserna i den förut gällande civila uttagningsförordningen (1951:553) och militära uttagningsförordningen (1953:673) fördes samman till en gemensam kungörelse (1963:110, ändrad senast 1971:1144) om uttagning i fred av vissa förnödenheter för totalförsvaret (uttagningskungörelse). Kungörelsen gäller förberedande urval (uttagning) av kommuner eller enskilda tillhöriga förnödenheter, vilka under krig eller krigsfara erfordras för försvarsmakten och civilförsvaret samt för de civila ändamål i övrigt, beträffande vilka regeringen föreskriver att uttagning skall äga rum. Det är emellertid att märka, att denna kungörelse endast avser en del av de förberedelseåtgärder som behövs för utnyttjande eller för ianspråktagande av förnödenheter för både militära och civila ändamål. Beträffande förnödenheter som inte avses i uttagningskungörelsen gäller i stället kungörelsen (1952:825) om planläggning under fredstid för ianspråktagande av egendom vid krig eller krigsfara.

Det kan ifrågasättas, om det inte är möjligt att ta ytterligare ett steg i samma riktning. I preliminära yttranden till utredningen har framhållits att ett så långt möjligt enhetligt förfarande för förberedande urval av förnödenheter av skilda slag är önskvärt. Utredningen har därför under arbetets gång övervägt en radikal lösning, nämligen att i en och samma författning ange grunderna för hur myndigheternas, civilbefolkningens och näringslivets behov skulle planläggas för att tillgodose olika krisfall. Såsom i det föregående (9.2) framhållits finns ju som en sammanhållande faktor för alla behovstäckningsfallen möjligheten att i ett verkställighetsläge i sista hand falla tillbaka på förfogandelagstiftningen. Redan den omständigheten att tvångsmässiga ingripanden i ett krisläge kan bli aktuella, bör vara ett effektivt medel att vid behov få verksamheten inriktad så att totalförsvarets samlade intressen tillgodoses.

Vid överläggningar med företrädare för överstyrelsen för ekonomiskt försvar har lämpligheten av en sådan lösning ifrågasatts. Det har framhållits att produktionsplanläggningen redan fått en grundläggande reglering dels i instruktionen för överstyrelsen, dels i ovannämnda brev (se 9.6 och 9.7) den 24 mars 1949 och den 20 juli 1951, låt vara att dessa brev numera torde kräva en överarbetning. Det har gjorts gällande att en så genomgripande förändring av den formella grundvalen för produktionsplanläggningen svårligen skulle kunna genomföras utan allvarliga rubbningar i nuvarande planläggning. Såsom utredningen redan i det föregående (1.1) uttalat har utredningen närmast sett som sin uppgift att, utan att föreslå mera genomgripande sakliga ändringar, lägga fram förslag som syftar till en koncentration och förenkling av förevarande författningskomplex. Med denna begränsade målsättning och med hänsyn till de betänkligheter som framförts har utredningen ansett sig böra stanna vid ett mindre långtgående förslag.

9.12 Särskilda författningar för uttagning och för planläggning i övrigt

Ett mera begränsat alternativ är givetvis att, såsom nu sker, i en särskild författning reglera "uttagning" och i annan ordning ge bestämmelser för planläggningen i övrigt. Detta alternativ berör mera renodlat näringslivets produktionsförmåga, som tillsammans med vissa myndigheters allmäntjänster (t. ex. i fråga om kommunikationer) utgör grunden för behovstäckningen. Härigenom skulle markeras att det primära är förberedelsarbetet beträffande näringslivet. Alternativet anknyter således till bilden av det totala behovet, av vilket myndigheternas behov av egenanskaffning utgör en del. Mot detta alternativ kan emellertid invändas att det lägger alltför stor vikt vid själva formen för förberedelsearbetet och avskärmar institutet "uttagning" från andra typer av förberedelsearbeten, som fyller samma eller liknande syften.

9.13 Grundläggande bestämmelser om krigsanskaffning för totalförsvarsmyndigheternas behov

Utredningen anser för sin del att det finns anledning att överväga ett annat alternativ av mera begränsad natur. Utredningen avser en lösning, varigenom å ena sidan utnyttjandet av näringslivets resurser mot bakgrund av totalförsvarets samlade behov skulle regleras genom en särskild författning eller ett särskilt komplex av författningar, medan å andra sidan grundläggande bestämmelser om förberedelser för anskaffning under förhållanden, som avses i den av utredningen föreslagna förfogandelagen, från annan än staten av egendom och tjänster som totalförsvarsmyndigheterna behöver för att kunna fullgöra sina uppgifter, skulle sammanföras till en förordning om förberedelser för krigsanskaffning. Sådana förberedelser kan göras i fred antingen genom uttagning eller genom krigsleveransplanläggning. Till frågan om de allmänna reglerna angående utnyttjande av näringslivets resurser återkommer utredningen i det följande (9.15).

9.14 Jämkningar i nuvarande förfarande

Vid utarbetande av en sådan förordning som nyss är sagt kan vissa jämkningar i nuvarande förfarande bli aktuella. Uttagning avser vissa särskilda slag av förnödenheter som redan är i bruk. Förberedelser för ianspråktagande av fastighet och luftfartyg faller emellertid inte under nu gällande uttagningskungörelse utan under planläggningskungörelsen (1952:825). Det synes utredningen naturligt att vid en omarbetning av hithörande regler snarare hänföra fastigheter till objekt som kan göras till föremål för uttagning. Likheten mellan sådana kommunikationsmedel som å ena sidan fartyg och motordrivna fordon samt å andra sidan luftfartyg talar för att också luftfartyg faller under bestämmelserna om uttagning. Ett så långt möjligt enhetligt förfarande för förberedande urval av förnödenheter av skilda slag är önskvärt.

I samband med uttagningsförfarandet bör tillkomsten av det nya bilregistret uppmärksammas liksom de möjligheter som datatekniken erbjuder att beträffande olika förnödenheter snabbt ta fram aktuella och detaljerade register, exempelvis över befintliga motorfordon, traktorer, flygplan, fartyg m. m. Beroende härav är även frågan i vilken omfattning besiktning skall behöva ske som ett led i planläggningen. Vid bedömningen av denna fråga bör beaktas bl. a. den numera förhållandevis goda tillgången på motorfordon och traktorer samt de stränga bestämmelser som av säkerhetsskäl gäller ifråga om besiktning av luftfartyg.

9.15 Allmänna regler om utnyttjande av näringslivets resurser

Utredningen har i det föregående (9.13) angivit en begränsad ram för den författning om förberedelser för krigsanskaffning som utredningen föreslår. Bestämmelserna i denna författning inriktas på förberedelser i fred genom uttagning eller krigsleveransplanläggning. Utanför denna snävare ram faller de allmänna reglerna om utnyttjande av näringslivets resurser mot bakgrund av totalförsvarets samlade behov. Utredningen skall här endast i korthet beröra sistnämnda frågor.

De varubrister som kan beräknas föreligga i ett krisläge måste täckas genom produktionsplanering eller lagring. Produktionsplaneringen syftar till att vid en kris tillförsäkra landets produktionsapparat tillgång till nödvändiga produktionsresurser såsom råvaror, halvfabrikat och färdigkomponenter samt arbetskraft, energi m. m. men också till att förbereda omställning av produktionsapparaten för att kunna tillgodose krissamhällets behov och ersätta bortfallet i importen av råvaror och färdiga varor. Lagringsverksamheten omfattar dels statlig lagring, dels tvångslagring hos näringslivet i förening med finansieringsbidrag till uppbyggnad av lagren.

Eftersom det ekonomiska försvaret i allt väsentligt bygger på de resurser som finns i vårt fredstida näringsliv, är det uppenbart att förändringar i fråga om dessa resurser får konsekvenser för försörjningsberedskapen och därmed också för behovet av beredskapsåtgärder. Av stor betydelse i detta sammanhang är den fortgående strukturomvandlingen inom industri och handel, som innebär att allt större enheter skapas. Denna omvandling medför en koncentration av produktion och lagerhållning samt en större specialisering av tillverkningen. En del varor, som är viktiga från försörjningssynpunkt, produceras av ett allt mindre antal företag och i vissa fall läggs tillverkningen ned. Effektivare metoder för lagerhantering och distribution införs och leder till minskad lagerhållning hos näringslivet. Den ökade importkonkurrensen bidrar också till omvandlingen av näringslivet.

Mot denna bakgrund har chefen för handelsdepartementet med stöd av regeringens bemyndigande den 2 april 1971 tillkallat särskilda sakkunniga – försörjningsberedskapsutredningen – med uppdrag att utreda olika metoder för att upprätthålla en tillfredsställande beredskap inom varuområden som har väsentlig betydelse för försörjningen. Enligt direktiven för utredningen borde denna i första hand göra en avvägning mellan produktionsåtgärder

och beredskapslagring samt överväga fördelningen av ansvaret i dessa sammanhang mellan staten och näringslivet. Som en allmän princip när det gäller att trygga försörjningsberedskapen har angivits att detta skall ske till lägsta möjliga kostnad för samhället samt att den statliga lagringsverksamheten bör bedrivas enligt affärsmässiga grunder – så långt detta kan ske utan att beredskapens effektivitet eftersätts – och i görligaste mån kunna varieras i konjunkturpolitiskt syfte. De sakkunnigas uppdrag avsåg försörjningsberedskapen i fråga om de varor som ingår i överstyrelsens för ekonomiskt försvar ansvarsområde med undantag av energisektorn (jfr 6.3.4). De sakkunniga har den 22 augusti 1975 avlämnat sitt slutbetänkande "Varuförsörjning i kristid".

Av ekonomiska och andra skäl är det inte möjligt att hålla den lagringsberedskap i fråga om vissa för totalförsvaret väsentliga färdigvaror som i och för sig skulle vara önskvärd. Särskilda åtgärder kan därför bli nödvändiga i ett skärpt läge. Om situationen inte är så allvarlig att förfogandelagen kan sättas i tillämpning, måste man räkna med att de ansvariga myndigheterna blir tvungna att göra stora inköp på öppna marknaden för att säkerställa tillgången på viktiga förnödenheter. Ekonomiska försvarets miljöutredning har uttalat, att svårigheterna att vid kris eller krig ta ut största möjliga försvarseffekt ökar efter hand som fredssamhället blir alltmer specialiserat och komplicerat. Från andra håll har gjorts gällande att det – i den mån fråga är om förnödenheter som numera till följd av strukturomvandlingen inom näringslivet eller av andra skäl inte längre normalt tillverkas i Sverige – kan bli erforderligt att med förtursrätt ålägga företagare att ställa produktionskapacitet och material till förfogande. Det kan också erinras att chefen för försvarsdepartementet framhållit, att det för försvarsmaktens del är nödvändigt att överväga begränsningar inom olika stödfunktioner och att det därför framstår som särskilt angeläget att det civila samhällets resurser utnyttjas i största möjliga utsträckning (prop. 1974:1 bil. 6 s. 31).

Med den ståndpunkt utredningen redovisat under 9.13 har utredningen inte anledning att närmare än som nu skett ingå på frågan om de allmänna reglerna angående utnyttjande av näringslivets resurser. Utredningen utgår från att dessa regler ses över och omarbetas i annan ordning.

10 Företrädesrätt vid konkurrens mellan myndigheter

10.1 Direktiven

Enligt sina direktiv bör utredningen beakta behovet av en enkel och enhetlig behandling av frågor om företrädesrätt till egendom och tjänster, som i rekvisitions- och förfogandesammanhang är föremål för konkurrens mellan olika totalförsvarsmyndigheter.

10.2 Tidigare bestämmelser om företrädesrätt

En särskild kungörelse med speciell inriktning på företrädesrätten med avseende på planläggning av rekvisition och förfogande m. m. utfärdades kort före utbrottet av andra världskriget (1939:414). Kungörelsen innehöll förhållandevis detaljerade regler. Enligt dessa skulle länsstyrelsen utgöra det förmedlande och reglerande organet vid sådan planering. För det fall att samförstånd inte kunde uppnås angående företrädesrätten att ta viss egendom i anspråk skulle denna fråga, allteftersom det gällde konkurrens mellan militära myndigheter av skilda slag, mellan militära och civila myndigheter samt mellan civila myndigheter inbördes, allt i olika kombinationer, avgöras av chefen för försvarsstaben, vederbörande militärbefälhavare, regeringen, länsstyrelse eller central myndighet.

10.3 Planläggningskungörelsen

Ett flertal ändringar gjordes under årens lopp i 1939 års kungörelse. Denna upphävdes slutligen i samband med utfärdandet år 1952 av planläggningskungörelsen. Väsentliga delar av innehållet i 1939 års kungörelse inarbetades i förenklat och mera överskådligt skick i den nya författningen. Dåvarande riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, numera överstyrelsen för ekonomiskt försvar, fick ett sammanhållande ansvar för planläggning enligt kungörelsen i och med att planläggningen skulle ske under dess överinseende. Inom varje län skulle planläggningen verkställas av länsstyrelsen. Om annan myndighet skulle finna att inom dess verksamhetsområde viss förnödenhet borde omfattas av sådan planläggning, skulle myndigheten inhämta tillstånd därtill, alltefter förhållandena hos vederbörande länsstyrelse

eller överstyrelsen eller annan av överstyrelsen angiven myndighet. Beträffande innehållet i planläggningskungörelsen hänvisas i övrigt till den i det föregående lämnade redogörelsen för gällande rätt (2.2.6).

10.4 Speciella bestämmelser om företrädesrätt

Mera speciella bestämmelser om företrädesrätt finns f. n. i ett flertal författningar på förfoganderättens område.

I 5 § rekvisitionsförordningen stadgas bl. a. att om anspråk på viss egendom, som varken enligt mobiliseringsplan eller enligt planläggningen för civilförsvaret är avsedd att tas i anspråk, framställs från såväl militär myndighet som civilförsvarsmyndighet, avgör militärbefälhavaren eller, i fråga om fartyg avsett för marinen, marindistriktschefen efter samråd med vederbörande länsstyrelse vem som skall få företrädesrätt till egendomen. I trängande fall får emellertid företrädesrätten avgöras av den militäre befälhavare, som gör anspråk på egendomen, efter samråd med civilförsvarsmyndigheten.

I 1 § 1957 års förfogandekungörelse anges som en huvudregel, att myndighet, som fått befogenhet att meddela föreskrift enligt 3–9 §§ 1954 års förfogandelag, inte får förfoga över egendom, som är uttagen enligt gällande uttagningskungörelse eller som omfattas av planläggning enligt planläggningskungörelsen för annat ändamål än det som egendomen sålunda är avsedd för. Undantag härifrån gäller dock, om regeringen bestämt annorlunda eller den för vars behov egendomen uttagits eller den myndighet, i vars planläggning den ingår, lämnat sitt medgivande.

76 § civilförsvarskungörelsen innehåller ett flertal regler, som tar sikte på konkurrenssituationer. Beträffande vissa kommunikations- och kraftverksanläggningar förutsätts tillstånd av regeringen. Hästar, hundar, fordon och fartyg som uttagits för försvarsmaktens behov eller enligt gällande bestämmelser fredas mot uttagning liksom motor- och släpfordon tillhörande kompletteringsreserven får inte tas i anspråk utan medgivande av vederbörande uttagningsmyndighet. Har enligt planläggningskungörelsen tillstånd lämnats militär myndighet eller annan civil myndighet än civilförsvarsmyndighet att ta med viss fastighet i myndighetens planläggning, får sådan fastighet inte tas i anspråk för annat ändamål än anordnande av allmänt skyddsrum, om inte medgivande därtill lämnas av vederbörande myndighet. Inte heller får egendom i övrigt, beträffande vilken sådant tillstånd meddelats, tas i anspråk utan medgivande av vederbörande myndighet. Om det å andra sidan gäller viss egendom, som varken är undandragen förfogande för civilförsvarets behov eller är avsedd att tas i anspråk enligt planläggningen för civilförsvaret, och anspråk i sådant fall framställs från såväl militär myndighet som civilförsvarsmyndighet, ankommer det på militärbefälhavaren att efter samråd med länsstyrelsen avgöra vem som skall få företrädesrätt till egendomen. I trängande fall får företrädesrätten avgöras av den militära befälhavare, som gör anspråk på egendomen, efter samråd med civilförsvarsmyndigheten. Vid motsvarande konkurrens mellan civilförsvarsmyndighet och annan civil myndighet avgör länsstyrelsen eller i trängande fall

civilförsvarsmyndigheten efter samråd med den andra myndigheten frågan om företrädesrätt. Undantag från reglerna i 76 § gäller i fråga om sådana transportmedel som avses i kungörelsen (1951:551) med vissa bestämmelser om utnyttjande av landets transportmedel under krig eller krigsfara m. m. under tid då 7 och 8 §§ nämnda kungörelse är i tillämpning.

I den nyssnämnda kungörelsen ingår ett avsnitt med vissa föreskrifter rörande ordningen för militära och civila myndigheters ianspråktagande av andra transportmedel än luftfartyg. Som huvudregel anges i 7 § att transportmedel, som uttagits enligt gällande uttagningsbestämmelser, får tas i anspråk endast av den för vars behov uttagningen skett. Under tid, då denne anser sig inte ha behov av transportmedlet, får det dock tas i anspråk av överstyrelsen för ekonomiskt försvar, länsstyrelse eller vägtrafikombud. Uppkommer för militär myndighet eller annan civil myndighet än de nyssnämnda oförutsett eller tillfälligt behov av annat transportmedel än luftfartyg och kan det inte tillgodoses med de transportmedel som står till myndighetens disposition, skall myndigheten enligt 8 § hänvända sig till överstyrelsen, då fråga är om registreringspliktigt fartyg, samt eljest till vederbörande länsstyrelse eller vägtrafikombud. Är behovet trängande skall dessa bestämmelser inte utgöra hinder för myndigheten att i mån av befogenhet ta transportmedel i anspråk.

Slutligen erinras om 7 § kungörelsen (1951:552) med vissa bestämmelser om förfogande över fastigheter under krig eller krigsfara. Där ges regler för det fall att enligt kungörelsen 1939:414 beslut meddelats, att hinder inte möter för viss myndighet att ta med angiven fastighet i myndighetens planläggning. I sådant fall får annan civil myndighet än civilförsvarsmyndighet inte i strid mot nyssnämnda beslut ta fastigheten i anspråk genom förfogande, om inte förstnämnda myndighet lämnat medgivande därtill. En hänvisning görs slutligen till vad som är särskilt stadgat om motsvarande inskränkning i militär myndighets och civilförsvarsmyndighets rekvisitions- och förfoganderätt (jfr 5 § rekvisitionsförordningen).

10.5 Ytterligare koncentration och förenkling

Såsom framgår av den föregående framställningen (8.3) upphävdes 1939 års kungörelse om företrädesrätt i samband med tillkomsten år 1952 av planläggningskungörelsen.

Stora delar av innehållet i den äldre kungörelsen inflöt dock i förenklat skick i planläggningskungörelsen. Utredningen föreslår nu en ytterligare koncentration och förenkling av författningstexten i hithörande avseenden. Utredningen har redan under 7.13 angivit som sin uppfattning, att uttagning och krigsleveransplanläggning får ses som två olika sidor av förberedelserna i fred för krigsanskaffning och har därför föreslagit, att bestämmelser om dessa båda former av förberedelser sammanförs till en enda författning, en förordning om förberedelser för krigsanskaffning. Bestämmelsernas anknytning till förfogandelagstiftningen gör det emellertid naturligt att i förslaget till förfogandeförordning fastlägga principerna för företrädesrätt till egendom i hithörande sammanhang och sättet att lösa uppkommande kon-

kurrensfrågor. 5 § tar sikte på företrädesrätten vid beslut om förfogande över egendom, som genom uttagning eller på annat sätt förberetts för förfogande, 6 § på motsvarande fråga, när det gäller egendom, som inte är förberedd för förfogande. De speciella regler om företrädesrätt som ingår i ett flertal särskilda författningar torde härigenom bli överflödiga och kunna slopas. Utredningen räknar med att de kompletterande detaljföreskrifter som kan bli påkallade skall utfärdas i form av tillämpningsföreskrifter och anvisningar enligt de av utredningen föreslagna 32 § förfogandeförordningen och 45 § förordningen om förberedelser för krigsanskaffning.

11 Bestämmelsernas fördelning på olika författningar

I kap. 6 har utredningen diskuterat de fördelar och nackdelar som kan vara förenade med en sammanarbetning av förfogandelagstiftningen samt de olika alternativ som därvid aktualiserats. På närmare angivna grunder har utredningen kommit fram till ett förslag att sammanföra bestämmelserna i rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och allmänna förfogandelagen samt de mera allmänna förfoganderegelerna i civilförsvarslagen till en gemensam förfogandelag. Den lagtekniska koncentrationen av förfogandelagstiftningen skulle åtminstone i nuläget inte drivas längre.

Såsom framgår av kap. 7 ges i utredningens förslag till förfogandelag till en början vissa grundläggande föreskrifter, sammanfattade under rubriken Inledande bestämmelser. Här anges förutsättningarna för lagens tillämpning samt innebörden av förfogande och dispositionsförbud. Under avsnittet Särskilda bestämmelser om förfogande upptas ett flertal föreskrifter som närmare preciserar den enskildes rättsställning vid ett förfogande. Hit hör regler om hänsyn till ägare eller innehavare m. fl. enskilda, ianspråktagande med ägande- eller nyttjanderätt, skyldighet att tåla eller vidtaga vissa åtgärder beträffande ianspråktagen egendom, generell eller begränsad räckvidd av beslut om förfogande, tidpunkt för sådant besluts ikraftträdande, skyldighet att upplägga, förvara och vårda ianspråktagen egendom, tid för avlämnande av egendomen, äganderättens övergång, besvär, förberedelser under fredstid m. m.

En betydelsefull del av lagförslaget utgör bestämmelserna om värderingsförfarandet. Hit hör grundläggande regler om värderingsnämnder, ersättningsgrunder och handläggning av ersättningsärenden.

Under ett särskilt avsnitt har samlats föreskrifter om uppgiftsskyldighet, vite, handräckning, tystnadsplikt m. m. Härtill ansluter sig bestämmelser om ansvar och förverkande samt vissa särskilda bestämmelser.

Till lagförslaget ansluter sig ett av utredningen utarbetat förslag till förfogandeförordning, som innehåller närmare bestämmelser i ämnet.

Det ligger i sakens natur att – såsom nyss sagts – de grundläggande bestämmelserna om värderingsnämnder intagits i förslaget till förfogandelag. I fråga om de lokala nämnderna har vissa kompletterande föreskrifter av mera utåtriktad natur fått sin plats i förslaget till förfogandeförordning. Dessa avser bl. a. sådana detaljer som antalet nämnder i varje län och dessas verksamhetsområden, utseende av ledamöter i lokal nämnd, krav på erfarenhet och sakkunskap, ålderskrav, rätt att avsäga sig uppdrag som ledamot och länsstyrelses kallelse till sammanträde med nämnden. Rent administrativa

och interna föreskrifter om nämndernas organisation och verksamhet har emellertid i utredningens förslag brutits ut och samlats i två särskilda på liknande sätt uppbyggda förordningar, den ena med instruktion för riksvärderingsnämnden, den andra med instruktion för lokal värderingsnämnd, båda utan direkt motsvarighet i det nuvarande komplexet av författningar om rekvisition och förfogande.

De grundläggande bestämmelserna om förfoganderätt för civilförsvarets behov i 8 kap. civilförsvarslagen har brutits ut ur denna och inarbetats i utredningens förslag till generell förfogandelag. Genom avfattningen av den föreslagna 68 § civilförsvarslagen görs emellertid dessa bestämmelser tillämpliga även på förfogande för civilförsvarets behov. Återstående, mera speciella regler om förfoganderätt i nämnda kapitel har omarbetats och ingår i sitt nya skick i utredningens förslag till lag om ändring i civilförsvarslagen. Även civilförsvarskungörelsen blir i behov av översyn.

Följdändringar blir vidare nödvändiga i beredskapskungörelsen (1960:515, ändrad senast 1973:866). Förslag till sådana ändringar har utarbetats av utredningen.

Förslag till förordning om förberedelser för krigsanskaffning framläggs. I detta har inarbetats väsentliga delar av nu gällande bestämmelser i kungörelsen (1952:825) om planläggning under fredstid för ianspråktagande av egendom vid krig eller krigsfara och i uttagningskungörelsen (1963:110). Dessa kungörelser bör upphöra att gälla, när förordningen träder i kraft. En särskild övergångsbestämmelse får dock med tanke på de närmaste åren ges beträffande uttagning av hästar. En utförlig motivering till den föreslagna förordningen har lämnats i kap. 9.

En översyn av allmänna ransoneringslagen har påbörjats i annan ordning (se 6.3.4). Härigenom markeras den gränsdragning som redan tidigare gjorts mellan förfogandelagstiftningen, å ena sidan, samt ransoneringslagstiftningen och vissa närstående författningar, å andra sidan. Rekvisitions- och förfogandeutredningen har därför inte anledning att närmare gå in på sistnämnda författningskomplex. Utredningen kommer emellertid att i det följande uppmärksamma bl. a. frågan om utformningen och placeringen av de förfogandebestämmelser som erfordras i samband med en ransonering. Särskilda övergångsbestämmelser om förfogande kan exempelvis bli erforderliga i avvaktan på slutförandet av översynen av ransoneringslagen.

De delar av gällande författningar som inte återfinns i utredningens författningsförslag torde lämpligen inte böra regleras av regeringen utan, i den utsträckning det behövs, av myndigheterna i deras tillämpningsföreskrifter och anvisningar. Här åsyftas t. ex. rekvisitionsförordningens många detaljrika bestämmelser om värderingsförfarandet i olika fall.

12 Specialmotivering

I fråga om bestämmelser som endast innefattar formella ändringar i förhållande till nuvarande regler eller när särskild motivering av annan anledning inte ansetts behövlig hänvisar utredningen till de översikter över vissa föreslagna bestämmelsers motsvarigheter i gällande författningar som fogats såsom *bilagor* till detta betänkande och till de parallella författningstexter som belyser föreslagna ändringar i vissa författningar.

12.1 Lagförslag

12.1.1 *Förslaget till förfogandelag*

Inledande bestämmelser

1 och 2 §§

Beträffande innehållet i dessa lagrum hänvisas till kap. 7. Till vad där anförts beträffande lagens uppdelning på bestämmelser av olika natur vill utredningen här endast foga några kompletterande synpunkter av formell art.

Enligt 1 § fjärde stycket 1954 års förfogandelag föreskrivs, att under tid, då de grundläggande bestämmelserna i lagen (2–9 §§) äger tillämpning, skall däremot svarande föreskrifter i lagen i övrigt (10–49 §§) tillämpas. Någon motsvarighet till denna föreskrift är enligt utredningens mening inte behövlig i den föreslagna förfogandelagen och skulle också vara missvisande, eftersom vissa bestämmelser i denna, t. ex. om värderingsnämnder, måste kunna tillämpas även i fredstid (jfr 7.7). Det ligger dock i sakens natur att många paragrafer inte kan tillämpas förrän 4–7 §§ satts i tillämpning.

3 §

Enligt 1 § första stycket rekvisitionslagen upphör rätten till rekvisition vid försvarsmaktens återgång till fredsfot från och med den dag som regeringen bestämmer. Beredskapsförfogandelagen är enligt 1 § första stycket tillämplig, när försvarsmakten eller del därav utan att vara ställd på krigsfot tas i anspråk för beredskapsändamål enligt 28 § 1 mom. värnpliktslagen, men också när det behövs för avveckling av tidigare anbefalld beredskap. Det får ankomma på regeringen att bestämma slutpunkten för tillämpningen. Enligt 1 § 1954 års förfogandelag skall regeringen, när krig eller krigsfara upphört, förordna

att de grundläggande bestämmelserna i lagen inte vidare skall tillämpas. För fall, när det genom utomlands inträffad utomordentlig händelse uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet på vissa slags förnödenheter, gäller emellertid, att tillämpningsförordnande endast får avse viss tid, högst ett år varje gång. Något särskilt förordnande angående slutpunkten för tillämpningen behövs givetvis inte i sistnämnda fall.

Det ligger i sakens natur att en ny förfogandelag inte skall tillämpas längre tid än de i lagen angivna förutsättningarna föreligger. Av den redogörelse som lämnats under 4.6 framgår att det ofta kan vara svårt att avgöra, om en stat befinner sig i krig. Även om krig i regeringsformens mening enligt uttalande i prop. 1973:90 (s. 447) alltid skall anses föreligga vid ockupation, har det inte bedömts vara möjligt att vare sig i lag eller motivtext närmare ange vilka slags handlingar eller händelser som i övrigt skall anses innebära att krigstillstånd inträder. Åtminstone delvis torde samma svårigheter sannolikt göra sig gällande, när det skall avgöras, om krigstillstånd alltjämt råder. Även tolkningen av begreppet krigsfara blir beroende av vad nu sagts. Det är knappast praktiskt möjligt att för här avsedda fall låta tillämpningen upphöra automatiskt. Det måste vara ett rimligt krav från både myndigheter och enskilda att läget otvetydigt fastställs genom ett förordnande av regeringen. Ett sådant förordnande behövs även i det fall då lagen varit i tillämpning enbart med hänsyn till försvarsberedskapen eller i det fall som avses i 2 § första stycket andra punkten. Härtill kommer att man får räkna med en kanske ganska lång övergångstid, innan mera normala förhållanden återinträder. Det ankommer då på regeringen att överväga den lämpliga tidpunkten för en avveckling av krisåtgärderna. I enlighet härmed föreskrivs i 3 § att det ankommer på regeringen att besluta att de grundläggande föreskrifterna inte längre skall tillämpas.

Skulle delade meningar uppkomma mellan regeringen och riksdagen om den tidpunkt, när förfogandelagen inte vidare skall tillämpas, torde 8 kap. 14 § RF ge riksdagen möjlighet att ingripa. Enligt detta lagrum utgör nämligen behörighet för regeringen att besluta föreskrifter i visst ämne inte hinder för riksdagen att genom lag meddela föreskrifter i samma ämne. Chefen för justitiedepartementet har också i prop. 1973:90 (s. 210) strukit under att riksdagen skall ha full frihet att på eget initiativ besluta föreskrifter inom hela normgivningsområdet.

4 §

I 1954 års förfogandelag ges i 2 och 3 §§ allmänna regler om innebörden av förfogande. För det fall att på grund av utom riket inträffad utomordentlig händelse uppkommit knapphet eller betydande fara för knapphet på viss nödvändig förnödenhet (se 1 § tredje stycket) har emellertid en begränsning gjorts i 2 § tredje stycket. Föreskrift om förfogande får då meddelas endast för att tillgodose behovet av förnödenhet, beträffande vilken knapphet eller betydande fara för knapphet uppstått till följd av händelse som nyss angetts.

I rekvisitionslagen ges en allmän regel i 1 § första stycket. Andra stycket i samma paragraf avser det fallet, att endast en del av försvarsmakten ställs på krigsfot. En däremot svarande begränsning av rekvisitionsrätten gäller då. I 2 § samma lag uppräknas i detalj de slag av förnödenheter och tjänst-

barheter som får tas i anspråk genom rekvisition. I vissa fall har där preciserade förnödenheter numera fått mindre betydelse, t. ex. stallrum. Däremot torde under senare år ha tillkommit åtskilliga förnödenheter som kan behöva tas i anspråk men som inte är särskilt uppräknade i 2 §.

Även beredskapsförfogandelagen anger i sin 1 § första stycket närmare vilka förnödenheter som kan tas i anspråk i det läge som där avses. Som tidigare framhållits ger denna lag ett mera begränsat utrymme för förfogande än rekvisitionslagen.

Utredningen räknar för sin del med att det är angeläget att komma fram till en enhetlig och mera överskådlig regel. Utredningen har därför stannat för att föreslå en allmän bestämmelse av innebörd att förfogande kan ifrågakomma endast om totalförsvarets ofrånkomliga behov inte utan olägenhet kan tillgodoses på annat sätt. Beträffande innebörden av termen totalförsvaret hänvisas till vad som anförts under 7.7. Bestämmelsens formulering i övrigt inbegriper, att den ifrågakommande egendomen skall vara lämplig för sitt ändamål. Någon uttrycklig bestämmelse härom behövs därför inte (jfr 6 § uttagningskungörelsen). I annat likartat sammanhang (5 § andra punkten planläggningskungörelsen) har uppställts som ett särskilt villkor att vid prövning som där avses samhällslivets krav och enskildas behov skall skäligen beaktas. Att all rimlig hänsyn skall tas till samhällslivets krav framgår enligt utredningens mening redan av den valda formuleringen. Beträffande hänsyn till den enskildes behov hänvisas till 9–11 §§ i utredningens lagförslag. Det bör i detta sammanhang framhållas att det kan ligga i en företagares intresse, att ett beslut om förfogande meddelas. I ett trängt läge kan det vara av vikt för honom att i förhållande till dem, med vilka han träffat avtal om vissa leveranser, kunna åberopa force majeure.

Liksom för närvarande (se 11 § 1954 års förfogandelag) bör regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer kunna förordna om förfogande för annans räkning än statens. Har sådant förordnande meddelats skall vad som i lagen föreskrivs om staten i tillämpliga delar gälla beträffande den som sålunda sätts i statens ställe.

Beträffande den tidpunkt, när beslut om förfogande får verkan mot ägare eller innehavare, ges regler i 13 § andra stycket.

Objektet för ett ianspråktagande betecknas i rekvisitionslagen som förnödenheter (jämte tjänstbarheter, beträffande vilka utredningen återkommer i motiveringen till 6 §). Även i 1954 års förfogandelag begagnas termen förnödenheter. I beredskapsförfogandelagen används däremot genomgående beteckningen egendom.

Begreppet förnödenheter har inte fått någon legal definition i nu gällande beredskapsförfattningar. Inom försvaret har emellertid innebörden av begreppet (liksom materielbegreppet) övervägts under flera år, varvid många alternativa förslag har framkommit. Man har emellertid slutligen stannat för en definition (Nomen F, 1974 års upplaga) av innebörd, att med förnödenheter avses materiel (inklusive material), ammunition, livsmedel, drivmedel och läkemedel samt levande djur som försvarsmakten behöver för sin verksamhet. Till förnödenheter räknas också penningmedel, vatten och elektrisk kraft samt fodermedel och bränsle. Definitionen tar emellertid sikte på försvarets förhållanden.

Frågan om innebörden av begreppet förnödenhet har diskuterats vid till-

komsten av flera äldre författningar. Sålunda erinrades i prop. 1942:337 med förslag till prisregleringslag, m. m. (s. 11), att såsom statens priskontrollnämnd framhållit begreppet förnödenhet inte definierats i då gällande lag i ämnet. Nämnden hade därför föreslagit en sådan definition, innebärande att i prisregleringslagen skulle med förnödenhet avses allt slags lösöre, dock ej penningar eller andra betalningsmedel. Flera myndigheter ställde sig tveksamma till en sådan definition. En av dem påpekade (s. 13), att begreppet förnödenhet använts i ett flertal krislagar utan att i lagtexten givits någon definition därav. Denna myndighet hemställde att förslaget måtte lämnas utan bifall. I annat fall kunde nämligen tvekan uppstå, om begreppet skulle ha samma innebörd i de andra lagarna. Dåvarande chefen för finansdepartementet ansåg (s. 16), att det inte fanns anledning att införa någon definition i lagen, och denna avfattades i enlighet därmed. Någon sådan definition har inte heller influtit i den nu gällande allmänna prisregleringslagen (1956:236, ändrad senast 1973:301). Motiven till denna ger inte heller någon ytterligare ledning.

Samma fråga uppmärksammades också vid tillkomsten av lagen (1946:448) om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet (upphävd genom lagen 1956:245). I prop. 1946:264 (s. 36) anfördes att åt begreppet förnödenhet avsågs att ges samma innebörd som i prisregleringslagen. Som förnödenhet räknades sålunda enligt propositionen först och främst vad som benämns lösöre samt vidare elektrisk kraft. Under begreppet ansågs emellertid inte falla penningar och andra betalningsmedel samt värdepapper. Inte heller fast egendom syntes vara att hänföra till förnödenhet. Begreppet förnödenhet återfinns även i lagen (1953:603) om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet (omtryckt 1970:418, ändrad senast 1972:733). I prop. 1953:103 har anförts, att detta begrepp avsågs ha samma innebörd här som i prisregleringslagen och lagen 1946:448.

Även om begreppet förnödenhet, såsom ovan angivits, beskrivits i motiven till flera olika författningar har det dock inte i lagtext fått någon allmän definition. Beskrivningarna kan inte heller anses ge full klarhet över beredskapsförfattningarnas hela område. Sålunda har fast egendom enligt vissa lagar lagts utanför begreppet, medan sådan egendom å andra sidan ingår bland den i rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och 1954 års förfogandelag särskilt angivna egendom som kan tas i anspråk enligt dessa lagar. Med hänsyn härtill använder utredningen i sitt förslag – liksom skett i beredskapsförfogandelagen – termen egendom för att allmänt ange objektet för ianspråktagandet. Termen får anses innefatta begreppet förnödenhet. I gängse juridiskt språkbruk har uttrycket egendom vanligen en mera vidsträckt betydelse än i de nyss nämnda lagarna rörande prisreglering och konkurrensbegränsning. Därmed menas inte bara saker eller äganderätt till saker. Dit hör också alla rättigheter av ekonomisk natur. Även om uttrycket egendom i denna mening i och för sig ger en vid ram för de objekt som kan komma i fråga för förfogande, ligger det i sakens natur att förfogande över exempelvis värdepapper eller betalningsmedel knappast alls eller i vart fall endast i undantagsfall blir aktuellt.

Fråga har uppkommit huruvida undantag från förfoganderätten bör göras för vissa fall. Utredningen vill i detta sammanhang hänvisa till 50 § uttagningskungörelsen, i vilken föreskrivs bl. a. att uttagning inte får verk-

ställas av förnödenhet, som tillhör konungen eller medlem av det kungliga huset, främmande makts härvarande sändebud eller vid sådan makts härvarande beskickning eller konsulat anställd person, vilken inte är svensk medborgare. Om behov av en häremot svarande bestämmelse skulle föreligga, torde den snarast ha sin plats i anslutning till 4 § förslaget till förfogandelag.

Enligt 5 kap. 7 § RF kan konungen inte åtalas för sina gärningar vare sig som statschef eller privatperson. Däremot innebär lagrummet inte att konungen åtnjuter immunitet i civilrättsliga angelägenheter. I sistnämnda hänseende innefattar regeln en inskränkning i förhållande till vad som har antagits gälla före ikraftträdandet av RF (se prop. 1973:90 s. 175 och 276). Med hänsyn till lagrummets innehåll torde det inte finnas anledning att i en ny förfogandelag införa något undantag för egendom som tillhör konungen och än mindre för egendom som tillhör medlem av det kungliga huset.

Vad härefter angår undantag för egendom som tillhör främmande makt eller diplomater m. fl. följer av 1 och 2 §§ lagen (1966:664) med vissa bestämmelser om immunitet och privilegier (omtryckt 1973:1204, ändrad senast 1975:61) att främmande stats beskickning och beskickningsmedlemmar samt konsulat och konsulatsmedlemmar jämte medlemmars familjer och betjäning samt diplomatiska och konsulära kurirer, utan hinder av bestämmelse i annan författning, åtnjuter immunitet och privilegier enligt de i Wien avslutade konventionerna den 18 april 1961 om diplomatiska förbindelser och den 24 april 1963 om konsulära förbindelser, dock med vissa i 2 § angivna undantag. I 3–5 §§ samma lag (paragraferna ändrade senast 1975:61) föreskrivs vidare att vissa uppräknade internationella organisationer jämte till dem anknutna, närmare angivna representanter m. fl. åtnjuter immunitet och privilegier enligt vad som bestämts i stadga eller avtal som är i kraft i förhållande till Sverige. Enligt utredningens mening tillgodoser 1966 års lag kravet på skydd mot rekvisition och förfogande som avser egendom tillhörande främmande stater och utländska diplomater m. fl. Någon särskild bestämmelse härom behövs således inte i förfogandelagen.

Uttagningskungörelsen gör även undantag för räddningsbåt, som tillhör Svenska sällskapet för räddning av skeppsbrutne. Utredningen utgår från att kravet på ett sådant speciellt undantag – såväl i fråga om uttagning som beträffande förfogande – skall kunna tillgodoses inom ramen för 4 och 9 §§ i lagförslaget utan att en uttrycklig bestämmelse därom ges.

Såsom framgår av den allmänna motiveringen (6.3.5) avser utredningen att civilförsvarslagen även i fortsättningen formellt sett skall täcka civilförsvarets hela verksamhet. En erinran härom har införts i andra stycket. De grundläggande bestämmelserna i förfogandelagen skall emellertid genom en särskild regel i civilförsvarslagen göras tillämpliga även inom civilförsvaret, dock med närmare angivna undantag.

5 §

Enligt 5 § gäller som huvudregel att ersättning i anledning av förfogande skall utgå av statsmedel enligt de grunder som anges i 28–35 §§ förfogandelagen. Undantag görs dock för fall när annat är särskilt föreskrivet i lag

(jfr 8 kap. 1 § fjärde stycket RF och KU 1973:26 s. 52). Härmed åsyftas exempelvis vad som föreskrivits i 2, 3 och 5 §§ skadeståndslagen (1972:207, ändrad senast 1973:215). Har fel eller försummelse skett vid beslut om ianspråktagande enligt förfogandelagen, torde sålunda skadeståndslagen bli tillämplig i första hand. Detta kan tänkas leda till att högre ersättning skall utgå än enligt förfogandelagen. Det bör dock erinras att regler om begränsning av ersättningsskyldigheten uppställts i skadeståndslagen. Dessa bör emellertid inte få föranleda att lägre ersättning utgår i fall när fel eller försummelse ägt rum än när anledning till erinran mot myndighetsutövningen inte föreligger.

Det kan även erinras om fall då egendom enligt civilförsvarslagen tagits i anspråk för kommuns räkning. Enligt 74 § i utredningens förslag till lag om ändring i civilförsvarslagen betalas ersättningen då av kommunen utom vid fortsatt ianspråktagande enligt 69 § samma lag, då ersättning betalas av staten.

6 §

I såväl rekvisitionslagen som 1954 års förfogandelag ges bestämmelser om ianspråktagande av vad som med en äldre terminologi kallas tjänstbarheter. Utredningen hänvisar i sådant avseende till 1 § första stycket och 2 § 7.–13. rekvisitionslagen samt 3 § andra och tredje styckena, 5, 6 och 8 §§ 1954 års förfogandelag. Det är i första hand fråga om rätt att kräva att – sammanfattningsvis – ägare eller innehavare av fastighet, anläggning, förnödenhet, transportmedel eller annan egendom i erforderlig omfattning utövar den verksamhet och utför de tjänster som har samband med produktion av vissa slags förnödenheter eller med iståndsättande eller användning av egendomen inom ramen för hans normala verksamhet eller med transport. Det kan emellertid även gälla rätt att av envar kräva, att han även i annat fall i mån av förmåga lämnar handräckning för att skyndsamt tillgodose försvarsmaktens tillfälliga behov av vägvisare, budbärare, arbetsmanskap eller sjukvårdspersonal. Utan att avse någon ändring i sak har utredningen samlat hithörande regler i sammandragen och moderniserad form under 6 § i sitt förslag till förfogandelag.

7 §

Denna paragraf innehåller bestämmelser om förbud för ägare eller innehavare av viss egendom att disponera över denna i avvaktan på ett sannolikt beslut om förfogande. Bestämmelserna överensstämmer i huvudsak med nu gällande regler i 9 § 1954 års förfogandelag. Som beteckning på förbud av detta slag har valts dispositionsförbud i stället för den nuvarande mindre adekvata och snarast missvisande termen förfogandeförbud.

8 §

Paragrafen motsvarar i huvudsak bestämmelsen i 49 § 1954 års förfogandelag. Som exempel på vad som avses i lagrummet kan nämnas de bestäm-

melser om förfogande som enligt utredningens förslag alltjämt bör ingå i civilförsvarslagen. Ett annat exempel är oljekrislagen. 8 § syftar inte bara på förfogande utan även på tvångsåtgärder av annat slag, bl. a. undanförsel och förstöring.

Särskilda bestämmelser om förfogande

9 §

Paragrafen ger allmänna regler beträffande skydd för den vars rätt berörs av ett förfogandebeslut. Motsvarigheter till dessa regler finns i 4 § rekvisitionslagen, 6 § 1. rekvisitionsförordningen, 69 § civilförsvarslagen och 12 § 1954 års förfogandelag. Någon ändring i sak avses inte, endast en förenkling och koncentrering av bestämmelser i förevarande avseende. Liksom reglerna i 10 § lagförslaget får de här givna föreskrifterna anses vara av den vikt för rättssäkerheten att de bör upptas i lag (jfr 8 kap. 3 § RF).

10 §

Denna paragraf innehåller vissa mera speciella regler om skydd för ägare eller innehavare av byggnad eller del av byggnad som blir föremål för förfogande samt för medlem av hans familj. Reglerna har hämtats från och överensstämmer nära med bestämmelserna i 6 § 3 rekvisitionsförordningen och 70 § civilförsvarslagen.

11 §

I denna paragraf anges de fall då ianspråktagande skall ske med äganderätt respektive med nyttjanderätt. Bestämmelserna ansluter sig till nu gällande regler i rekvisitionslagen (5 §), beredskapsförfogandelagen (2 §), civilförsvarslagen (71 §) och 1954 års förfogandelag (4 § andra stycket).

12 §

I paragrafen regleras skyldigheten för ägare eller innehavare av egendom som tas i anspråk med nyttjanderätt att tåla eller vidtaga ändring, förflyttning eller andra erforderliga åtgärder beträffande egendomen eller dess inredning eller utrustning. Den föreslagna bestämmelsen överensstämmer i sak med bestämmelser i bl. a. rekvisitionslagen (7 §), civilförsvarslagen (72 §) och 1954 års förfogandelag (4 § första stycket).

13 §

Denna paragraf anger att beslut om förfogande kan vara generellt eller individuellt. Regeln har sin motsvarighet i 13 § 1954 års förfogandelag. Det ligger i sakens natur att ianspråktagande för försvarsmaktens eller civilförsvarets behov i allmänhet tar sikte på viss eller vissa ägare eller innehavare av behövlig egendom. Även i sådana fall kan emellertid mera generella

beslut komma i fråga. Första stycket har avfattats med tanke härpå.

Andra stycket anger den tidpunkt då beslut om förfogande blir gällande mot ägare eller innehavare. Normalt blir den tidpunkt avgörande, när ägare eller innehavare får underrättelse om beslutet. En förskjutning måste dock inträda i fall då egendomen producerats, införts till riket eller här överförts till visst område efter det ägaren eller innehavaren mottagit sådan underrättelse. Den senare tidpunkten måste då bli avgörande. Detta innebär också en närmare precisering av bestämmelsen i 4 § första stycket. Härjämte ges i andra stycket en specialregel med tanke på försvarsmaktens behov.

14 §

Paragrafen innehåller allmänna bestämmelser dels om skyldighet för ägare eller innehavare av egendom som tagits i anspråk att upplägga, förvara och vårda egendomen, dels om tid och plats för att avlämna egendomen (jfr i sistnämnda del 8 § 7 förslaget till förfogandeförordning). Motsvarande regler finns nu i 14 respektive 15 § 1954 års förfogandelag. Beträffande avlämnande och mottagande finns regler – specificerade allt efter egendomens art – i ett flertal paragrafer i rekvisitionsförordningen. 4 § första stycket beredskapsförfogandelagen hänvisar i sådana hänseenden till bestämmelserna om rekvisition, som skall äga motsvarande tillämpning.

I andra stycket anges hur det skall förfaras, när det föreligger hinder att fullgöra sådan skyldighet som nyss sagts (jfr 15 § andra punkten 1954 års förfogandelag).

15 §

Bestämmelsen i denna paragraf, som i sak överensstämmer med 16 § 1954 års förfogandelag, avser tidpunkten för äganderättsövergången vid ianspråktagande. Denna tidpunkt behöver givetvis inte vara densamma som tidpunkten enligt 13 § andra stycket.

16 §

I 1954 års förfogandelag (17 §) ges en regel om besvär mot beslut om förfogande tillika med en föreskrift att beslutet skall lända till efterrättelse utan hinder av anförda besvär, om ej annorlunda förordnas. Motsvarande regler saknas i rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och civilförsvarslagen.

Beslut om förfogande för försvarsmaktens behov måste givetvis i allmänhet omedelbart gå i verkställighet. Det gäller ju här i stor utsträckning tillfälliga och lokala behov, i varje fall behov som inte tål uppskov. Övervägande skäl talar därför enligt utredningens mening mot att sådana beslut skall kunna dras inför högre instans. Första stycket innehåller ett förbud mot besvär i sådana fall. Den som anser sig förfördelad får kräva sin rätt i form av ersättning. Såsom utredningen anfört vid behandlingen av 4 § torde oriktig myndighetsutövning vara en omständighet att beakta vid bestämmandet av ersättning i anledning av förfogande.

I andra fall bör talan mot beslut om förfogande kunna föras. Andra stycket i paragrafen innehåller en allmän regel om detta som svarar mot 17 § 1954 års förfogandelag.

Beträffande förfogande för civilförsvarets behov gäller nu de utförliga bestämmelserna i 83 § civilförsvarslagen. Dessa innebär bl. a. att besvär över beslut av civilförsvarschef, chef för undsättningskår eller polismyndighet i ärende som avses i civilförsvarslagen får anföras hos länsstyrelsen. Först i tredje instans kan sådana beslut föras upp till regeringen. Någon ändring härvidlag föreslås inte nu. En erinran härom görs i 68 § civilförsvarslagen i den lydelse utredningen föreslår.

Praktiska skäl har ansetts tala för att föra angivna besvärsregler till det nu förevarande avsnittet Särskilda bestämmelser om förfogande, medan föreskrifter om besvär i ersättningsärenden upptagits under avsnittet Handläggning av ersättningsärenden (37 och 38 §§) och om besvär mot beslut om utdömande av vite eller om handräckning under det därmed sammanhängande avsnittet Uppgiftsskyldighet m. m. (45 §).

17 §

Denna paragraf innehåller en erinran om att förfogande måste förberedas redan under fredstid. Detta skall ske enligt de grunder och av de myndigheter som regeringen bestämmer. Paragrafen ger ett underlag till dels föreskrifterna i 42–44 §§ förslaget till förfogandelag, dels reglerna i förslaget till förordning om förberedelser för krigsanskaffning.

Värderingsnämnder

Vid utredningens arbete har det i några avseenden visat sig svårt att avgöra hur bestämmelserna bör uppdelas på de olika författningarna. Detta gäller bl. a. bestämmelserna om värderingsnämnderna.

I nu gällande beredskapsförfattningar återfinns de utförligaste bestämmelserna om värderingsnämnder i rekvisitionslagen och rekvisitionsförordningen. Till dessa hänvisas i beredskapsförfogandelagen, civilförsvarslagen och 1954 års förfogandelag. Utredningen erinrar i detta sammanhang om de översikter som lämnats i bilagorna 1–4 till detta betänkande.

I utredningens förslag har de grundläggande bestämmelserna om nämndernas uppgifter och organisation intagits i förslaget till förfogandelag, medan rent administrativa föreskrifter om det interna arbetet i nämnderna samlats i en förordning med instruktion för riksvärderingsnämnden och en förordning med instruktion för lokal värderingsnämnd. I anslutning till den lagstiftningsteknik som tillämpats i vissa andra sammanhang, t. ex. i lagen (1970:417) om marknadsdomstol m. m. (ändrad senast 1972:732), och på därom framförda önskemål har lagbestämmelserna om riksvärderingsnämnden gjorts tämligen utförliga. Eftersom riksvärderingsnämnden är högsta instans i ersättningsärenden enligt förfogandelagen (se 38 § i förslaget), kan det finnas anledning till en sådan något mera ingående lagreglering.

Vad angår lokal värderingsnämnd har det bedömts möjligt att något begränsa omfattningen av de bestämmelser som bör inflyta i lagen. Det kan

ifrågasättas, om inte samtliga övriga bestämmelser lämpligen borde inflyta i förordningen med instruktion för lokal värderingsnämnd. Praktiska skäl och särskilt önskvärdheten av att inte i alltför hög grad splittra bestämmelserna angående sådan nämnd på olika författningar talar härför. Utredningen har emellertid ansett, att bestämmelser som berör regeringens eller länsstyrelsens befattning med lokal värderingsnämnd snarare bör ha sin plats i förfogandeförordningen, som riktar sig till en mera vidsträckt krets, än i instruktionen, som ger regler för nämndens interna verksamhet. De bestämmelser som här åsyftas återfinns i 18–22 §§ i förslaget till förfogandeförordning.

I stort sett överensstämmer de av utredningen föreslagna föreskrifterna om värderingsnämnder med de nu gällande. Beträffande några förslag krävs dock vissa kommentarer.

19 §

Av 11 kap. 9 § RF torde följa, att ledamot av riksvärderingsnämnden skall vara svensk medborgare. För tydlighetens skull har detta uttryckligen angetts i 19 § andra stycket, som även innefattar krav på att han skall vara myndig.

20 §

För närvarande är det fastslaget i rekvisitionslagen (9 § femte stycket och 10 § tredje stycket), att ledamöter och ersättare i värderingsnämnd utses för viss tid, högst fyra år. Sakligt sett kan det givetvis vara lämpligt att begränsa förordnandenas giltighetstid. I 20 och 25 §§ har därför införts bestämmelser att förordnandena skall avse viss tid. Det kan dock knappast vara nödvändigt att i lag reglera giltighetstidens längd. I förordningarna med instruktioner för riksvärderingsnämnden (16 §) och för lokal värderingsnämnd (15 §) bör emellertid intas bestämmelser att ledamöter och ersättare för dem förordnas för högst tre år.

21 §

I överensstämmelse med vad som gäller för ledamöter av vissa andra nämnder eller liknande organ med judiciella uppgifter och med hänsyn till riksvärderingsnämndens ställning som högsta instans inom sitt kompetensområde (se 38 §) föreskrivs i 21 §, att ledamot och ersättare i nämnden skall ha avlagt domared innan han börjar tjänstgöra i nämnden. Att ed kan bytas ut mot försäkran på heder och samvete följer av 4 kap. 11 § andra stycket rättegångsbalken. Någon uttrycklig erinran härom torde inte behövas. För jämförelse hänvisar utredningen till exempelvis 7 § andra stycket lagen (1970:417) om marknadsdomstol m. m. (ändrad senast 1972:732) och 8 § andra stycket lagen (1974:1082) om bostadsdomstol samt prop. 1970:57 (s. 173) och 1974:151 (s. 114).

Bestämmelsen i 21 § har inte någon motsvarighet i nu gällande beredskapsförfattningar.

Tillräckliga skäl föreligger enligt utredningens mening inte för ett krav

att även ledamot av lokal värderingsnämnd skall avlägga domared (jfr 25 och 26 §§ i lagförslaget).

22 §

I 15 § rekvisitionsförordningen ges särskilda regler om jäv mot ledamot i värderingsnämnd. Med hänsyn till de jävsregler med mera allmän räckvidd som nu finns föreligger enligt utredningens mening inte anledning att vidhålla de äldre reglerna i rekvisitionsförordningen. Detta gäller även undantaget i nyssnämnda paragrafs andra stycke, vilket innebär att den som deltagit i upprättande av taxa inte av sådan orsak får anses jävig i ärende angående ändring i myndighets beslut rörande ersättning enligt taxan. I sak bör detta alltjämt gälla. Att vederbörande deltagit i ett normbeslut angående fastställande av taxa kan rimligtvis inte innebära att han blir jävig i ett enskilt ersättningsärende. Tredje stycket i 15 § rekvisitionsförordningen – vilket avser att någon vidtar åtgärd mot ledamot av värderingsnämnd för att göra honom jävig – har sin motsvarighet i 4 kap. 13 § 6. rättegångsbalken. Vid tillämpning av förvaltningslagen (1971:290) torde den i tredje stycket beskrivna situationen få bedömas med ledning av generalklausulen i 4 § 5. sistnämnda lag. Enligt utredningens mening bör vidare jävsfrågan regleras i lag. Av samma skäl som anförts under 21 § har därför i 22 § föreskrivits att bestämmelserna i 4 kap. rättegångsbalken om jäv mot domare skall äga motsvarande tillämpning på den som tjänstgör som ledamot i riksvärderingsnämnden.

Beträffande den som tjänstgör som ledamot i lokal värderingsnämnd föreslår utredningen inte någon jävsbestämmelse. Detta innebär att de förenklade och mindre stränga jävsreglerna i 4 och 5 §§ förvaltningslagen skall tillämpas i stället för bestämmelserna i rättegångsbalken. Att olika jävsregler härigenom kommer att gälla vid handläggning av ett och samma ärende i olika instanser kan visserligen synas inkonsekvent men kan knappast tillmätas avgörande betydelse. I en lokal värderingsnämnd kan läget vara sådant att man måste bortse från jävssituationer i vissa fall när beslut måste fattas mycket snabbt eller frågan om opartiskhet inte spelar någon roll (jfr prop. 1971:30 s. 340).

23 §

Paragrafen upptar bestämmelser om riksvärderingsnämndens beslutförhet samt omröstningsregler. Den innebär en viss förenkling i förhållande till den nu gällande 16 § rekvisitionsförordningen. Ytterligare förenklade regler i samma ämnen ges beträffande lokal värderingsnämnd i 26 § förslaget till förfogandelag.

24 §

Liksom enligt 9 § tredje stycket rekvisitionslagen bör riksvärderingsnämnden vid behov kunna arbeta på flera avdelningar. Bestämmelser härom ges i förevarande paragraf.

25 §

Paragrafen ger regler beträffande lokala värderingsnämnders sammansättning m. m., som har sin motsvarighet i 10 § rekvisitionslagen samt 12 och 14 §§ rekvisitionsförordningen men är förenklade i förhållande till nuvarande bestämmelser. Beträffande frågan om giltighetstiden för förordnande som ledamot eller ersättare hänvisas till vad som anförts i motiven till 20 §.

Det ligger i sakens natur att ledamotskap av värderingsnämnd kan medföra kännedom om förhållande av betydelse för rikets säkerhet eller om förhållande som rör betydelsefullt allmänt eller enskilt ekonomiskt intresse. Det finns här anledning jämföra med 4 § andra stycket statstjänstemannalagen (1965:274) i dess lydelse enligt lagen 1974:1009. Utredningen föreslår med hänsyn till vad nyss sagts att i 25 § andra stycket ställs krav på svenskt medborgarskap för ledamot i lokal värderingsnämnd. Att ledamot även skall vara myndig bör också anges.

26 §

Utredningen hänvisar till vad som anförts under 23 §.

27 §

Paragrafen, som i förenklad form motsvarar 19 § rekvisitionsförordningen, ger bestämmelser om hur statens rätt bevakas inför värderingsnämnder av olika slag.

Ersättningsgrunder

Utredningen hänvisar i detta avseende till den allmänna redogörelse och motivering som lämnats under 8.6. Härutöver får utredningen anföra följande.

28 §

Denna paragraf innehåller regler om taxesättning samt om tillämpning av priser enligt lag om prisreglering.

29 §

Paragrafen innehåller en jämkningsregel för enskilda fall, där huvudregeln enligt 28 § på grund av särskilda omständigheter skulle leda till obilliga resultat. Motsvarighet till regeln finns i 19 § tredje stycket 1954 års förfogandelag. Särbestämmelsen i sista punkten av detta stycke har emellertid av skäl som angetts i den allmänna motiveringen (8.6) ansetts kunna uteslutas.

30 §

Denna paragraf avser fall när visst pris inte är fastställt. Närmare bestämmelser om sådana fall ges i 31–33 §§.

31 §

Denna paragraf innehåller bestämmelser om ersättning för egendom som tas i anspråk med äganderätt.

32 §

Paragrafen ger ersättningsregler för fall då egendom tas i anspråk med nyttjanderätt och i anslutning därtill för kostnader i samband med åtgärd som avses i 12 § lagförslaget.

I 12 § fjärde stycket rekvisitionslagen finns en bestämmelse för det fall att nyttjanderätt till förnödenhet upplåtits genom frivillig överenskommelse och förnödenheten lider skada eller avsevärd försämring, vartill hänsyn inte tagits vid överenskommelsen. Upplåtaren får då påkalla att ersättningsfrågan prövas av värderingsnämnd. Bestämmelsen tillkom år 1942, sedan chefen för armén och länsstyrelsen i Norrbottens län i remissyttranden över då föreliggande utredningsförslag upptagit frågan om s. k. efterhandsrekvisitioner. I detta avseende har särskilt uppmärksammats det fall då överenskommelse träffats om hyra för kvarter men skador sedermera uppstått, vilka inte omfattas av den tidigare överenskommelsen och varom förlikning inte kan träffas. Dåvarande departementschefen, statsrådet Sköld, delade uppfattningen att värderingsnämnd borde utrustas med möjlighet att uppta sådan ersättningsfråga. Befogenhet att hänskjuta frågan till värderingsnämnd borde emellertid endast tillkomma den enskilde som lidit skadan. Om denne hellre ville anlita domstol, borde han alltså inte förmenas detta.

Utredningen har inte velat utesluta den möjlighet som reglerats på detta sätt. Utredningen anser emellertid, att en föreskrift svarande mot den nu gällande bestämmelsen i rekvisitionslagen – vilken närmast är att hänföra till förfarandet i ärenden om ersättning – bör ha sin plats under avsnittet Handläggning av ersättningsärenden som ett tredje stycke i 36 §.

33 §

Här regleras ersättning för tjänst, handräckning, transport samt omhändertagande av egendom enligt 14 §.

34 §

I paragrafen har upptagits en bestämmelse om vem som står faran för egendom beträffande vilken beslut om förfogande meddelats. Bestämmelsen motsvarar 21 § 1954 års förfogandelag.

35 §

Paragrafen avser ersättning när dispositionsförbud enligt 7 § upphör att gälla utan att beslut om förfogande har meddelats. Motsvarighet finns i 22 § 1954 års lag.

Handläggning av ersättningsärenden

36 §

Enligt första stycket i denna paragraf bestäms ersättning som utgår efter visst pris av den myndighet som beslutat om förfogande eller som regeringen bestämmer. Det sistnämnda alternativet avser närmast fall, när beslut om förfogande meddelas av regeringen. Själva ersättningsfrågan bör då kunna bedömas av lämplig myndighet. Bestämmelsen anknyter till reglerna i 17 § första stycket rekvisitionslagen och 23 § första stycket 1954 års förfogandelag. Beredskapsförfogandelagen och civilförsvarslagen hänvisar till bestämmelserna om rekvisition.

Enligt andra stycket fastställs ersättning som inte utgår efter visst pris av lokal värderingsnämnd. Frågan om sådan ersättning kan emellertid, om särskilda skäl föreligger, efter ansökan av part omedelbart tas upp till prövning av riksvärderingsnämnden. Denna undantagsregel öppnar möjlighet att i en fråga av principiell betydelse eller eljest av stor räckvidd komma fram till ett snabbt avgörande. Bestämmelsen fyller sålunda ett liknande behov som regler om anlitande av skiljenämnd gör i andra sammanhang.

Beträffande tredje stycket hänvisas till vad som anförts i motiveringen till 32 §.

37 §

Talan mot beslut av myndighet eller lokal värderingsnämnd i ersättningsärende skall enligt 37 § föras hos riksvärderingsnämnden genom besvär. Detta innebär en förenkling av nuvarande instansordning. Beträffande motiven härför hänvisas till 8.4.

En ansökan med stöd av 29 § om ersättning utöver visst pris som fastställts enligt 28 § skall enligt lagrummet göras inom besvärstiden.

Eftersom taxa som fastställts av lokal värderingsnämnd enligt 28 § skall underställas riksvärderingsnämndens prövning, föreligger inget behov av möjlighet att anföra besvär över den lokala nämndens beslut i sådant ärende.

38 §

I denna paragraf slås fast att riksvärderingsnämnden är högsta värderingsnämnd, mot vars beslut talan inte får föras. Detta gäller såväl fastställande av taxa enligt 28 § första stycket som enskilt ersättningsärende.

Motsvarigheter till bestämmelsen finns i nu gällande lagstiftning. I 9 § rekvisitionslagen anges att riksvärderingsnämnden är högsta värderingsnämnd, mot vars beslut klagan inte får föras. I 1954 års förfogandelag ges förbud mot klagan över riksvärderingsnämndens beslut i två paragrafer,

som avser beslut av olika slag. I 19 § fjärde stycket sistnämnda lag ges fullföljdsförbud beträffande dels beslut om upprättande av taxa, dels beslut om jämkning vid tillämpning av taxepris. I 23 § sjunde stycket ges sådant förbud i fråga om bestämmande av ersättning i särskilda fall. I utredningens förslag har dessa olika fall sammanförts under en gemensam paragraf.

39 §

I paragrafen erinras om regeringens befogenhet att meddela föreskrifter om utbetalning av ersättning enligt lagen. Närmare bestämmelser därom har tagits in i 23–25 §§ förfogandeförordningen.

40 och 41 §§

Paragraferna innehåller bestämmelser för fall, när någon till säkerhet för fordran har panträtt eller retentionsrätt i egendom som tas i anspråk med äganderätt enligt lagen respektive när sådan egendom är utmätt. Även säljares rätt vid avbetalningsköp beaktas. Bestämmelserna innebär inte någon saklig förändring av vad som nu gäller i dessa hänseenden.

Uppgiftsskyldighet m. m.

42 §

Av 8 kap. 3 § RF framgår att föreskrifter om förhållandet mellan enskilda och det allmänna, som gäller åligganden för enskilda eller i övrigt avser ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden, regelmässigt meddelas genom lag. Sådana föreskrifter gäller bl. a. "rekvisition elller annat sådant förfogande". Vid krig eller krigsfara gäller dock de särskilda bestämmelserna enligt 13 kap. 6 § RF.

Såväl fredstida förberedelser för förfogande som omedelbart förestående beslut om förfogande förutsätter uppgiftsskyldighet, besiktning av egendom som kan komma i fråga för uttagning eller förfogande, skyldighet att hålla egendom tillgänglig för sådant ändamål, kontroll av lämnade uppgifter m. m. Såsom framhållits i motiven till 17 § i den föreslagna förfogandelagen ger denna paragraf ett allmänt underlag till erforderliga mera preciserade regler om förberedelserna. Bestämmelsen i 17 § bör ses tillsammans med 42–44 §§ i lagförslaget som ger närmare bestämmelser om sådana åtgärder, vare sig de vidtas i fredstid eller i ett redan inträffat krisläge. Ingående regler om förberedelserna för krigsanskaffning ges i utredningens förslag till förordning i detta ämne. Utredningen hänvisar i detta sammanhang även till lagen (1948:390) om skyldighet för näringsidkare m. fl. att biträda vid planläggningen av rikets ekonomiska försvarsberedskap och därtill anslutande tillämpningskungörelse (1948:391).

42 § har motsvarigheter i nu gällande lagstiftning om rekvisition och förfogande.

43 §

Denna paragraf öppnar möjlighet för länsstyrelse, polismyndighet eller annan myndighet som regeringen bestämmer till kontroll av uppgift som lämnats enligt 42 § första stycket inför ett ifrågasatt förfogande. Enligt paragrafen skall det åligga den uppgiftsskyldige att tillhandahålla handelsböcker och andra affärshandlingar. I huvudsak motsvarande regel finns i 27 § 1954 års förfogandelag.

44 §

För det syfte som angetts i föregående paragraf får vederbörande myndighet enligt 44 § göra undersökning på platsen. Bestämmelserna i 28 kap. rättegångsbalken om husrannsakan skall därvid gälla i tillämpliga delar. Motsvarande föreskrifter finns i 66 § civilförsvarslagen och 28 § 1954 års förfogandelag.

45 §

Paragrafen, som har sin motsvarighet i 30 § 1954 års förfogandelag, innehåller bestämmelser om föreläggande och utdömande av vite vid underlåtenhet att fullgöra skyldighet enligt 42 eller 43 §. För att betona vitets karaktär av tvångsmedel har bestämmelserna – liksom i 1954 års lag – införts i omedelbar anslutning till de paragrafer som handlar om uppgiftsskyldighet m. m.

Enligt den nu gällande bestämmelsen kan vite användas även för den situationen att någon vägrat lämna myndighet eller dess ombud tillträde för verkställande av kontroll i fall som avses i 44 § förslaget. Med hänsyn till att sistnämnda lagrum föreslås ge möjlighet till undersökning i samma former som vid husrannsakan behöver någon hänvisning till 44 § inte ingå i 45 §.

Första stycket behandlar föreläggande av vite, vilket ankommer på länsstyrelse eller eventuellt annan myndighet som regeringen bestämmer. Enligt andra stycket får vite utdömas av länsstyrelse. I fråga om besiktning finns alternativet att länsstyrelse kan låta vidta åtgärden med biträde av polismyndighet samt ta ut kostnaden av den försumlige.

Ett vitesföreläggande enligt den föreslagna förfogandelagen bör inte få överklagas särskilt men bör i gengäld kunna omprövas i ärende om vitets utdömande (jfr besvärssakkunnigas slutbetänkande SOU 1964:27 s. 276 och 505). Härom ges föreskrift i tredje stycket.

I fjärde stycket föreskrivs att talan mot länsstyrelses beslut om utdömande av vite eller om handräckning förs hos kammarrätt genom besvär. Bestämmelsen ansluter sig till 8 § lagen (1971:289) om allmän förvaltningsdomstolar.

Beslut om utdömande av vite torde i regel inte verkställas förrän beslutet vunnit laga kraft (se SOU 1964:27 s. 470). Effektivitetsintresset och det därav följande kravet på skyndsam handläggning medför däremot att beslut om handräckning vanligen bör lända till efterrättelse utan hinder av anförda besvär. Den beslutande myndigheten bör dock kunna föreskriva annat. Av 28 § förvaltningsprocesslagen (1971:291) följer vidare att kammarrätten kan

förordna, att det överklagade beslutet tills vidare inte skall gälla.

Särskild uppmärksamhet påkallar frågan om förhållandet mellan straff och vite. Utredningen erinrar om 9 kap. 8 § andra stycket rättegångsbalken, enligt vilket lagrum vite inte får föreläggas, då straff är utsatt. Besvärssakkunniga har uttalat (SOU 1964:27 s. 269), att den uppfattning som kommit till uttryck i nyssnämnda lagrum länge har betraktats som en allmän grundsats i svensk rätt, vilken iakttagits även då uttryckligt stadgande därom saknats. Besvärssakkunniga har vidare framhållit att, liksom det på åtskilliga områden finns uttryckliga regler av innebörd, att vite inte får utsättas då straff finns stadgat, det också förekommer författningsbestämmelser, som förutsätter att vite kan brukas som tvångsmedel för att förmå någon att fullgöra en lagstadgad, straffsanktionerad prestation.

Ett speciellt intresse i förevarande sammanhang har ett uttalande av lagrådet beträffande 30 § i förslaget till 1954 års förfogandelag (prop. 1954:20 s. 204). Lagrådet anförde därvid följande:

Ehuru straff och vite i viktiga hänseenden fullfölja skilda uppgifter, ha i lagstiftning och rättstillämpning framträtt vissa betänkligheter mot att kumulera dessa bägge sanktioner. Grunden härtill torde närmast ha varit, att om ett och samma beteende ådroge någon såväl straff som förpliktelse att utgiva vite, detta i verkligheten måste, med hänsyn till den gemenskap med straffet som vitespåföljden dock i viss utsträckning kan anses äga, te sig som en stötande dubbelbestraffning, varjämte det väl understundom kunnat framstå såsom tveksamt, huruvida praktiskt behov av en dylik kumulering förelåge, enär blott endera sanktionen kunde vara tillfyllest för att, i det enskilda fallet eller hos samhällsmedlemmarna i allmänhet, genomdriva det handlande varom fråga är.

Enligt lagförslaget kan nu en sådan underlåtenhet som omförmäles i förevarande paragraf medföra såväl att den försumlige bestraffas som ock att myndighet förelägger honom vite och sedermera utdömer detta. I ett remissyttrande har i anledning därav anmärkts, att förhållandet mellan straffsanktionen och vitesföreläggandet icke reglerats i förslaget, att tvekan därför kunde uppkomma huruvida straff finge ådömas den försumlige, ehuru denne förelagt vite utdömts, samt att bestämmelser i frågan vore påkallade. På sätt departementschefen framhållit gäller emellertid enligt paragrafen som betingelse redan för föreläggande av vite, att en underlåtenhet förelupit av beskaffenhet att i princip föranleda straff. Det är således först när, efter straffbarhetens inträde, underlåtenheten fortsätter, som man reagerar genom vitespåföljd. Straff- och vitessanktionerna komma med andra ord att åtminstone delvis avse underlåtenhet icke under samma tid utan under olika tidsperioder. Det eventuellt stötande i kumuleringen av de båda påföljderna förringas därmed högst avsevärt. Att den som på grund av sin underlåtenhet förskyllt straff därjämte vid fortsatt tredska utsättes för vitespåföljd synes icke ingiva principiella betänkligheter. Detta gäller oavsett om underlåtenhetsbrottet som sådant kan sägas vara avslutat i och med att den tid gått till ända, före vars utgång vederbörande, om han skall undgå ansvar, har att handla, eller om brottet såsom perdurerande omfattar även underlåtenhet i tiden därefter, ett spörsmål som det alltså icke finnes anledning att här ingå på. Och ur praktiska synpunkter är, såsom departementschefen antytt, vitespåföljden just i nu avsedda situation av påtagligt värde, emedan den fortsatta underlåtenheten efter straffbarhetens inträde ger vid handen, att straffhotet icke varit tillräckligt verksamt för att tvinga fram den önskade effekten. Omvänt synes det kunna försvaras, att om under den förutsättning förevarande paragraf angiver vite ålägges och utdömes, detta icke utgör hinder för att den försumlige jämväl blir bestraffad. Ty såsom av det sagda följer har detta straff förskyllts redan under den tid som föregick föreläggandet och utdömandet av vite. Det ligger uppenbarligen icke i sakens natur, att den som en

gång förskyllt straff skall befrias från detta genom att han sedermera gör sig skyldig till ytterligare dröjsmål och i anledning därav drabbas av annan påföljd. Av motsvarande skäl bör för övrigt den försumlige icke heller genom att ställa sig vitesföreläggandet till efterrättelse undgå ansvar för den förseelse, vartill han genom sin underlåtenhet redan gjort sig skyldig.

Med hänsyn till vad sålunda anförts synes lagförslaget i förevarande del kunna, utan ytterligare bestämmelser i ämnet, godtagas.

Besvärssakkunniga yttrade för sin del att lagrådets uttalande torde kunna anses representativt för numera härskande rättsuppfattning. Utredningen ansluter sig till detta yttrande.

46 §

Av 8 kap. 3 § RF följer att föreskrifter om bl. a. tystnadsplikt skall meddelas genom lag. Utredningen föreslår med hänsyn härtill i 46 § en allmänt hållen lagbestämmelse av innebörd att vad som inhämtats med stöd av 42–44 §§ eller vid förberedelser som eljest avses i 17 § inte får obehörigen yppas.

En motsvarighet till den föreslagna bestämmelsen finns i 29 § 1954 års förfogandelag. Där föreskrivs nu, att vad som inhämtats med stöd av stadganden motsvarande de i 42–44 §§ föreslagna inte får yppas i vidare mån än som erfordras för att vinna det med bestämmelserna avsedda ändamålet. Att utredningen i 46 § använt ordet "obehörigen" innebär inte någon saklig ändring utan endast en förenkling av ordalydelsen.

Även 10 § planläggningskungörelsen innehåller en regel om tystnadsplikt. Den avser vissa sakförhållanden varom egendomens ägare eller innehavare underrättats av myndighet. Även denna tystnadsplikt omfattas av 46 § förslaget till förfogandelag (jfr även 43 § i utredningens förslag till förordning om krigsanskaffning).

Med hänsyn till den nya lydelse, som 20 kap. 3 § brottsbalken fått genom lagen (1975:667) om ändring i brottsbalken, behöver ingen bestämmelse om straff för brott mot tystnadsplikt införas i förfogandelagen. Vidare är frågan om allmänt åtal för sådant brott uttömmande reglerad i 20 kap. 5 § brottsbalken i dess lydelse enligt SFS 1975:667. Utredningen hänvisar i detta sammanhang även till prop. 1975:78 s. 184 och 186.

Ansvarsbestämmelser m. m.

De mest utförliga av de nuvarande ansvarsbestämmelserna på rekvisitions- och förfogandelagstiftningens område ingår i 1954 års förfogandelag. De i förslaget upptagna reglerna överensstämmer i sak nära med dessa bestämmelser. I övrigt torde här få hänvisas till den i bilagan till detta betänkande lämnade översikten över föreslagna bestämmelsers motsvarigheter i gällande författningar.

För frågan om kumulation av straff och vite har utredningen redogjort i motiveringen till 45 §.

Utredningen har vid utformningen av straffbestämmelserna i den föreslagna lagen eftersträvat en avsevärd modernisering och förenkling. Förslaget innebär, att flertalet sådana bestämmelser sammanförs till en paragraf med vidsträcktare strafflatitud än som tidigare avsetts för normalfallen. Häri-

genom har särskilda lagregler för oaktsamhetsfall samt för ringare respektive grövre brott kunnat slopas. Det får ankomma på domstolarna att vid straffmätningen ta erforderlig hänsyn till sådana omständigheter som om brottet förövats i yrkesmässig förvärvsverksamhet eller eljest i vinningssyfte, om brottet avsett betydande mängd av en förnödenhet, om gärningsmannen begagnat vilseledande bokföring eller om brottet eljest varit av särskilt farlig art. Motsvarande gäller frågan om brottet med hänsyn till omständigheterna är att anse som ringa.

47 §

Under denna paragraf har sammanförts fyra grupper av brottsliga förfaranden. I åtskilliga fall kan emellertid gärningen vara belagd med straff i brottsbalken, exempelvis i dess 17 kap. 13 §. I sådana fall skall brottsbalken tillämpas.

Har flera medverkat till gärning som avses i 47 § första stycket skall 23 kap. 4 och 5 §§ brottsbalken äga motsvarande tillämpning. Föreskrift härom ges i 47 § andra stycket.

48 §

I 1954 års förfogandelag ingår en bestämmelse om husbondeansvar. Enligt 39 § nämnda lag ansvarar nämligen husbonde för vissa närmare angivna brott, som begås av hans husfolk eller i hans arbete antagen person, liksom vore brottet begånget av honom själv, där brottet skett med hans vetskap och vilja. Dåvarande departementschefen, statsrådet Ericsson, anförde i prop. 1954:20 (s. 143) bl. a. att erfarenheter från tiden för andra världskriget visade, att en bestämmelse om husbondeansvar inte kunde undvaras i förevarande lagstiftning. En sådan bestämmelse fick här också anses som mera naturlig än annars, eftersom det vid överträdelse av avsett slag ofta är husbonden som drar fördel av denna och därför framstår som den för vars räkning överträdelsen begåtts. Ett dylikt stadgande ansågs ägnat att hos företagarna inskärpa vikten av att övervaka de anställda så att dessa inte bryter mot meddelade föreskrifter.

I propositionen hade emellertid 39 § fått en avfattning, varigenom bevisbördan lades på den tilltalade. Lagrummet fick sin slutliga utformning vid riksdagsbehandlingen (2 LU 1954:19 s. 101, rskr 1954:186).

Även om man i allmänhet bör undvika stadganden om husbondeansvar har utredningen med hänsyn till åberopade erfarenheter inte funnit tillräckliga skäl för att ur lagförslaget utesluta en motsvarighet till 39 § 1954 års lag. En ny bestämmelse bör dock få något mindre räckvidd och en modernare formulering. Beteckningarna "husbonde" och "husfolk" bör utgå. Den föreslagna 48 § har därför utformats så att företagare ansvarar för gärning som avses i 47 §, om den begås i hans rörelse och han har haft eller bort ha vetskap om gärningen.

49 §

I paragrafen anges vilken egendom som skall kunna förverkas och vilka typer av förverkande som kommer i fråga. Föreskrifterna har utformats med 36 kap. 1 och 2 §§ brottsbalken som förebilder men anknyter även till 23 § 3 mom. rekvisitionslagen och 40 § 1954 års förfogandelag. Övriga bestämmelser i 36 kap. brottsbalken är tillämpliga även utanför brottsbalken och behöver alltså inte upprepas i den nya förfogandelagen.

I 49 § första stycket första meningen ges huvudregeln, vilken innebär att egendom som mottagits i samband med brott som avses i 47 § eller undanhållits genom sådant brott skall förklaras förverkad, om det ej är uppenbart obilligt. Utredningen hänvisar i detta sammanhang till 36 kap. 4 § brottsbalken, som dels anger hos vilka personer förverkande får ske, dels föreskriver att egendom som vid brott inte tillhörde någon av vissa angivna personer inte får förklaras förverkad. För det fall att gärningsmannen eller annan som medverkat till brottet äger ytterligare mängd av den egendom som brottet avsett utsträcks enligt andra meningen regeln om förverkande till att gälla även denna mängd. Enligt tredje meningen vidgas regelns räckvidd ännu ett steg. Äger nämligen gärningsmannen eller annan medverkande annan egendom som omfattas av föreskrift om förfogande eller dispositionsförbud kan den också förklaras förverkad, men i detta fall krävs därjämte att särskilda skäl föreligger.

I paragrafens andra stycke föreskrivs att i stället för egendom som avses i första stycket dess värde kan förklaras förverkat.

I 41 § 1954 års förfogandelag ges bestämmelser om försäljning av förverkat gods och förfarandet med influten köpeskilling. En häremot svarande regel behöver inte ingå i en ny förfogandelag, eftersom dessa frågor numera regleras i lagen (1974:1066) om förfarande med förverkad egendom och hittegods m. m.

50 §

I 41 § 1954 års förfogandelag ges även bestämmelser om hur man i vissa fall skall förfara med beslagtagen egendom som ännu inte är men kan antas bli förverkad. Sålunda får beslagtagen egendom genast försäljas om den är underkastad förskämning eller snar förstörelse.

Lagen (1974:1065) om visst stöldgods m. m. avser egendom som åtkommits genom brott och som tagits i förvar. Lagen är därför inte tillämplig på egendom som kan antas bli förverkad enligt 41 § 1954 års förfogandelag. Eftersom något beslut om förverkande ännu ej föreligger kan givetvis inte heller lagen om förfarande med förverkad egendom och hittegods m. m. tillämpas. Vid sådant förhållande och för att så långt möjligt tillgodose ägarens intressen föreslår utredningen att i 50 § upptas en regel motsvarande nyssnämnda bestämmelse i 1954 års förfogandelag. Den nu gällande värdegränsen 100 kronor bör dock höjas till 500 kronor, dvs. samma gräns som anges i den likartade bestämmelsen i 23 § första stycket lagen (1960:418) om straff för varusmuggling (23 § ändrad senast 1974:1070).

Särskilda bestämmelser

51 §

Denna paragraf innehåller regler om biträde av polismyndighet när någon vägrar eller försummar att behörigen eller i rätt tid tillhandahålla egendom, som omfattas av beslut om förfogande. Motsvarigheter till detta lagrum finns i 23 § 1 mom. rekvisitionslagen, 5 § första stycket beredskapsförfogandelagen, 76 § civilförsvarslagen och 44 § 1954 års förfogandelag.

Paragrafen avser egendom som omfattas av beslut om förfogande enligt 4 och 9–13 §§. Däremot hänvisas inte till 6 §, som i första hand avser rätt att kräva viss verksamhet och vissa tjänster i samband med produktion av vissa slags förnödenheter eller med iståndsättande eller användning av egendomen inom ramen för ägarens eller innehavarens normala verksamhet eller med transport. 6 § slår också fast en allmän skyldighet att biträda för att skyndsamt tillgodose försvarsmaktens tillfälliga behov av viss personal. Det torde knappast vara praktiskt möjligt för polismyndighet att lämna biträde i fall som avses i 6 §. Utredningen vill emellertid erinra om att åsidosättande av föreskrift eller beslut med stöd av 6 § är straffbelagt i 47 § 1.

I anslutning till vad som nu gäller enligt nyssnämnda lagrum i rekvisitions- och civilförsvarslagarna har i 51 § tagits in en bestämmelse som ger myndighet som utövat förfoganderätten samma befogenhet som tillkommer polismyndighet, under förutsättning att dröjsmål kan medföra fara och polismyndighet inte är tillgänglig.

52 §

I paragrafen, som i sak överensstämmer med 45 § 1954 års förfogandelag, regleras vissa förhållanden i samband med en återgång till normala förhållanden.

53 §

Paragrafen motsvarar i huvudsak 47 § 1954 års förfogandelag.

I 46 § 1954 års lag har givits utförliga regler beträffande det fall att fastighet, vars jord befunnits uppenbarligen vanhävdad, på grund av föreskrift enligt 4 § samma lag upplåtits för drivande av jordbruk. Med hänsyn till de möjligheter som erbjuds genom jordhävdslagen (1969:698, ändrad senast 1971:644) och 2 kap. 7 § expropriationslagen (1972:719) torde en bestämmelse som motsvarar 46 § 1954 års lag inte behöva föras in i en ny förfogandelag.

Bestämmelser om upphävande av äldre författningar

I anslutning till den nya förfogandelagens ikraftträdandebestämmelser bör tas in en föreskrift om upphävande av rekvisitionslagen, beredskapsförfogandelagen och 1954 års allmänna förfogandelag, vilka alla rör samma ämne som den nya lagen. Civilförsvarslagen kommer däremot alltjämt att i huvudsak gälla, med de ändringar som anges i särskild lag.

12.1.2 *Förslaget till lag om ändring i civilförsvarslagen (1960:74)*

Utredningen har vid behandlingen av 4 § förslaget till förfogandelag angett sin syn på frågan om anknytningen mellan civilförsvarslagen och förfogandelagen. I enlighet med denna syn täcker civilförsvarslagen med de ändringar som nu föreslås formellt sett civilförsvarets hela verksamhet. Genom avfattningen av 68 § görs emellertid de utförliga förfarandebestämmelserna i förfogandelagen tillämpliga även på förfogande för civilförsvarets behov. Civilförsvarslagen behöver därför inte tyngas av motsvarande bestämmelser. För civilförsvaret bör emellertid gälla vissa speciella regler i huvudsaklig överensstämmelse med de nu gällande. Civilförsvarslagen i dess gällande lydelse innehåller också vissa lagrum (65, 66 och 81–83 §§) som inte endast avser förhållanden i samband med förfoganderätten för civilförsvarets behov utan har räckvidd över civilförsvarslagens hela tillämpningsområde. Härtill kommer att i ett av dessa fall (66 § andra stycket) tillämpningen är begränsad till civilförsvarsberedskap. Det är därför inte möjligt att helt eller delvis ersätta bestämmelserna med de av utredningen föreslagna reglerna i förfogandelagen. Med dessa utgångspunkter har därför i 68 § första stycket förslaget till lag om ändring i civilförsvarslagen gjorts undantag från tillämpningen av förfogandelagen för fall då annat följer av 68 § andra och tredje styckena samt 65, 66, 69–74 och 81–83 §§ civilförsvarslagen. Utredningen räknar emellertid med att en ytterligare bearbetning av bl. a. dessa bestämmelser kommer att göras vid en eventuell framtida översyn av hela civilförsvarslagen.

Vid den grundliga omarbetning av hela 8 kapitlet civilförsvarslagen, som gjorts i samband med utarbetandet av förslaget till förfogandelag, har 69–72 samt 74 och 76 §§ civilförsvarslagen i deras äldre lydelse kunnat utgå, eftersom bestämmelser av motsvarande innehåll föreslås ingå i förfogandelagen. Sålunda motsvaras nuvarande 69 § civilförsvarslagen av 9 § förslaget till förfogandelag, nuvarande 70 § civilförsvarslagen av 10 § förslaget till förfogandelag, nuvarande 71 § civilförsvarslagen av 11 § förslaget till förfogandelag, nuvarande 72 § civilförsvarslagen av 12 § förslaget till förfogandelag, nuvarande 74 § civilförsvarslagen av 40 och 41 §§ förslaget till förfogandelag samt nuvarande 76 § civilförsvarslagen av 51 § förslaget till förfogandelag. Nuvarande 75 § civilförsvarslagen får sin motsvarighet i den föreslagna lydelsen av 71 § samma lag. Vidare har vissa paragrafer i förslaget till lag om ändring i civilförsvarslagen uppdelats på flera nya paragrafer och några bestämmelser har bytt plats. Resultatet av de föreslagna förändringarna är bl. a., att antalet paragrafer i 8 kap. civilförsvarslagen minskas med två och att 75 och 76 §§ kan utgå ur nummerserien.

Vid utformningen av parallelltexterna i det förslag till lag om ändring i civilförsvarslagen som nu framläggs har utredningen för överskådlighetens skull jämställt texterna med hänsyn till om de innehållsmässigt svarar mot varandra i stället för på den grund att de har samma paragrafbeteckning. En sådan metod har tidigare i olika sammanhang använts, exempelvis i 1963 års JO-utrednings förslag (SOU 1965:64 s. 9, vilket även fogats som bilaga 1 till prop. 1967:32) och i prop. 1968:82 med förslag till lag om ändring i rättegångsbalken m. m. Här kan även hänvisas till lagrådets uttalande i prop. 1975:78 om lagstiftning angående ansvar för funktionärer i offentlig

verksamhet, m. m. (s. 245).

För att öka möjligheten till jämförelser mellan den nuvarande och den föreslagna lagtexten har utredningen vidare dels – på sätt som skett exempelvis i prop. 1968:82 (s. 96) – i en not vid ingressen till den föreslagna lagen om ändring i civilförsvarslagen angett, var bestämmelser i avseenden som f. n. regleras i 69–72, 74 och 76 §§ civilförsvarslagen återfinns enligt utredningens förslag, dels i vänsterkolumnen i parallelltexterna infört den nuvarande lydelsen av dessa paragrafer.

51 och 62 §§

De i nuvarande lydelse av lagrummen förekommande hänvisningarna till gällande bestämmelser om rekvisition har i förslaget utbytts mot hänvisningar till förfogandelagen.

I 73 § första stycket civilförsvarslagen (jfr 72 § i förslaget) förekommer likaså en hänvisning till bestämmelserna om rekvisition. Hänvisningen tar sikte på ianspråktagande eller annan åtgärd enligt 8 kap. civilförsvarslagen, vilken behandlar förfoganderätt för civilförsvarets behov. I detta fall behövs inte någon ändring motsvarande den nyss angivna, eftersom en allmän hänvisning till förfogandelagen ges i 68 § första stycket i förslaget.

68 §

Denna paragraf motsvarar första stycket i nuvarande 68 §. Utredningen har vid behandlingen av 4 § förslaget till förfogandelag och i inledningen till avsnittet 12.1.2 angett sin syn på frågan om anknytningen mellan civilförsvarslagen och förfogandelagen. Med utgångspunkt däri har därför i 68 § första stycket förslaget till ändring i civilförsvarslagen gjorts undantag från tillämpningen av förfogandelagen för fall då annat följer av 68 § andra och tredje styckena samt 65, 66, 69–74 och 81–83 §§.

I skrivelse den 10 december 1968 har civilförsvarsstyrelsen hemställt, att till nuvarande 68 § första stycket måtte fogas en bestämmelse av innebörd att motorfordon, släpfordon och motorredskap, uttagna för civilförsvarets behov i enlighet med bestämmelserna i uttagningskungörelsen, under civilförsvarsberedskap får tas i anspråk av länsstyrelse och efter länsstyrelses medgivande av civilförsvarschef, även om egendomen finns i annat län. Detta önskemål har blivit tillgodosett genom den i utredningens förslag valda formuleringen av 68 § tredje stycket.

69 §

Denna paragraf motsvarar andra stycket i den nu gällande 68 §. Den innebär inte någon saklig ändring.

70 §

Paragrafen, som avser ianspråktagande av egendom för kommuns räkning, motsvarar tredje stycket i nuvarande 68 §. Innehållet är i sak detsamma.

71 §

Denna paragraf motsvarar nuvarande 75 §. Ändringarna är av formell natur. Till 71 § ansluter sig kungörelsen (1944:744) med vissa bestämmelser angående den civilförsvaret åliggande verksamheten för omhändertagande av flyktingar.

72 §

I paragrafen, som har sin motsvarighet i nuvarande 73 § första stycket, upptas regler om bestämmande av engångsersättning vid ianspråktagande för civilförsvarets behov.

Första stycket i nu gällande 73 § hänvisar vidare till bestämmelserna om rekvisition. Såsom framhållits i motiveringen till 51 och 62 §§ behövs inte någon särskild hänvisning av denna art, när det gäller förfoganderätt för civilförsvarets behov. En motsvarande hänvisning innefattas nämligen i den föreslagna 68 § första stycket.

73 §

Denna paragraf motsvarar – utan ändring i sak – nuvarande 73 § andra stycket.

74 §

Paragrafen motsvarar nu gällande 73 § tredje stycket. Någon ändring i sak föreslås inte.

Övergångsbestämmelser

Utformningen av övergångsbestämmelserna kompliceras bl. a. genom att ett stort antal paragrafer i civilförsvarslagen – enligt övergångsbestämmelserna till lagen (1975:553) om ändring i civilförsvarslagen (1960:74) – alltjämt skall tillämpas i sin äldre lydelse till och med den 30 juni 1979. Regeringen får dock bestämma att föreskrifterna i sin nya lydelse skall börja att tillämpas redan dessförinnan. Dessa förhållanden bör beaktas vid en slutlig utformning av övergångsbestämmelserna till nu förevarande lag om ändring i civilförsvarslagen.

I övergångsbestämmelserna bör vidare anges att vid hänvisning i lag eller annan författning till äldre föreskrift den nya bestämmelsen i stället skall tillämpas.

12.1.3 *Förslaget till lag om ändring i lagen (1940:358) med vissa bestämmelser till skydd för försvaret m. m.*

Föreslagna ändringar i denna lag är av rent formell natur.

12.1.4 *Förslaget till lag om ändring i krigssjukvårdslagen (1953:688)*

Även föreslagna ändringar i denna lag är av formell art.

12.1.5 *Förslaget till lag om ändring i lagen (1961:655) om undanförsel och förstöring*

Också i denna lag föreslås vissa formella ändringar.

12.1.6 *Andra följdändringar*

I 3 § lagen (1964:64) om skyldighet att upplåta inkvarteringsbostad i krig m. m. ges en bestämmelse för det fall att inkvartering ej kan komma till stånd "med tillämpning av civilförsvarets förfoganderätt". Med hänsyn till bestämmelsens avfattning behövs ingen ändring däri vid ett genomförande av den föreslagna lagstiftningen.

I 10 § allmänna ransoneringslagen (1954:280, 10 § ändrad senast 1971:611) förekommer hänvisningar till såväl 1954 års allmänna förfogandelag som rekvisitionslagen. Eftersom översyn av ransoneringslagen pågår i annan ordning (se 6.3.4), har utredningen ansett sig inte nu böra utarbeta förslag till en uteslutande formell ändring av denna lag.

I direktiven för översynen av ransoneringslagen har framhållits att en dylik lag, som skall kunna tillämpas även i fredskriser, bör kompletteras med förfogandebestämmelser som är anpassade till sådana förhållanden. Möjligheten att i ransoneringslagen ta in erforderliga förfogandebestämmelser bör enligt direktiven övervägas. En annan och enligt utredningens mening enklare utväg är att i ransoneringslagen införa en paragraf motsvarande 7 a § krigssjukvårdslagen (1953:688, 7 a § ändrad senast 1966:52). Detta skulle innebära att, när ransoneringslagen tillämpas, den av utredningen föreslagna förfogandelagen skall gälla i erforderliga delar utan hinder av vad i förfogandelagen finns stadgat om förutsättningarna för lagens tillämpning. På detta sätt skulle en förfoganderätt enligt ransoneringslagen kunna lösgöras från de strängare förutsättningarna enligt förfogandelagen utan att de omfattande reglerna om förfoganderättens innebörd m. m. i sistnämnda lag behöver upprepas i ransoneringslagen. Behovet av förfoganderätt vid ransonering i samband med en fredskris skulle därigenom bli tillgodosett på ett smidigt sätt.

Skulle en ny förfogandelagstiftning i anslutning till utredningens förslag träda i kraft, innan en ny ransoneringslag föreligger, torde övergångsvis en bestämmelse av nyss angiven art kunna införas i nu gällande ransoneringslag, om det skulle behövas.

12.2 Tillämpningsförfattningar

12.2.1 *Förslaget till förfogandeförordning*

Myndigheter som får besluta om förfogande

1 §

Paragrafen avser myndigheter som får meddela beslut om förfogande för försvarsmaktens behov. För att inte tynga författningstexten anges dessa myndigheter i bilaga till förordningen. Vid bilagans utformning har en anpassning gjorts till skedda organisationsförändringar. Beträffande vissa mera kvalificerade fall ges skärpta regler i 3 och 4 §§.

För sådana fall då beslut om förfogande av behörig myndighet inte kan inhämtas eller i varje fall inte kan avvaktas ges en särskild bestämmelse i andra stycket.

2 §

I denna paragraf anges vilka myndigheter som är behöriga att meddela beslut om förfogande för det övriga totalförsvarets behov.

3 och 4 §§

I dessa paragrafer ges regler för beslut om förfogande *dels* över vissa anläggningar av stor omfattning – järnvägs-, elkraft-, tele-, luftfarts- eller sjöfartsanläggningar – med tillhörande personal, utrustning och förråd för försvarsmaktens behov, *dels* över markområde och byggnad för sådant befästningsarbete eller liknande arbete som inte är av tillfällig natur. I dessa fall begränsas behörigheten att meddela beslut till vissa högre myndigheter. De föreslagna bestämmelserna har sin motsvarighet i nu gällande författningar om förfogande men har anpassats till nuvarande organisation.

Företrädesrätt till egendom

5 och 6 §§

I dessa paragrafer ges regler om företrädesrätten olika myndigheter emellan i skilda lägen. I 6 § förutsätts att samförstånd regelmässigt skall kunna nås mellan myndigheter som ställer krav på samma egendom. Sådana undantagsfall där stor tveksamhet uppkommit om vem som skall få företräde eller där eljest enighet inte kan nås – trots de krav som det rådande krisläget ställer – får hänskjutas till regeringen. Är en av myndigheterna lägre militär myndighet, måste man förutsätta att yttrande dessförinnan inhämtats från åtminstone vederbörande militärbefälhavare. I vissa fall kan det likväl vara nödvändigt att ge militär myndighet företräde utan att beslut i nämnda ordning inhämtas eller avvaktas. Omständigheterna måste då vara sådana att egendomen oundgängligen erfordras för tjänstens behöriga fullgörande.

Utredningen hänvisar i övrigt till den redogörelse som lämnats i den allmänna motiveringen under kap. 10.

Förfogande över viss egendom

7 §

Begränsningsregeln i denna paragraf, som har en motsvarighet i 5 § första stycket rekvisitionsförordningen, avser utrustning, kläder och materiel som enskild person behöver för att skydda sig, sin familj, sin egendom eller sina anställda mot fientlig verksamhet. I sådant fall förutsätts tillstånd av länsstyrelsen för att beslut om förfogande skall kunna meddelas.

Förfogandebesluts innehåll m. m.

8 §

I denna paragraf sammanfattas kraven på innehållet i förfogandebeslut.

9 §

I brådskande fall bör ett ärende om förfogande få avgöras muntligen. Beslutet skall dock om möjligt bekräftas skriftligen. Härom ges föreskrifter i 9 §.

10 §

Paragrafen innehåller regler om utfärdande av kvitto beträffande egendom som tagits i anspråk.

11 §

Beslut om förfogande över all egendom av visst slag inom ett område eller viss del av sådan egendom skall enligt denna paragraf på lämpligt sätt kungöras. Omständigheterna kan emellertid vara sådana att ett kungörande t. ex. i de allmänna tidningarna inom området av sekretesskäl är olämpligt.

12 §

Enligt denna paragraf skall myndighet som får besluta om förfogande föra förteckning över ärenden angående sådana beslut.

Visst pris

13 och 14 §§

I dessa paragrafer ges regler om underrättelser och om kungörande beträffande tillämpning av visst pris samt om den tidpunkt från och med vilken visst pris skall gälla.

Besiktning

15–17 §§

Dessa paragrafer innehåller bestämmelser om besiktning. Nuvarande på skilda håll spridda regler härom har sammanförts och förenklats.

Vissa bestämmelser om lokala värderingsnämnder

18 §

Enligt 18 § förslaget till förfogandelag skall lokala värderingsnämnder finnas till det antal och med de verksamhetsområden som bestäms i den ordning regeringen föreskriver. I anslutning till detta lagrum anges nu i 18 § förordningsförslaget som huvudregel, att antalet lokala värderingsnämnder i varje län och nämndernas verksamhetsområden fastställs av länsstyrelsen efter samråd med vederbörande militärbefälhavare.

Det kan emellertid finnas anledning att för ett speciellt ändamål inrätta lokal värderingsnämnd med en sammansättning som säkerställer en efter ändamålet avpassad sakkunskap. I paragrafens andra stycke har med tanke härpå föreskrivits att regeringen kan förordna att för visst slag av egendom skall finnas lokal värderingsnämnd med större verksamhetsområde än ett län.

19 §

Med hänsyn till riksvärderingsnämndens ställning såsom högsta instans i ersättningsmål enligt förslaget till förfogandelag har utredningen ansett nödvändigt att i denna lag (20 §) ange att regeringen för viss tid förordnar ledamöter och ersättare i riksvärderingsnämnden. Utförliga bestämmelser om tillsättning även av ledamöter i lokal värderingsnämnd ges nu i 10 § rekvisitionslagen. Utredningen har för sin del ansett tillräckligt att i den nya förfogandelagen (25 §) föreskriva att ledamöterna i lokal värderingsnämnd utses i den ordning regeringen bestämmer.

I anslutning till sistnämnda föreskrift upptar utredningen nu i 19 § förslaget till förfogandeförordning en allmän regel att ledamöter i lokal värderingsnämnd liksom statens ombud i sådan nämnd utses av länsstyrelsen efter samråd med vederbörande militärbefälhavare. Ledamöter i lokal värderingsnämnd med större verksamhetsområde än ett län (jfr motiveringen till 18 §) och statens ombud i sådan nämnd skall dock utses av regeringen.

20 och 21 §§

I dessa paragrafer uppställs vissa allmänna krav på ledamöter i lokal värderingsnämnd. Har lagen (1942:87) med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m. (den s. k. administrativa fullmaktslagen, ändrad senast 1951:51) satts i tillämpning, gäller enligt 3 § tredje stycket nämnda lag inte vad i 21 § andra stycket förevarande förslag sägs om rätt att undandraga sig ledamotsuppdrag av annan grund än tjänsteförhinder.

22 §

Denna paragraf upptar vissa administrativa föreskrifter om förfarandet, då ersättning skall bestämmas av lokal värderingsnämnd, om utsättande av tid och plats för nämndens sammanträde, om kallelser till enskilda sakägare och statens ombud m. m.

Betalning av ersättning

23–25 §

Dessa paragrafer innehåller regler om betalning av ersättning med beaktande av företrädesrätten i fråga om pantsatt eller utmätt egendom m. m. samt om förskott på sådan ersättning i visst fall. Reglerna har förebilder i ett flertal olika nu gällande föreskrifter.

Särskilda bestämmelser

26–28 §

Det är givetvis av vikt att den utbetalande myndigheten får kännedom om särskilda rättigheter som tillkommer annan än den som avlämnar egendom vilken avses med beslut om förfogande. Avsikten med 26 och 27 §§ är att säkerställa myndighetens kännedom om sådana rättigheter. 28 § ger bl. a. regler om innehållande av ersättningen och om nedsättning av den hos överexekutor. Dessa regler kan bli tillämpliga exempelvis på säljares rättighet på grund av avbetalningsköp. Bestämmelserna i 26–28 §§ motsvaras av flera regler av i huvudsak samma innehåll, spridda i olika nu gällande författningar.

29 §

Denna paragraf innehåller regler om ersättning vid inställelse vid annan myndighet än värderingsnämnd med anledning av förfogande. Beträffande ersättning för transportkostnader hänvisas till 32 och 33 §§ förslaget till förfogandelag.

Bestämmelser om ersättning för inställelse vid värderingsnämnd finns i förslagen till förordningar med instruktioner för sådana nämnder.

30 §

Enligt denna paragraf, som korresponderar mot 71 § rekvisitionsförordningen, har länsstyrelse rätt att genom försvarets civilförvaltnings förmedling få tillbaka ersättning som länsstyrelsen betalar med anledning av beslut om förfogande för försvarsmaktens behov. I sista hand bör vederbörande centrala förvaltningsmyndighet svara för kostnaden.

31 §

Paragrafen, som i sak överensstämmer med 21 § 1957 års allmänna förfogandekungörelse, innebär åläggande för innehavare av trafikanläggning att underrätta länsstyrelsen om inskränkningar i den allmänna trafiken som föranleds av förfogande.

Tillämpningsföreskrifter

32 §

Denna paragraf ger regler om vilka myndigheter som i olika fall skall utfärda de närmare föreskrifter som behövs för tillämpningen av förordningen.

Upphävande av vissa äldre bestämmelser

Eftersom den föreslagna förfogandeförordningen är avsedd att ersätta rekvisitionsförordningen och 1957 års förfogandekungörelse, bör dessa upphävas i och med att förfogandeförordningen träder i kraft. Samtidigt bör också kungörelsen (1945:325) angående provisoriska begränsningar i rätten att göra rekvisition upphöra att gälla. Sistnämnda kungörelse, som tillkom i samband med avvecklingen av försvarsberedskapen under andra världskriget, bör jämföras med kungörelsen (1946:104) om upphörande av rätten till rekvisition. Kungörelsen 1945:325 saknar numera betydelse och bör formellt upphävas.

Vidare bör kungörelsen (1951:551) med vissa bestämmelser om utnyttjande av landets transportmedel under krig eller krigsfara m. m. och kungörelsen (1951:552) med vissa bestämmelser om förfogande över fastigheter under krig eller krigsfara upphävas. I väsentliga delar ersätts dessa kungörelser av bestämmelser i de av utredningen föreslagna författningarna. Härtill kommer att hänvisningar till nu gällande bestämmelser om rekvisition och förfogande blir inaktuella, att ny lagstiftning om immunitet tillkommit (jfr specialmotiveringen till 4 § förfogandelagen) och att bestämmelser om företrädesrätt till egendom avses skola upptagas som 5 och 6 §§ förfogandeförordningen. I övrigt torde reglerna i kungörelserna som redan nu i stora delar är föråldrade (jfr kungörelsen 1961:645) – i den mån de alltjämt behövs – i omarbetat skick kunna få formen av närmare föreskrifter enligt 35 § förfogandeförordningen. Detta gäller exempelvis de bestämmelser i kungörelsen 1951:551, som avser utnyttjande av vissa statliga transportmedel.

12.2.2 *Ändringar i civilförsvarskungörelsen m. m.*

De ändringar som utredningen föreslagit i civilförsvarslagen, särskilt i 8 kap. som behandlar förfoganderätt för civilförsvarets behov, kommer givetvis att medföra åtskilliga följdändringar i civilförsvarskungörelsen. Främst gäller detta kungörelsens 9 kap., som likaså avser förfoganderätten för civilförsvarets behov. Det kan erinras, att vissa paragrafer i 9 kap. kungörelsen har motsvarigheter i förslaget till förfogandeförordning. Sålunda motsvaras 76 § kungörelsen i viss mån av 3 och 4 §§ förfogandeförordningen,

78 § kungörelsen av 9 och 11 §§ förfogandeförordningen, 79 § kungörelsen av 15 § förfogandeförordningen, 80 § kungörelsen av 8 och 10 §§ förfogandeförordningen samt 81 § kungörelsen av 12 § förfogandeförordningen. Även i 10 kap. kungörelsen behöver ändringar göras. Vissa i nuvarande kungörelse ingående detaljföreskrifter torde vidare kunna införas i de tilllämpningsbestämmelser och anvisningar som kommer att utfärdas.

Att utredningen inte nu framlägger detalierade förslag i här angivna avseenden sammanhänger med att de avsevärda ändringar i civilförsvarslagen som föranletts av beslutet om nytt system för skyddsrumsbyggandet, måste medföra ändringar även i civilförsvarskungörelsen. Sådana ändrade bestämmelser föreligger emellertid ännu inte. I avvaktan på utarbetandet av dem har utredningen avstått från att nu framlägga konkreta förslag till de med en ny förfogandelagstiftning sammanhängande ändringarna i civilförsvarskungörelsen. Dylika förslag torde sedermera få utarbetas i annan ordning.

6 § bevakningskungörelsen (1940:383, 6 § tillagd 1960:378) hänvisar till vissa bestämmelser i civilförsvarskungörelsen. När erforderliga ändringar gjorts i sistnämnda kungörelse torde hänvisningen få anpassas därefter.

12.2.3 *Förslagen till förordningar med instruktioner för riksvärderingsnämnden och för lokal värderingsnämnd*

Beträffande frågan hur bestämmelserna om värderingsnämnder bör uppdelas på olika författningar hänvisar utredningen till kap. 11 och till den redogörelse som lämnats under avsnittet Värderingsnämnder i specialmotiveringen till den föreslagna förfogandelagen. Därav framgår att de grundläggande bestämmelserna om nämnderna intagits i förslaget till förfogandelag, varvid riksvärderingsnämnden med hänsyn till sin ställning som högsta instans i ersättningsmål fått en mera ingående reglering i lagen än vad fallet är med de lokala nämnderna. Sådana bestämmelser om de lokala nämnderna som är av utåtriktad natur utan att de därför behöver få lagform har intagits i förfogandeförordningen. Rent administrativa föreskrifter om det interna arbetet i nämnderna har i fråga om såväl riksvärderingsnämnden som de lokala nämnderna samlats i två särskilda förordningar med instruktioner för respektive nämnder. Bestämmelserna i dessa förordningar har efter sitt innehåll samlats under rubrikerna Uppgifter, Organisation, Ärendenas handläggning, Tjänstetillsättning och Övriga bestämmelser.

Nu gällande bestämmelser om värderingsnämnder återfinns i 8–10 §§ rekvisitionslagen och 11–20 §§ rekvisitionsförordningen.

12.2.4 *Förordning om ändring i beredskapskungörelsen*

Vid ett genomförande av den nya förfogandelagstiftningen måste vissa formella ändringar göras i beredskapskungörelsen (1960:515). Med hänsyn till det nära sambandet mellan kungörelsen och bestämmelserna i förslaget till förfogandelag om tillämpning av denna lag samt till kungörelsens centrala plats i beredskapslagstiftningen framlägger utredningen därför förslag om sådana ändringar i kungörelsen. Närmare motiveringar till ändringsförslagen torde inte behövas.

12.2.5 *Förslaget till förordning om förberedelser för krigsanskaffning*

Utredningen har i kap. 9 redogjort för sina allmänna överväganden beträffande förberedelser för krigsanskaffning. Utredningen hänvisar till denna redogörelse.

Inledande bestämmelser

1–3 §§

Dessa paragrafer upptar vissa grundläggande definitioner. I 3 § definieras behovsmyndighet. Enligt 1 § andra stycket planläggningskungörelsen likställs överstyrelsen för Svenska röda korset i kungörelsen med militär myndighet. En sådan bestämmelse finns inte i förevarande förslag. Utredningen hänvisar emellertid till motiveringen till 14 § andra stycket.

4 §

I denna paragraf anges vilka planer som skall ligga till grund för uttagning och krigsleveransplanläggning.

5 §

Paragrafen anger objekten för uttagning. Till dessa räknas enligt förslaget även fastigheter och luftfartyg. Härvidlag hänvisas till vad utredningen anfört under 9.14.

I andra – fjärde styckena definieras vissa sådana objekt.

6 §

Här ges en definition på krigsleveransplanläggning.

7 §

Denna paragraf, som har sin motsvarighet i 49 § planläggningskungörelsen, ger en särskild regel beträffande egendom som innehas av någon på grund av avbetalningsköp.

8 §

I denna paragraf föreskrivs att beslut om uttagning eller krigsleveransplanläggning skall ange den tid, för vilken beslutet gäller.

9 §

Denna paragraf handlar om samråd och sammanjämkning av stridiga intressen.

10 och 11 §§

I dessa paragrafer ges regler om vissa underrättelser och anmälningar.

Uttagning

Allmänna bestämmelser

12 §

I denna paragraf anges vad som förstås med uttagningsmyndighet.

13 och 14 §§

Här preciseras vilka myndigheter som är uttagningsmyndigheter respektive behovsmyndigheter vid uttagning. Enligt 14 § andra stycket skall förordningens bestämmelser om behovsmyndighet, i den mån regeringen bestämmer, i tillämpliga delar gälla också för kommun, företag eller organisation. En organisation av den art som här avses är överstyrelsen för Svenska röda korset. Någon bestämmelse motsvarande 1 § andra stycket planläggningskungörelsen torde därför inte behövas i den föreslagna förordningen.

15 §

I denna paragraf ges vissa regler om riktlinjer för uttagning.

16–18 §§

Dessa paragrafer innehåller regler om besiktning, uppgiftsskyldighet, register över uttagen egendom och andra förteckningar samt vissa underrättelser.

Uttagning av fastigheter

19 och 20 §§

I dessa paragrafer ges regler om grunden för uttagning av fastigheter och om tillstånd till uttagning av fastighet.

Uttagning av faryg

21 §

I första stycket föreskrivs att beslut om uttagning av vissa större fartyg inte får meddelas utan tillstånd av regeringen.

Andra stycket innehåller vissa regler om beskrivningar av behövliga fartyg.

22–24 §§

Dessa paragrafer innehåller bestämmelser om militära och civila behovsmyndigheters förslag angående uttagning av mindre fartyg samt om besiktning och uppgiftsskyldighet.

Uttagning av luftfartyg

25 §

Denna paragraf ger regler om grunderna för uttagning av luftfartyg.

26 §

Paragrafen rör begäran om uttagning av luftfartyg.

Uttagning av motordrivna fordon

27 §

I denna paragraf anges underlaget för uttagning av motordrivna fordon.

Beträffande vad som förstås med motordrivet fordon hänvisar utredningen till 5 § tredje stycket.

28 §

Paragrafen anger vilka myndigheter som skall fastställa planer i fråga om uttagning av motordrivna fordon för civila ändamål.

29 §

Denna paragraf avser underrättelser till central bilregistreringsmyndighet, när motordrivna fordon upptas i eller avförs ur register enligt 18 §.

30 och 31 §§

Paragraferna rör besiktning.

32 §

Paragrafen avser ändringar i uttagningen av traktorer.

33 §

I denna paragraf föreskrivs skyldighet för central bilregistreringsmyndighet att underrätta uttagningsmyndigheten, när ändring inträffar i fråga om uttaget fordon.

Uttagning av hundar

34–37 §§

Här regleras landets indelning i uttagningsområden, undantagande av vissa hundar från uttagning, utnyttjande av hundskatteregistret och besiktning.

Krigsleveransplanläggning

38 §

Paragrafen innehåller bestämmelser om den ordning som skall gälla för verkställandet av krigsleveransplanläggning, avseende tillstånd till och överinseende över sådan planläggning, delegation av tillståndsgivningen och formen för ansökan av myndighet inom försvarsmakten.

39–41 §§

I dessa paragrafer regleras länsstyrelses medverkan vid krigsleveransplanläggning, underställning av tillståndsärende och samråd med högre militär myndighet.

42 §

Här föreskrivs att behövliga förberedande åtgärder skall vidtas i samverkan med det företag eller annan som berörs därav. Vidare skall tillståndsmyndigheten underrättas, när ändring sker i fråga om behovet av planläggning.

Övriga bestämmelser

43 §

Behov av tystnadsplikt föreligger beträffande vad någon erfarit vid förberedelser för krigsanskaffning, oavsett om detta skett i allmän tjänst eller under utövande av tjänsteplikt eller om det inhämtats av enskild person. Av skäl som utvecklats i motiveringen till 46 § förfogandelagen har i sistnämnda lagrum föreskrivits en tystnadsplikt omfattande vad som inhämtats vid förberedelser för förfogande också av annat slag än som avses i 42–44 §§ förfogandelagen, dvs. även vid förberedelser enligt förevarande förordning. I 43 § förordningen har gjorts en hänvisning till 46 § förfogandelagen.

44 §

I denna paragraf har intagits förbud att föra talan mot beslut om uttagning eller krigsleveransplanläggning. Bestämmelsen korresponderar mot 52 § uttagningskungörelsen men har inte någon motsvarighet i planläggningskungörelsen. Eftersom det här är fråga om förberedande åtgärder, som redan under fredstid kan bli föremål för ingående överläggningar mellan myndigheterna och berörda företag eller enskilda, torde en sådan utvidgning av förbudets räckvidd knappast behöva vålla mera allvarliga betänkligheter.

45 §

I denna paragraf ges föreskrifter om vilka myndigheter som skall meddela anvisningar för tillämpningen av förordningen.

Övergångsbestämmelser

Med hänsyn till försvarsmaktens successivt minskande behov av hästar har utredningen inte ansett behövligt att i förordningen inarbeta nya bestämmelser om uttagning av hästar. Övergångsvis torde nuvarande föreskrifter härom kunna gälla intill dess regeringen beslutar annat.

Sista stycket i övergångsbestämmelserna, som har sin motsvarighet i sista stycket övergångsbestämmelserna till uttagningskungörelsen, är betingat av praktiska skäl. Eftersom den föreslagna förordningen i huvudsak överensstämmer med de nu gällande författningarna i samma ämne, skulle det vara föga rationellt att vid ikraftträdandet av den nya förordningen enbart av formella skäl riva upp de förberedelser för krigsanskaffning som gjorts med tillämpning av de äldre författningarna.

12.2.6 *Ändringar i vissa andra följdförfattningar*

Vid ett genomförande av den föreslagna förfogandelagstiftningen uppkommer behov av ändringar i ett flertal kungörelser. Då dessa åtminstone delvis torde vara i behov av översyn även i andra hänseenden, har förslag om ändring av kungörelserna inte nu framlagts. Utredningen vill emellertid i korthet redogöra för vissa behov av ändringar som sammanhänger med utredningens förslag.

I kungörelsen (1944:744) med vissa bestämmelser angående den civilförsvaret åliggande verksamheten för omhändertagande av flyktingar hänvisas till förfoganderätten enligt 85 § i den upphävda civilförsvarslagen (1944:536), motsvarande 75 § gällande civilförsvarslag. Om utredningens förslag godtas, skall hänvisningen i stället gälla 71 § sistnämnda lag.

I 12 och 13 §§ kungörelsen (1961:656) om undanförsel och förstöring förekommer hänvisningar till nu gällande föreskrifter i allmänna förfogandekungörelsen (rätteligen 1957:294) och rekvisitionsförordningen. Dessa hänvisningar bör utbytas mot hänvisningar till blivande nya författningar.

Bilagor
Översikter över vissa föreslagna bestämmelsers motsvarigheter i gällande författningar

Bilaga 1 Förfogandelagen

Förslaget till förfogandelag	Rekvisitionslagen	Rekvisitionsförordningen	Beredskapsförfogandelagen	Civilförsvarslagen	Civilförsvarskungörelsen	1954 års förfogandelag	1957 års förfogandekungörelse	Uttagningskungörelsen	Planläggningskungörelsen
1 §	1 § 1 och 2 st			1 och 2 §§		1 § 1 st			
2 §	1 § 1 och 2 st		1 §	2 §		1 § 2–4 st			
3 §						1 § 1–3 st			
4 §	1 § 1 st, 2 § 2 §		1 § 1 st	68 §		2–4 §§, 11 §		6 §	5 §
5 §	11–20 §§		4 §	73 §		18–25 §§			
6 §	1 § 1 st, 2 § 7–13.					3 § 2 och 3 st, 5, 6 och 8 §§			
7 §						9 §			
8 §						49 §			
9 §	4 §	6 § 1.		69 §		12 §			
10 §		6 § 3.		70 §					5 §
11 §	5 §		2 §	71 §		4 § 2 st			
12 §	7 §			72 §		4 § 1 st			
13 §	6 §					13 §			
14 §		23, 38, 54, 55, 60 och 64 §§	4 § 1 st			14 och 15 §§			
15 §						16 §			
16 §						17 §			
17 §									
18 §	8 §	11 §	4 § 1 st	73 §		23 §			
19 §	9 § 2 och 4 st	14 §							
20 §	9 § 2 och 5 st	13 §							
21 §									
22 §		15 §							
23 §		16 §							
24 §	9 § 3 st								
25 §	10 §	12 och 14 §§							
26 §		16 §							
27 §		19 §							

28 §	14 §	21 och 22 §	4 § 1 st	51, 62 och 73 §§		19 § 1 och 2 st	9 § 1 st
29 §	15 §	22 §				19 § 3 st 23 § 1 st	9 § 2 st
30 §	11–13 §§		4 § 1 st		79, 82 och 83 §§	23 § 2–4 st	10 och 11 §§
31 §	11 §		4 § 1 st			18 § 1 st	
32 §	12 §		4 § 1 st	73 §		18 § 2 och 3 st	
33 §	13 § 1 och 2 mom		4 § 1 st			18 § 4 och 5 st	
34 §						21 §	
35 §						22 §	
36 §	12 § 4 st, 17–19 §§	11 §	4 § 1 st	73 §	83 §	23 §	10 §
37 §	17 § 2 och 3 st, 20 §		4 § 1 st	73 §		23 §	15 §
38 §	9 § 1 st					19 § 4 st, 23 § 7 st	
39 §	21 §	66, 71 och 72 §§	4 § 1 st	73 § 3 st	84 och 85 §§	24 §	16 §
40 §	22 § 1 st	67 §	4 § 1 st	74 § 1 st	84–86 §§	25 § 1 st	17 §
41 §	22 § 2 st	67 §		74 § 2 st	84–86 §§	25 § 2 st	17 §
42 §	3 §			66 § 1 st		26 §	
43 §						27 §	
44 §				66 § 2 st		28 §	
45 §				78 §		30 §	
46 §						29 §	
47 §	23 § 2 st		5 § 2 st	79 § 4 mom, 81 §		31–33 §§, 34 och 35 §§, 36 §, 37 §	
48 §						39 §	
49 §	23 § 3 mom					40 §	
50 §						41 § 2 st	
51 §	23 § 1 mom		5 § 1 st	76 §		44 §	
52 §						45 §	
53 §						47 §	

Bilaga 2 Förfogandeförordningen

Förslaget till förfogandeförordning	Rekvisitionsförordningen	Civilförsvarskungörelsen	1957 års förfogandekungörelse	Övriga gällande författningar
1 §	1 och 2 §§			
2 §		76 §	1 §	68 § Cfl
3 §	3 § 1 st			
4 §	3 § 2 st			
5 §	5 §	76 §		
6 §	5 §	76 §		
7 §	5 § 1 st, 6 §			
8 §	8 §	78 och 80 §§		3 § 2 st beredskapsförfogandelagen
9 §		78 § 1 st		
10 §	9 §	80 §	8 §	
11 §		78 § 2 st	3 § 2 och 3 st	
12 §	10 § 4 st	81 §		
13 §	22 § 1 st		9 §	
14 §	22 § 2 och 3 st		9 § 2 st	
15 §	26, 41, 56, 60 och 65 §§	79 § 1 st 82 § 2 st	10 §	
16 §	23 och 24 §§	73 och 74 §§, 79 § 2 st	6 och 7 §§	
17 §	56 § 4 st	73 § 3 st	7 § 5 st	
18 §	11 § 2 mom			
19 §				10 § Rekv L
20 §	12 §			
21 §	14 §			
22 §	11 § 3 mom		10 §	
23 §	37, 52, 59, 63 och 64 §§	85 och 86 §§	16 och 17 §§	
24 §	66 §	85 och 86 §§	16 och 17 §§	
25 §	69 §	85 §	20 §	
26 §	67 § 1 mom 1 och 2 st	86 § 1 mom 1 och 2 st	17 § 1 och 2 st	
27 §	67 § 2 mom	86 § 2 mom		
28 §	67 § 1 mom 3 st	86 § 1 mom 3 st	17 § 3 st	
29 §	68 §			
30 §	71 §			
31 §			21 §	
32 §	72 §	89 §		

Bilaga 3 Instruktionerna för värderingsnämnder

Förslaget till instruktion för riksvärderingsnämnden	Förslaget till instruktion för lokal värderingsnämnd	Rekvisitionslagen	Rekvisitionsförordningen	Civilförsvarslagen	Civilförsvarskungörelsen	1954 års förfogandelag	1957 års förfogandekungörelse
1 §	1 §			73 §	82 § 2 st	23 §	10 §
2 §	–						
3 §	2 §		20 §				
4 §	3 §						
5 §	4 §		17 §				
6 §	5 §						
7 §	6 §						
–	7 §		19 §				
8 §	8 §		11 § 3 mom				
9 §	–						
10 §	9 §						
11 §	10 §		17 §				
12 §	11 §						
13 §	12 §						
14 §	13 §						
15 §	14 §						
16 §	15 §	9 § 5 st och 10 § 3 st	13 § 1 st				
17 §	16 §						
18 §	17 §						
19 §	18 §						
20 §	19 §						

Bilaga 4 Förberedelser för krigsanskaffning

Förslaget till förordning om förberedelser för krigsanskaffning	Uttagningskungörelsen	Planläggningskungörelsen	Övriga gällande författningar
1 §			
2 §	1 § 2 st		
3 §	3 §		
4 §	5 §		
5 §	2 §	1 § 3 st	
6 §		2 §	
7 §		49 §	
8 §	10, 20, 29 och 40 §§		
9 §	7 §	8 §	
10 §	9 §	10 §	
11 §		11 §	
12 §	3 § 1 st		
13 §	3 § 1 st		
14 §	3 § 2 och 3 st		
15 §	4 §		
16 §	22, 31–36, 42–45 §§		
17 §	17, 25, 30 och 47 §§		
18 §	8 och 15 §§		
19 §		7 §	
20 §		4 §, 6 § 2 st	
21 §	10–12 §§, 14 §		
22 §	12 §		
23 §	13 och 18 §§		
24 §	17 §		
25 §			
26 §			
27 §	21 §		
28 §	5 § 3 st		
29 §	23 §		
30 §	22 §		
31 §	26 §		
32 §	24 § 1 st		
33 §	24 § 2 st		
34 §	39 § och 40 § 1 st		
35 §	40 § 2 st		
36 §	41 §		
37 §	44 och 45 §§		
38 §		3 § 1 st och 4 §	
39 §		3 § 2 st	
40 §		9 § 1 st	
41 §		9 § 2 st	
42 §		6 §	
43 §		10 § 3 st	
44 §	52 §		
45 §	51 §	12 §	

Statens offentliga utredningar 1975

Kronologisk förteckning

1. Demokrati på arbetsplatsen. A.
2. Psalmer och visor. Del 1:1. U.
3. Psalmer och visor. Del 1:2. U.
4. Psalmer och visor. Del 1:3. U.
5. Bättre bosättning för flera. S.
6. Huvudmannaskapet för specialskolan och särskolan. U.
7. Framtida studerandehälsovård. U.
8. Utlandssvenskarnas rösträtt. Ju.
9. Individen och skolan. U.
10. Rörlig pensionsålder. S.
11. Svensk press. Tidningar i samverkan. Fi.
12. Totalfinansiering. B.
13. Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. S.
14. Konstnärerna i samhället. U.
15. Kommunal rösträtt för invandrare. Kn.
16. Kriminalvårdens nämnder. Ju.
17. Markanvändning och byggande. Remissammanställning utgiven av bostadsdepartementet. B.
18. Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. Kn.
19. Konsumentskydd på låsområdet. H. (Utkommer hösten 1975)
20. Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. Ju.
21. Pensionsförsäkring. Fi.
22. Lag om allmänna handlingar. Ju.
23. JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. R.
24. Tre sociologiska rapporter. Ju.
25. Å jour. Om journalistutbildning. U.
26. Forskningsråd. U.
27. Politisk propaganda på arbetsplatser. A.
28. Program för ljud och bild i utbildningen. U.
29. Medborgerliga fri-och rättigheter i vissa länder. Ju.
30. Barnens livsmiljö. S. (Utkommer hösten 1975)
31. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. S. (Utkommer hösten 1975)
32. Barns hälsa. Barnmiljöutredningens rapport 2. S. (Utkommer hösten 1975)
33. Barns uppfostran och utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 3. S. (Utkommer hösten 1975)
34. Förskolan, skolan och fritiden. Barnmiljöutredningens rapport 4. S. (Utkommer hösten 1975)
35. Barnfamiljernas ekonomi. Barnmiljöutredningens rapport 5. S. (Utkommer hösten 1975)
36. Barnen och den fysiska miljön. Barnmiljöutredningens rapport 6. S. (Utkommer hösten 1975)
37. Barn och föräldrars arbete. Barnmiljöutredningens rapport 7. S. (Utkommer hösten 1975)
38. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. S. (Utkommer hösten 1975)
39. Statsbidrag till kommunerna. Fi.
40. Trafikolyckor och statistik. K.
41. Kommunal demokrati. Kn.
42. Kommunal demokrati. Sammanfattning. Kn.
43. Kvinnor i statlig tjänst. Fi.
44. Etablering av miljöstörande industri. B.
45. Vidareutbildning i internationell marknadsföring. H.
46. Kommunal organisation och information. Kn.
47. Kollektivtrafik i tätort. K.
48. Kollektivtrafik i tätort. Bilagor. K.
49. Massmediegrundlag. Ju.
50. Internationella koncerner i industriländer. I.
51. Bostadsförsörjning och bostadsbidrag. B.
52. Bostadsförsörjning och bostadsbidrag. Bilagor. B.
53. Beskattning av realisationsvinster. Fi.
54. Fåmansbolag. Fi.
55. Bötesverkställighet. Ju.
56. Trafikbuller. Del II. Flygbuller. K.
57. Varuförsörjning i kristid. H.
58. Målet är jämställdhet. Ju.
59. Utbildning för vuxna. U.
60. Energiberedskap för kristid. H.
61. Energiberedskap för kristid. Bilagor. H.
62. Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar. S.
63. Konsumentkreditlag m. m. Ju.
64. Språkresor. U.
65. Förfogandelagstiftningen. Fö.

Statens offentliga utredningar 1975

Systematisk förteckning

Riksdagen

JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. [23]

Justitiedepartementet

Utlandssvenskarnas rösträtt. [8]
Kriminalvårdens nämnder. [16]
Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. [20]
Lag om allmänna handlingar. [22]
Tre sociologiska rapporter. [24]
Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. [29]
Massmediegrundlag. [49]
Bötesverkställighet. [55]
Målet är jämställdhet. [58]
Konsumentkreditlag m. m. [63]

Försvarsdepartementet

Förfogandelagstiftningen. [65]

Socialdepartementet

Bättre bosättning för flera. [5]
Rörlig pensionsålder. [10]
Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. [13]
Barnmiljöutredningen. 1. Barnens livsmiljö. [30] (Utkommer hösten 1975) 2. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. [31] (Utkommer hösten 1975) 3. Barns hälsa. Barnmiljöutredningens rapport 2. [32] (Utkommer hösten 1975) 4. Barns uppfostran och utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 3. [33] (Utkommer hösten 1975) 5. Förskolan, skolan och fritiden. Barnmiljöutredningens rapport 4. [34] (Utkommer hösten 1975) 6. Barnfamiljernas ekonomi. Barnmiljöutredningens rapport 5. [35] (Utkommer hösten 1975) 7. Barnen och den fysiska miljön. Barnmiljöutredningens rapport 6. [36] (Utkommer hösten 1975) 8. Barn och föräldrars arbete. Barnmiljöutredningens rapport 7. [37] (Utkommer hösten 1975) 9. Barnkultur. Barnmiljöutredningens rapport 8. [38] (Utkommer hösten 1975)
Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar. [62]

Kommunikationsdepartementet

Trafikolyckor och statistik. [40]
Utredningen om kollektivtrafik i tätorter. 1. Kollektivtrafik i tätort. [47] 2. Kollektivtrafik i tätort. Bilagor. [48]
Trafikbuller. Del II. Flygbuller. [56]
Trafikpolitik – behov och möjligheter. [66]

Finansdepartementet

Svensk press. Tidningar i samverkan. [11]
Pensionsförsäkring. [21]
Statsbidrag till kommunerna. [39]
Kvinnor i statlig tjänst. [43]
Beskattning av realisationsvinster. [53]
Fåmansbolag. [54]

Utbildningsdepartementet

1969 års psalmkommitté., 1. Psalmer och visor. Del 1:1. [2] 2. Psalmer och visor. Del 1:2. [3] 3. Psalmer och visor. Del 1:3. [4]
Utredningen om skolan, staten och kommunerna.
1. Huvudmannaskapet för specialskolan och särskolan. [6] 2. Individen och skolan. [9]
Framtida studerandehälsovård. [7]
Konstnärerna i samhället. [14]
Å jour. Om journalistutbildning. [25]
Forskningsråd. [26]
Program för ljud och bild i utbildningen. [28]
Utbildning för vuxna. [59]
Språkresor. [64]

Handelsdepartementet

Konsumentskydd på låsområdet. [19] (Utkommer hösten 1975)
Vidareutbildning i internationell marknadsföring. [45]
Varuförsörjning i kristid. [57]
Energiberedskapsutredningen. 1. Energiberedskap för kristid. [60] 2. Energiberedskap för kristid. Bilagor. [61]

Arbetsmarknadsdepartementet

Demokrati på arbetsplatsen. [1]
Politisk propaganda på arbetsplatser. [27]

Bostadsdepartementet

Totalfinansiering. [12]
Markanvändning och byggande. Remissammanställning utgiven av bostadsdepartementet. [17]
Etablering av miljöstörande industri. [44]
Boende- och bostadsfinansieringsutredningarna. 1. Bostadsförsörjning och bostadsbidrag. [51] 2. Bostadsförsörjning och bostadsbidrag. Bilagor. [52]

Industridepartementet

Internationella koncerner i industriländer. [50]

Kommundepartementet

Kommunal rösträtt för invandrare. [15]
Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. [18]
Utredningen om den kommunala demokratin. 1. Kommunal demokrati. [41] 2. Kommunal demokrati. Sammanfattning. [42] 3. Kommunal organisation och information. [46]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen

Nordisk utredningsserie (Nu) 1975

Kronologisk förteckning

1. Nordisk överenskommelse om förmåner vid sjukdom, havandeskap och barnsbörd
2. Peruskoulu pohjoismaissa
3. Litteratur om nordiskt samarbete
4. Nordisk kommunal rösträtt och valbarhet
5. Bötesstraffet
6. Nordic Cooperation for Tourism. Proposals for Action
7. Voksenopplæring i de nordiske land. En konferanserapport
8. Oversikt over forsknings-og utviklingsarbeid som gjelder engelskundervisningen i de nordiske land – 1974
9. Fort- och vidareutbildning för teaterarbetare
10. Nordisk samarbeid om billedkunst

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-02468-3